OSMANLI - SAFEVÎ İLİŞKİLERİ

Kökenleri ve Gelişimi

ADEL ALLOUCHE

OSMANLI - SAFEVÎ İLİŞKİLERİ

Kökenleri ve Gelişimi

ANKA YAYINLARI : 17
TARİH : 2

Kitabın Adı:
OSMANLI - SAFEVÎ İLİŞKİLERİ / KÖKENLERİ ve GELİŞİMİ

Kitabın Orijinal Adı:
The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962 / 1500-1555)
ISLAMKUNDLICHE UNTERSUCHUNGEN - BAND 91
KLAUS SCHWARZ VERLAG - BERLIN - 1983

Yazan:
ADEL ALLOUCHE

Çeviren:
AHMED EMİN DAĞ

Yayın Editörü:
ERHAN GÜNGÖR

ISBN: 975-6628-11-1

1. Basım : Ekim 2001
Ofset Hazırlık : Literal Tanıtım
Kapak : Ahmet Mayalı
Baskı: : Çalış Ofset
Cilt : İstanbul Mücellit

ANKA YAYINLARI
İstanbul Kitap ve Kültür Merkezi
Büyük Reşit Paşa Cad. No: 22/2 Laleli/İstanbul
Tel: (0212) 513 30 30 Faks: (0212) 513 48 36
www.ankakitabevi.com
e-mail: anka@ankakitabevi.com

ADEL ALLOUCHE

OSMANLI - SAFEVÎ İLİŞKİLERİ

Kökenleri ve Gelişimi

Çeviren:
AHMED EMİN DAĞ

YAYINLARI

Teşekkür 7
Notlar 8
Giriş 9

1. Bölüm:
İstanbul'ul Fethi ve Sonrası **15**
A- Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri 18
B- Toros Bölgesi Üzerinde
Osmanlı-Memlük Rekabeti 24
C- Osmanlı Genişlemesinin
Uluslararası Ticarete Etkisi 29

2. Bölüm:
Safevî Yükselişinin Kökenleri **39**
A- Erdebîl'deki Sûfi Tarikat 42
B- Sufizmden Siyâsete 48
C- Haydar'dan Şah İsmâ'îl'in
Taç Giymesine Kadari Dönem 57

3. Bölüm:
Osmanlı-Safevî Çekişmesi: Safevî Saldırısı **75**
A- İlk Karşılaşmalar 79
B- Çaldıran'a Giden Yol 93

4. Bölüm:
Osmanlı-Safevî Çekişmesi: Osmanlı Saldırısı . . . 111
A- Çaldıran ve Sonrası 116
B- Safevî İmparatorluğu'na Osmanlı Kuşatması 142

5. Bölüm:
Genel Sonuç 159

Ek- A:
Şah İsmâ'îl ve Şiirleri 167
A- Türkçe Yazılmış Şiirler 167
B- Farsça Yazılmış Bir "Dîvân" 168

Ek- B:
Safevîlerin Soy Kütüğü 173

Ek- C:
Şah İsmâ'îl'den Mûsâ Turgutoğlu'na Mektup . . . 183

Ek- D:
Kemal Paşazâde'nin Kızılbaşlarla İlgili Fetvası . . 187

Teşekkür

Bu çalışma, 1980 yılında Utah Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Merkezi'ne verilmiş olan bir doktora tezinin gözden geçirilmiş baskısıdır. Gerek orijinal çalışmanın ve gerekse bu kitabın hazırlanmasında birçok insana minnettar kaldığımı belirtmekle birlikte, burada özellikle Profesör Aziz S. Atiya, Subhi Y. Labib ve Michel M. Mazzaoui'ye akademik yol göstericilikleri ve orijinal versiyonun hazırlanmasındaki tavsiyelerinden dolayı teşekkürü borç bilirim. Yine Bayan Susan E. Benson'a bu çalışmanın yayına hazırlanmasındaki çabalarından dolayı teşekkür ediyorum. Bu çalışmanın, eşim ve kızımın sabır ve desteği sayesinde gerçekleştiğini söylemeliyim.

Bu monografik çalışmanın hazırlanması için yardımcı olan bayan Ann Kuhlman ve bayan Cemile Müderris Woods'a da teşekkür ediyorum.

Sonuç olarak, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Şehabettin Tekindağ'a ve Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Doğu Eserleri Bölümü Müdürü Dr. J. J. Witkam'a, bu kitabın ek kısmındaki belgelerin yayınlanması konusunda izin verdikleri için ayrı ayrı teşekkür ederim.

Notlar

Bu kitaptaki Arapça ve Farsça kelimelerin Lâtin harflerine dönüştürülmesi, Kongre Kütüphanesi tarafından benimsenmiş çevirme sistemine göre yapılmıştır. Birçok Türkçe kelime oldukları form üzere bırakılmış olsa da, bunlardan sadece "c" harflerinin yerine "j" harfi kullanılmıştır.

Metinlerde iki tarih birbirinden ayıraç ile ayrılmıştır. Bunlardan ilki Hicrî takvimi ikincisi de Mîlâdî takvimi ifâde etmektedir.

Giriş

907/1501 yılında Akkoyunlu devletinin güçsüz liderlerinden biri olan Alvand Mirza'yı büyük bir yenilgiye uğratan Şah İsmâ'îl (907-930/1501-1524), daha sonraki dönemde mensubları İran'ı 200 yıldan fazla bir süre (907-1148/1501-1736) yönetecek ve burada devletin resmî dini olarak Oniki İmam Şiîliği ekolünü kuracak olan Safevî hânedanlığının doğuşunu ilan ettiği Tebriz'e girdi. Bu olay, İran ve Sünnî komşuları arasında büyük bir çatlak meydana getirerek, tüm Orta Doğu bölgesinin jeopolitik yapısını kökten değiştirecektir.

Safevî hânedanlığının kuruluşu, bölge için benzersiz bir fenomen oluşturmuştur. 907/1501 tarihinden önce Safevîler, Erdebil kentinde Şeyh Safiyeddîn İshâk (650-735/1252-1334) tarafından Moğollar'ın İran'ı istilâsından hemen sonra kurulmuş olan ve kendi adlarıyla anılan sûfî tarikatın öncüleri olarak bilinmekteydiler. Daha sonra, bu Safevî tarikatı, büyük bir siyâsal güç haline dönüşerek, ileriki yıllarda İran'da güçlü bir iktidar kurmayı başardı. Dönüşüm, hânedanın geçici bir süre devam eden gücü sayesinde olduğu kadar, sûfî tarikatın rûhânî lideri fonksiyonlarını elinde bulunduran Şah İsmâ'îl'in ça-

balarıyla tamamlanmıştır. Aslında Oniki İmam Şiîliği'nin İran'da devletin resmî dini haline gelişi, aynı zamanda, asıl Safevî sûfî tarikatının maruz kalmış olduğu değişim sürecinin nihai sonucunu oluşturmaktaydı. Erdebil'deki bu sûfî tarikatı, başlangıç döneminde, genel Sünnî İslâmî yapıya bağlıydı. Zamanla, bu düşünce ekolü yönetici kurumsal bir yapıya dönüşürken, bu hareketin liderleri de Şiîliğin en güçlü savunucuları haline geldi. Safevî sûfî tarikatındaki bu çifte değişimin kökenleri, XV. yüzyıl boyunca Batı Asya'da devam eden kimi olaylara kadar dayandırılabilir. Timur'un (771-807/1370-1405) Transoxania'dan (Mâveraünnehir –çeviren-) İran'a ve hatta Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanan seferleri, uzun ömürlü bir imparatorluk kurma konusunda başarısızlıkla neticelendi ve bölgenin istikrarsızlaşmasına yol açtı. Timur'un Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezîd'i (791-804/1389-1402) şimdiki Ankara'nın bulunduğu Angora'da yenilgiye uğratması ve esir etmesi, Osmanlı iktidarından rahatsız olan bölgedeki Türkmen beylerinin bağımsızlık özlemlerinin yeniden canlanmasına neden olmuştu. Timur'un seferlerinden sonra İran, Anadolu ve Kuzey Suriye'nin tarihi, hem bağımsızlık isteyen hem de bu bağımsızlıkları isyanlar aracılığı ile hayata geçirmeye çalışan Türkmenlerin yükselişiyle biçimlenmiştir.

İran'da, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen kabileleri, Van Gölü ve Diyarbakır'daki geleneksel merkezlerinde ayrı ayrı yükselerek, birbirlerine rakip hânedanlıklar kurdular. Daha sonraki dönemde, Akkoyunlu yöneticilerden Uzun Hasan (857-882/1453-1478) Karakoyunlu rakiplerini yenerek tüm İran'ın en güçlü yönetimi olmakla kalmamış, aynı zamanda Doğu Anadolu'daki Türkmenleri de içine alan "Büyük İran" planını hayata geçirme konusunda mesafe katetmeyi başarmıştır. Bununla birlikte, Uzun Hasan, kendisinin şaşaalı planlarını yok

edecek ezici bir yenilginin acısını tattıran Fatih Sultan Mehmed (855/886/1451-1481) liderliği altındaki Osmanlı'nın üstün askerî gücü karşısında direnememiştir.

Safevîler'in yükselişi ile birlikte Şiî İran, Sünnî Müslüman güçlerle kuşatılmıştı: Kuzeybatıda Osmanlılar, doğuda Özbekler ve batıda Memlüklüler.[1] Bu üç devletten Osmanlılar ve Özbekler, birbirlerinden farklı zamanlarda Safevîler'le çok şiddetli çatışmaların yaşandığı bir sürece girdiler. Safevîleri, Özbekler'le karşı karşıya getiren çatışmanın asıl nedeni, Horasan eyâletinin kontrolü konusundaki rekabetin yol açtığı düşmanlığın bir sonucuydu. Diğer yanda Osmanlı-Safevî çatışması da kaçınılmazdı: Safevîler'in "Kızılbaşlar" olarak bilinen destekçilerinin çoğu Anadolu'daki Türkmen kabilelere mensuptu ve bu bölgedeki erken dönem Safevî propagandasının mirası olan güçlü mânevî bağlarla Şah İsmâ'îl'e bağlıydılar. Bu çalışmamızda da ortaya konulacağı gibi, Şah İsmâ'îl'in hedefleri öncelikle Anadolu'ya yönelikti. Safevî liderliğinin kendi siyâsî niyetlerini gerçekleştirmeleri konusunda bölge halkı arasında nüfuzunu kullanabilecek bir mirasa sahip olmaları nedeniyle, İran'da Safevî hanedanlığının kuruluşu aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki eyâletlerine yönelik doğrudan bir tehdit anlamına geliyordu. Bu nedenle, Safevîler'in yükselişi ile Osmanlı Anadolusu'ndaki iç kargaşa döneminin başlamasına neden olması bir rastlantı değildir. Bu gerçek, Osmanlı Sultanı II. Bayezîd'i (886-918/1481-1512) yeni büyümekte olan komşu hânedanlık karşısında savunma pozisyonuna sokmuştur.

Ancak Osmanlı Sultanı I. Selîm'in (918-926/1512-

[1] Daha sonra Hindistan'da 932/1526 tarihinde kurulan Moğol İmparatorluğu da bu listeye katılmalıdır.

1520) gelişiyle birlikte durum tersine dönmüştür. Selîm, Osmanlı için rahatsızlık verici olan Anadolu Türkmenleri problemini tamamen içeriyle ilgili bir sorun olarak değil, aynı zamanda komşu ülke ile ilgili olarak görüp, İran'daki Safevîlere yönelik bir saldırı planı ile onların köklerini de vurmaya karar vermişti. Bu karar, Şah İsmâ'îl'in Çaldıran'da Receb 920/Ağustos 1514 tarihinde yenilgiye uğratılmasıyla neticelenmiştir. Osmanlıların zaferi her ne kadar Safevîleri tamamen yıkmayı beraberinde getirecek bir çabayla desteklenmemiş olsa da, bu galibiyet Osmanlı'yı saldırıya karşı korunmaya hazır bir duruma getirmiş ve Anadolu içindeki Safevî etkinliklerinin hızla düşüşüne neden olmuştur.

II. Sultan Süleyman'ın (926-974/1520-1566) yönetimi altında Osmanlı'nın İran politikası, Safevîleri coğrafî olarak kuşatma amacından oluşuyordu. Söz konusu politika, bu Osmanlı sultanının, imparatorluğun Avrupa sınırlarında karşılamak zorunda olduğu diğer tehditler tarafından da dayatılıyordu. Aynı sıralarda İran'da Şah Tahmasb (930-984/1524-1576), Safevî tahtının yeni sahibi olmuş ve Osmanlı konusunda gerilimi azaltıcı bir politika benimsemiştir. Bunda etkili olan faktörlerden biri de, bu Safevî yöneticisinin kendi kabilesinden yandaşları ve âile üyeleri arasındaki kavgaların yol açtığı bir iç huzursuzlukla karşı karşıya olması idi. Bu olumsuz koşullar, yeni toprak kazanımları ile sonuçlanan bir dizi sefere girişen Osmanlılarca kullanılmıştır. Gerçekte, Osmanlı-Safevî çekişmesi, Süleyman ve Tahmasb'ın her birinin yönetimleri döneminde, her iki tarafın da Amasya'da 962/1555 tarihinde imzaladıkları anlaşma ile çözmeye can attıkları bir sınır problemi seviyesine kadar azalmıştı.

Osmanlı-Safevî çatışmasının, İslâm'ın iki ayrı yorumunu benimsemiş olan ülkeler arasındaki çekişme sevi-

yesine indirgenmesi, problemi sadece basitleştirme olacaktır ve bu durum yakın bir incelemeye engel teşkil etmeyecektir. Gerçek şu ki, Osmanlılar Sünnî ve Safevîler de Şiî idiler, doğru. Başka bir gerçek de, bunların her birinin diğeri aleyhine yoğun bir dinî propagandaya giriştikleridir. Tüm bunlara rağmen, bu çekişmenin en önemli boyutlarından biri, Sünnî Memlük İmparatorluğu'nun yine Sünnî olan Osmanlılar elinde yıkılırken, Şiî Safevîler'in kendi güçlerini elde etmiş olmalarıdır. Bu nedenle, Osmanlı-Safevî çekişmesi "*Şiîliğin Sünnîliğe karşıtlığı*" gibi basite indirgenmiş bir çerçeveden öte, XV. Yüzyıl'ın sonları ile XVI. Yüzyıl'ın başlangıcında Orta Doğu ve Transoxania'nın (Mâveraünnehir) bütüncül jeopolitik yapısı çerçevesinde değerlendirilmelidir. İdeal anlamda böyle bir çalışma, daha sonra varolan Müslüman güçler arasındaki ilişkilerin mahiyetini iyi bir şekilde kuşatıcı olmalıdır. Başka bir değişle, Osmanlı-Safevî çekişmesi, bir yanda bu iki düşman ülkenin Memlüklüler, Özbekler ve Hindistan Moğolları ile ilişkileri, diğer tarafta da, Hristiyan Batı ile olan münâsebetleri ışığında görülmelidir. Bu çalışma, söz konusu sorunu, böylesi bir çerçevede araştırmak için yapılmış olan bir girişim ve aynı zamanda Osmanlı, Safevîler ve Memlüklüler arasındaki ilişkiler üzerinde duran bir çalışmadır. Bu arada, İran'ın sınıra sahip olduğu başka ülkelerle ilişkileri, sadece bu ana konuyla ilişkisi oranında söz konusu edilecektir.

Birinci Bölüm

İSTANBUL'UN FETHİ ve SONRASI

XV. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren Orta Doğu tarihine, şüphesiz Osmanlı Türkleri'nin nüfûzu damgasını vurmuştur. Türkler'in 857/1453 tarihinde İstanbul'u (Constantinople) ele geçirmeleri ve bunun ardından hegemonyalarının Anadolu ve Karadeniz bölgesi üzerine yayılması ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu, Suriye ve İran'daki Müslüman kardeşleri ile bu bölgelere ticaret yapan İtalyan cumhuriyetlerine karşı en önemli tehdit oldu.

Toros dağ sırası boyunca sıralanmış olan ve geleneksel olarak Memlüklere bağlı bulunan iki Türkmen boyu, Ramazanoğulları[1] (780-922/1378-1517) ve Dulkadiroğulları[2] (740-920/1339-1517), Osmanlılar ile Memlükler arasında tampon bölge görevini görüyorlardı. Güçlenen Osmanlı'nın aksine, Memlük İmparatorluğu sürekli güç kaybından muzdaripti. Memlükler, Ayn Câlût sava-

[1] Arapçası, Benî Ramadân.

[2] Arapçası, Zü'l-Qadr.

şından sonra elde ettikleri sınırlar dahilinde hemen hiçbir değişim olmaksızın bulunduğu durum üzere aynen devam ediyordu.[3] XV. Yüzyıl'ın ikinci yarısına kadar, Toroslar bölgesi Osmanlılarla Memlükler arasında bir kavga alanı haline gelmiş ve sık sık açık düşmanlıkların sergilenmesine neden olmuştur. Eyâletin Osmanlı müdahalesine daha fazla maruz kalmasından ötürü, bölgeyi kontrol altında tutmak ve özellikle de ele avuca sığmayan Dulkadir yöneticilerini zaptetmek Memlükler için oldukça zahmetli olmaya başlamıştı.

Anadolu'nun doğu kısımları üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek, doğal olarak İran'ın batı sınırları için tehdit oluşturuyordu. Akkoyunlu lideri Uzun Hasan (857-882/1453-1478), Bizans'ın düşüşünün kendi düşmanları için uzun vâdeli sonuçlarını anlamış ve rakibi Osmanlı'ya olayların gidişatını değiştirmeyi hedefleyen bir ittifak oluşturulması girişimleri doğrultusunda görüşme önerisinde bulunmuştu. Kendisinin Osmanlı askerî gücüne karşı koyabilecek hiçbir seçeneği olmadığından, sonuçta onun planları suya düştü.

İstanbul'un Osmanlı tarafından düşürülüşü, bölgedeki çıkarları tehlikeye düşen Avrupalı rakipleri için de daha az tehlikeli değildi. Boğazlar üzerindeki sıkı kontrol, Osmanlı sultanlarına Karadeniz kıyısında koloniler kurmuş olan Batılı tebaanın izole edilmesi ve onlara Ege ya da Akdeniz'den gelecekte herhangi bir yardım gönderilmesinin önünü kesme imkânı vermişti. Bu güçlü konum Osmanlılara, savaş makinelerini stratejik toprakları ele ge-

---

[3] 658/1260 tarihindeki Ayn Câlût savaşında, Memlükler, Moğolları yenilgiye uğratmışlar ve onların batı yönündeki ilerleyişlerini durdurmuşlardır. Daha sonra Sultan Baybars (658-676/1260-1277), imparatorluğun kuzey sınırlarını Ermenistan yakınlarındaki Kilikya'ya kadar genişletmiş, bu bölgenin tamamının ele geçirilmesi ise bir yüzyıl sonra, 776/1375 tarihinde başkent Sis'in alınmasıyla sağlanmıştır.

çirme yönüne çevirme imkânı verirken, bir yandan Karadeniz ve Azov denizleri çevresinde diğer taraftan da Adriyatik ve Ege denizleri civarında sistematik genişlemelerini sağladı. Bu çerçevede çalışmamızda diğer Avrupalı güçlerin Osmanlı ile ilişkilerine Orta Doğu'daki siyâsî gelişmelerle ilgisi olduğunda değinirken, Cenova ve özellikle de Venedik ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Başlarda, Venedik ve Cenova, Bizanslı yöneticiler döneminde kendilerine tanınmış olan ticârî ayrıcalıkları yeniden elde edecekleri umuduyla Sultan II. Mehmed'in (Fatih) (855-886/1451-1481) zaferine olumlu yaklaşmışlardı. Gerçekten de, Boğazlar'daki Osmanlı kontrolü, Karadeniz ile ve iki İtalyan cumhuriyetinin ileri karakolu durumundaki Caffa ve Tana'nın bulunduğu Azov denizi ile ticâret konusunda dolaylı etkilerini gösterdi. Her ikisi de, eski Bizans başkentinin normalleşmeye başlamasından kısa bir süre sonra, ticârî anlaşmalarını uzatma konusunda garanti alırken, daha sonraki yıllarda Venedik, Balkanlar'da giriştiği fetih hareketleri nedeniyle kendisinin Mora'daki konumunu her geçen gün biraz daha tehdit eden Osmanlı tehlikesini önlemenin zorunlu olduğunu hissediyordu. Buna ilâve olarak, St. Mark Cumhuriyeti, Osmanlı'nın Müslüman rakipleri ile, özellikle de Uzun Hasan ile ittifak kurmayı düşünüyordu. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İşte bu bölüm, bir yandan Anadolu, Suriye ve Batı İran'ı içine alan bölge ile, diğer tarafta Ege, Adriyatik ve Karadeniz bölgelerini kapsayan geniş bölgenin jeopolitik yapısını etkileyen XV. Yüzyıl'ın ikinci yarısındaki başlıca olayların bir özeti olacaktır. Burada, İstanbul'un fethinin Osmanlı'nın, Memlükler ve Akkoyunlu gibi Müslüman komşuları ile ilişkilerinin geleceği ve aynı şekilde Müslüman doğu ile Hristiyan batı arasındaki ticâret tekelini he-

men hemen elinde bulunduran en önemli ticârî güçler durumundaki Venedik ve Cenova ile ilişkileri üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

A- Osmanlı Akkoyunlu İlişkileri

29 Mayıs 1453'de İstanbul, Osmanlı kuşatması altında düşerken, Bizans'ın son imparatoru Constantine Paleologus (1448-1453), başkente yapılan bu son saldırı sırasında hayatını kaybetmişti.[4] Sultan II. Mehmed (Fatih), bu başarılarını, Mora ve Yunanistan'ı ele geçirmesini sağlayan Orta Avrupa ve Balkanlar'da giriştiği bir dizi sefere girişerek devam ettirdi.[5] Ancak bu seferler, direnişini ünlü John Hunyadi'nin (ö. 1460) yönettiği Belgrad'ın surları dibinde durma noktasına geldi. 1458 ve 1459 yıllarında girişilen başka seferler ise Sırbistan'ın bir kısmının ele geçirilmesiyle sonuçlandı.[6]

Anadolu'da ise, iki Türkmen beyliği, Osmanlı ile bir arada yaşamaya uyum sağlamada başarılı olarak bağımsızlıklarını korumuşlardı: Bunlardan ilki, başkenti Konya olan ve Karaman âilesi tarafından yönetilen Karaman; ikincisi de, başkenti Sinop olan İsfendiyar âilesi tarafın-

---

[4] İstanbul'un düşüşüne ilişkin ayrıntılar, bu bölümün inceleyeceği alanın ötesinde bir konudur. Okuyucu, Doukas ve Kritovoulos gibi XV. Yüzyıl Yunanlı tarihçilerinin çevrilmiş eserlerinde bu konuyla ilgili bir hayli bilgi bulacaktır. Modern dönemde yazılmış eserler arasında ise, Steven Runciman'ın "The Fall Of Constantinople, 1453" (Cambridge, The University Press, 1969), Franz Babinger'in "Mahomet II le Conquerant et son temps, 1432-1481" (Paris, Payot, 1954), William C. Hickman'ın "Mehmed the Conqueror and his Times" (Princeton University Press, 1978) ve A. A. Vasiliev'in "History of the Byzantine Empire" (Madison, The University of Wisconsin Press, 1964) gibi müelliflere müracaat edilebilir.

[5] Kritovoulos, "History of Mehmed the Conqueror"; aslı Yunanca olan kitap, Charles T. Riggs tarafından çevrildi. (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1970, s. 136-160; Babinger, "Mahomet le Conquérant" s. 191-218.

[6] Kritovoulos, "History of Mehmed the Conqueror", s. 111-116; Hammer Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" (Paris, Bellizard, Barthes, Dufoer and Lowels, 1835), s. 30-36 ve 62-67.

dan yönetilen Kastamonu'ydu. Bu iki eyâlete ilave olarak, Bizans yönetiminin bölgedeki son izi durumundaki Komneni tarafından yönetilen Trabzon'un minik Yunan İmparatorluğu bulunuyordu. İmparator Komneni, Calo Johannes Komnenus'un (ö. 1457) kızı Catherina Komnena (Despina Hâtun) ile evlenmiş olan Akkoyunlu lideri Uzun Hasan ile çok özel bağlarını korumaya çalışıyordu.[7] Trabzon aynı zamanda, İran ticâreti için Karadeniz çıkışı olduğu gibi, önemli bir karayolu güzergâhı sayesinde Akkoyunlu başkenti Tebriz'e bağlanıyordu.

İran'da ise, Akkoyunlular, rakipleri olan Karakoyunlular (782-873/1380-1468) ve Timur'un (771-906/1370-1500) vârislerine[8] karşı ülkenin en büyük gücü olarak çıkmıştı. Liderleri Uzun Hasan, hem iç hem de dış politikada saldırgan bir siyaset takip etti. Uzun Hasan, Osmanlı'ya bir tepki olarak ve İran ile Anadolu/Kuzey Suriye arasındaki önemli ticâret yollarının kesişme noktasındaki Yukarı Fırat bölgesindeki kontrolünü güvence altına almak girişimi çerçevesinde, halen bağımsızlığını korumakta olan Anadolu beyliklerine Osmanlı

---

7 Komnene prensesleri ile evlenen tek Akkoyunlu yöneticisi Uzun Hasan değildi. Onun soyundan olan Kutluk da, Maria Komnene ile 1352 tarihinde evlenmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. John E. Woods, "The Aqquyunlu Clan, Confederation, Empire" (Minneapolis and Chicago, Bibliotheca Islamica), 1976, s. 20-21 ve 46-47; Ebû Bekr Tehrânî, "Kitâb-ı Diyârbekriyye" (Faruk Sümer'in editörlüğünde), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1962, 1. cilt, s. 12-14.

8 Timur'un 807/1405 tarihinde ölümü ardından, İran, onun Semerkand'daki varisleri, Bağdad'daki Celâyir yöneticileri, Tebriz'deki Karakoyunlular ve Diyarbakır bölgesinin ortasındaki Akkoyunlular arasında bölündü. Bunlardan, Karakoyunlular, 813/1410 tarihinde Celâyirlilerden iktidarı zorla alırken, Timur İmparatorluğu, 850/1447'de Şahrukh'un ölümü ardından bir iç savaşa girdi. Uzun Hasan'ın liderliğindeki Akkoyunlular, 872-873/1468-1469 yılları arasında Karakoyunlu ve Timur vârislerinin ayrı ayrı yenilgileri ile sonuçlanan çatışmalardan sonra, İran'ın en büyük gücü olarak çıktı. Ayrıntılar için bkz: Ebû Bekr Tehrânî, "Kitâb-ı Diyarbekriyye" 2. cilt, s. 406-491; V. Minorsky, "La Perse au XVe Siècle entre la Turquie et Venise" (Paris, E. Leroux, 1933), s. 9-10; J. Woods, "The Aqquyunlu" s. 111-112; R. M. Savory, "The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Timur" Der Islam, 40, (1964), s. 38-51.

karşıtı bir ittifak oluşturulması hedefiyle bir takım tekliflerde bulundu.

Bu ittifak haberleri, güvenilir Antakya Başdiyakos'u Moses Giblet aracılığı ile 1460 yılı nisan ayında Papa Pius II'ye (1458-1464) ulaştırıldı.[9] İttifak, 26 Aralık 1460 akşamı kendisini batının etkili saraylarına kadar götürecek olan bir görevin parçası olarak Roma'ya ulaşmış olan tartışmalı Ludovico da Bologna tarafından yönlendirilen bir elçi aracılığı ile Hristiyan batının desteğini almaya çalışıyordu.[10] Bu arada Uzun Hasan, oğlu Uğurlu Mehmed'i Osmanlı'nın Doğu Anadolu'daki mevzilerine[11] karşı bazı saldırılar düzenlemekle görevlendirdiği gibi, yeğeni Murat Bey'i de Trabzon'a saldırmaması konusunda uyarmak amacıyla II. Mehmed'e (Fatih) verilmek üzere bir mesajla Osmanlı Sarayı'na göndererek, hem askerî hem de diplomatik olarak saldırgan bir tutum takınmıştır.[12] Osmanlı Sultanı'nın, Uzun Hasan'ın Trabzon'daki bu Bizans yerleşim birimini kendisine bağlı bir devlet olarak gördüğü iddialarını duymazdan gelmesi üzerine, Akkoyunlular yeniden diplomasiye başvurdu ve barış görüşmeleri için ikinci bir elçi gönderdi. Bu durum, Osmanlı'nın Anadolu'daki planlanmış seferlerine hazırlanması için kullanacağı bir mütâreke dönemiyle sonuçlandı.[13] 1460 ve 1461 tarihlerindeki ani seferlerle Karadeniz'in güney kıyıları boyunca uzanmış bulunan bölge-

---

9 Babinger, "Mahomet le Conquérant", s. 221.

10 Bu elçilik konusundaki analiz için Anthony Bryer'in "Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461" isimli makalesine bakınız. Bédi Kartlisa, Revue de Kartvélologie, 19-20, (1965), s. 178-198; Babinger, "Mahomet le Conquérant" s. 221-228.

11 Bu, Koyulhisar'ın ele geçirilmesini sağladı. Ebû Bekr Tehrânî, "Kitâb-ı Diyarbekriyye" 2. cilt, s. 382.

12 A. g. e.

13 A. g. e. s. 385-386.

lere hareket eden Osmanlı Sultanı, Kastamonu eyâletini ve yandaşı Trabzon'u ele geçirdi.[14] Osmanlı ordusunun Trabzon eyâletine karşı hareket ettiği sırada, Uzun Hasan, annesi Sarah Hatun'u Osmanlı Sultanı'na göndermenin akıllıca olacağını düşünüyordu. Bu elçi, Mehmed II'yi (Fatih) kararından caydırmada başarısız olurken, tek yapabildiği Anadolu'daki son Yunan yerleşim biriminin düşüşüne şâhitlik etmesi oldu.[15] Böylece Osmanlı-Akkoyunlu rekabeti, birincisinin lehine sonuçlanmıştı.

Çok geçmeden, Karaman yöneticisi İbrahim Bey'in (827-868/1424-1463) ölümü ardından yeni gelişmelerin ortaya çıktığı Güney Anadolu üzerine, bu iki düşman (Osmanlı ve Akkoyunlu) açık bir çatışma ile karşı karşıya geldi. Bu eyâlette, İbrâhîm'in iki oğlu iktidar için mücâdele veriyordu: Bunlardan Pir Ahmed Konya'da, İshâk ise Silifke'deydi.[16] İshâk, Uzun Hasan'dan yardım istemede hiç vakit kaybetmedi. Akkoyunlu yöneticileri yardım etmeyi kabul etmişlerdi ve Uzun Hasan'ın ordusu, Konya'ya kaçmak ve oradan da Osmanlı'ya sığınmak zorunda bıraktıkları Pir Ahmed Karaman'a ulaşmadan önce kendileri varmak için Erzincan ve Sivas yolunu tuttular.[17] Bu anında karşılık gördü. Düşman ordular Karaman'a girerek, Konya'da kaçak olan Pir Ahmed'i yeniden görevine iade ettiler.[18] Eyâletteki istikrarsız durum, daha sonraki yıllarda bölgeye birkaç sefer düzenlenerek

---

[14] Solakzâde, "Solakzâde Tarihi" (İstanbul, Ma'ârif Nezâreti, 1897), s. 223-224; Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köymen tarafından hazırlanan Neşrî, Cihan-Numâ, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1957), 2. cilt, s. 740-750; İbn Kemâl "Tevârîh-i Âl-i Osman, VII. defter" (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1954), s. 186-220.

[15] Ebû Bekr Tehrânî, "Kitâb-ı Diyarbekriyye" 2. cilt, s. 391; Neşrî, Cihan-Numâ, 2. cilt, s. 750; "Solakzâde Tarihi" s. 222-223.

[16] Hammer-Purgstall, "Histoire de l'empire Ottoman" 3. cilt, s. 116

[17] A. g. e., s. 116-117.

[18] A. g. e., s. 117-118.

bazı kısımlarının işgalini beraberinde getiren ve Akkoyunlu topraklarında sığınmacı durumuna düşen eski müttefiki Pir Ahmed'in düşmanlığına neden olan Osmanlı müdahalesine daha fazla imkan tanımıştı.[19]

Osmanlıların gücü karşısında, Uzun Hasan Batı'yla olan etkili ittifak ilişkisinin bitmesi ile birlikte son umutlarını da yitirmişti. Daha önce ifade edilen Ludovico da Bologna'nın elçiliği ardından, Papalık ve Venedik bir Osmanlı karşıtı birliğe sıcak bakıyordu. Her ikisi de, 1460'ların başından beri Uzun Hasan'a anlaşma önerisinde bulunmuşlar ve ortak düşmanlarına karşı birlikte giriştikleri operasyonda kullanılmak üzere, savaş topları ile techiz edilmiş deniz gücü göndereceklerine söz vermişlerdi.[20] Bu birliktelik, 1461 yılında Trabzon'un düşüşü ardından Venedik'in girişmiş olduğu diplomasi atağının bir sonucuydu. 2 Aralık 1463 tarihinde Venedik Senatosu, Lazzaro Quirini'yi 1471 yılına kadar ikamet ettiği Uzun Hasan'ın sarayına gönderme kararı aldı.[21] Bu arada, Akkoyunlular'dan da iki elçi 1464 ve 1465 tarihlerinde ayrı ayrı Venedik'e ulaşmışlardı.[22] 1471 yılında, bir İranlı elçinin eşlik ettiği Lazzaro Quirini'nin dönüşü üzerine, Venedik Senatosu, 148'e 2 gibi büyük bir çoğunlukla, Venedik-Akkoyunlu ittifakını onayladı.[23] Yine, Despina Hâtun'un Venedikli yeğeni olan Caterino Ze-

---

[19] İbn Kemâl, "Tevârîh-i Âl-i Osman" s. 325-326. Yine bu olaylarla ilgili bilgiler aynı kitabın 247-253. sayfalarında bulunabilir.

[20] Charles Grey tarafından hazırlanan "A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries" isimli gezi ve hâtıra kitabında, C. Zeno'ya ait "Travels in Persia" isimli bölüm. Londra, The Hakluyt Society, 1873, s. 12-13.

[21] V. Minorsky, "La Perse au XVe Siècle entre la Turquie et Venise" s. 12; Babinger, "Mahomet le Conquérant, s. 365; G. Scarcia, "Venezia e la Persia tra Uzun Hasan e Tahmâsp, 1454-1572"; Acta Iranica, 3, (1974), s. 421-422.

[22] Gugliemo Berchet, "La Republica di Venezia e la Persia" (Torino, Tipografia G. B. Paravia e Comp.), 1865, s. 3-4.

[23] G. Berchet, "Venezia e la Persia" s. 6.

no'nun projenin uygulanması için İran'a gönderilmesini öngören bir karar alındı.[24] Daha sonraki gelişmelerde görüleceği gibi, bu, 100 tane kadırganın silahlandırılması ve Akkoyunlu güçlerine top temin edilmesi yolunu açtı. Plan, aynı zamanda Uzun Hasan'a Karaman veya tercihen Suriye içinden Osmanlı'ya karşı hem karadan hem de denizden koordineli bir saldırı için giriş olanağı verecek bir koridor açmasını gerektiriyordu.[25]

Akkoyunlu lideri, bu planı uygulamaya Osmanlılara ikili bir ön saldırı emri vererek başladılar. Ordunun bir kısmı, Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarına saldırarak Tokat'ı ele geçirmeyi başarırken,[26] diğer bir parçası Karaman'a doğru yürüdü.[27] Kaçak Karamanlı Beyi Pir Ahmed'in yardımcılarının bu orduya dahil olmalarına rağmen, bu güçler Venediklilerin varışından önce savaşa girmek için bastıran Osmanlılar tarafından 1472 Ağustos ayında bütünüyle yenilgiye uğratıldılar.[28] Karaman'daki bu yenilginin ardından, Uzun Hasan Suriye içinden bir koridor açmaya çalışarak el-Bîrah ve el-Ruhâ'ya (Şimdi Urfa. Bu bölge Orta Çağ Hristiyan kaynaklarında Edessa olarak da bilinir) saldırdı. Ancak, bu saldırılar kendi topraklarını savunma gücüne sahip olan Memlükler'le ilişkilerinin bozulması dışında bir sonuç vermedi.[29] Venedik donanması, Karaman Beyliği kıyılarına

---

24 A. g. e., s. 6-7.

25 Lord Stanley tarafından tercüme edilen "Travels in Tana and Persia" isimli eserde Barbaro'ya ait, "Travels of Josafa Barbaro" bölümü, (Londra, The Hakluyt Society, 1873), s. 37-39; Berchet, "Venezia e la Persia" s. 8-13.

26 Ebû Bekr Tehrânî'nin "Diyârbekriyye" isimli eserinde Hasan-i Kûmlû'ye ait, "Ahsenü't-Tevârîh" bölümü. 2. cilt, s. 567.

27 A. g. e., s. 556.

28 Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 3. cilt, s. 140-150; Babinger, "Mahomet le Conquérant" s. 370-371.

29 Muhammed Mustafa tarafından hazırlanan İbn 'İyâd'ın, "Bedâ'i el-Zuhûr" isimli eseri, (Kahire, Dâr İhyâ el-Kutub el-Arabiyye, 1963), 3. cilt, s. 80-87.

tüm bu olaylar sona erdikten sonra ulaşmıştı ve bazı önemsiz kıyı karakollarını ele geçirmekle meşgul oldu.[30]

Venedik projesinin başarısız olması, Uzun Hasan'ı başka alternatifler aramaya zorladı. Osmanlı'nın gayretlerini boşa çıkarmayı hedefleyen Avrupa'da başka bir cephe kurmak için girişimde bulundu. Bu amaçla, Macaristan Kralı Matthias Corvinus'a (1458-1490), elçi göndererek, Türklere karşı düşmanlığını ortaya koymasını istedi. Ama kendisi için ne yazık ki, bu elçiler Osmanlılar tarafından tutuklanmış ve Sultan II. Mehmed'in (Fatih) huzuruna çıkarılmışlardı.[31] Bu kaza, II. Mehmed'in, Uzun Hasan'ın Anadolu'nun işlerine karışmasına son verme kararının ardından gerçekleşmişti. Osmanlılar, 11 Ağustos 1473 tarihinde Akkoyunlular'ı, Tercan'da yenilgiye uğratarak ağır bir darbe vurdular.[32]

Bu yenilgi, Uzun Hasan'ın arzularını bitirdiği gibi Osmanlılara 880/1475 yılında, Karaman eyâleti ile kendi hâkimiyet bölgelerinde işbirliği halinde, Anadolu yarımadası üzerindeki nüfuzunu daha fazla güçlendirme imkanı verdi.

B- Toros Bölgesi Üzerinde Osmanlı-Memlük Rekabeti

Osmanlılar, Memlükleri kendilerinden uzakta tutarak bu devleti Akkoyunlular ile yaşadığı kan davası içinde bırakmış ve bu iki hasmı arasında bir ittifak kurulması po-

---

[30] Barbaro, "Travels", s. 37-43; Babinger, "Mahomet Conquérant" s. 379-380.

[31] Olay 13 Eylül 1472 tarihinde gerçekleşmiştir. Bkz. Babinger, "Mahomet Conquérant" s. 367.

[32] Neşrî, Cihan-Numâ, I. cilt, 808-823; İbn Kemâl, "Tevârîh-i Âl-i Osman" s. 396; John E. Woods, "The Aqquyunlu" s. 131-132; Bu savaşın geçtiği yerler bugünkü Başköy yakınlarında görülebilir.

tansiyelini tamamen engellemeyi başarmışlardı. Memlüklerin tarafsız pozisyonunun tek sonucu, Suriye ve Yukarı Fırat bölgesini Anadolu'ya bağlayan en önemli ticâret yollarının geçtiği stratejik bir bölge durumundaki Toroslar'ın kontrolü konusunda kendilerini Osmanlılar'la karşı karşıya getiren uzun dönemli rekabette kısa sürse de barışçı bir ara dönem oluşturması olmuştur. Ancak Memlükler'in denetimi altındaki Dulkadir Beyliği'nin bulunduğu bu bölge, zamanla Osmanlıların müdahalesine daha fazla maruz kalmaya başladı.

Memlükler, bu eyâletteki yöneticileri daha fazla hesaba katmak zorunda kalmışlardı. 870/1465 yılında Memlük Sultanı Khuşqadan (865-872/1461-1467), Dulkadir yöneticisi Aslan'ın öldürülmesi yolunda kışkırtmalarda bulundu ve ondan daha güvenilir bir müttefik olan kardeşi Budak'ı yerine geçirdi.[33] Dulkadirlilerin diğer kardeşi Şah Sever, verâset konusunda talepte bulunmak için bunu bir fırsat olarak kullandı. Tahtta hak iddia eden bu kişiye yardım etme konusunda Osmanlılar çok da isteksiz sayılmazdı. Bu yardım, Şah Sever'e Memlük sarayına kaçmaktan başka çare bırakmadığı rakip kardeşine (Budak) karşı savaşında başarılı bir performans sergileme imkânı verdi.[34] Dulkadir topraklarına bir çok defalar yardım gönderilmesine rağmen, Memlükler, kendi derebeylerinin bölgede yeniden iktidar olmasını sağlamada başarısız kaldılar.[35]

---

[33] Cemâleddîn eş-Şeyyâl ve Fehîm Muhammed Şeltût editörlüğünde hazırlanan İbn Tağriberdî'nin "en-Nucûm ez-Zâhire" isimli eseri; (Kahire, el-Hay'ah el-Misriyye el-Amma lil-Kitâb, 1972), 16. cilt, s. 345.

[34] İbn Tağriberdî'ye göre, Memlüklerin Burd Beg ez-Zâhirî ismindeki Suriye valisi, Şah Sever'in tarafını tutuyordu. Bkz. A. g. e., s. 362; bu olaylar konusunda aynı zamanda bkz. İbn 'Iyâs, "Kitâb-ı Târihi Mısr, el-Meşhûr bi-Bedâ'i ez-Zuhûr", (Bûlâq, el-Matbaa el-Âmiriye, 1894), 2. cilt, s. 109-117.

[35] Bu seferlerin kıssaları İbn 'Iyâs'ın "Bedâ'i ez-Zuhûr" isimli eserinde bulunabilir. 3. cilt, s. 7-15, 19-51, 56-60 ve 73-74.

Osmanlı tarafında ise, Sultan II. Mehmed (Fatih), Akkoyunlulara karşı uygulayacağı engelleyici planlarla meşguldü. Bu hazırlıklar çerçevesinde Sultan Fatih, Memlüklerin dostluğunu geliştirecek bir fırsat olarak Şah Sever'e desteği kesmeyi düşünmekteydi. Bu tutum, Kahire'den 875/1471'de ayrılan Memlük ordusunun komutanı Yaşbak el-Zâhirî'nin isyankâr Şah Sever'i tutuklamasına ve asılmak üzere Kahire'ye getirerek kötü şöhretli Bâb-ı Zuveyle kapısında teşhir edilmesine imkân verdi.[36] Osmanlı politikasındaki bu değişim, Memlük ordusunun komutanı ile buluşmak üzere, II. Mehmed'in (Fatih) elçisinin Dulkadir topraklarına vardığında açıkça ortaya çıktı. Elçi, II. Mehmed'in, Memlük ordusu eğer herhangi bir gıda yardımına ihtiyaç duyarsa Osmanlı sultanının bu konuda yardım etmeye hazır olduğu garantisini verdi.[37] Daha sonra, Uzun Hasan ve Venedikliler arasındaki yazışmaları taşıyan elçinin yolu kesilerek ele geçirilmiş olan ve Osmanlı aleyhine oluşturulan ittifakın delillerini gösteren mesajların kopyaları ile birlikte bir Osmanlı heyeti, Kahire'ye gitti.[38] Memlükler, Osmanlıların Akkoyunlulara karşı başarı kazanması halinde kendilerine karşı yönelmesi kuşkusuna rağmen, tarafsız bir tutum benimsemeyi tercih ettiler.[39] Onlar (Memlükler) aynı zamanda, Uzun Hasan'ın savaş konusundaki kaygılarını, başkent Tebriz'e gönderdikleri elçi aracılığı ile bir dizi ufak sınır anlaşmazlıklarını çözme konusunda kullandılar.[40]

Osmanlı-Memlük ilişkileri, II. Mehmed'in oğlu ve vâ-

---

[36] Çağdaş bir anlatım için bkz. Abdu'l-Qâdir Ahmed Tulaymat'ın editörlüğünde hazırlanan İbn Acâ'nın "Târîhu'l-Emîr Yaşbak ez-Zâhirî" isimli eseri, (Kahire, Dâru'l-Fikr el-Arabî, s. 130-160.

[37] A. g. e., s. 142.

[38] İbn 'İyâs, "Bedâ'i ez-Zuhûr" 3. cilt, s. 87.

[39] A. g. e.

[40] İbn Acâ, "Târîh-i Yaşbak" s. 95-112; İbn Acâ bu elçiliğin başında bulunuyordu.

risi II. Bayezîd (886-918/1481-1512) zamanında, Kaytbay'ın (872-901/1468-1496), Bayezîd'in kardeşi Cem ile olan kan davasına karışması sebebiyle iyice kötüleşti. Karaman Valisi olan Cem, saltanat için hak iddia ettiyse de yenilmiş ve kendisini büyük bir saygıyla karşılayan Memlüklere sığınmıştı (886/1481). Bir yıl sonra, Memlüklerin garanti vermesi ardından Karaman'a geçen Cem, büyük bir başarısızlıkla karşılaştı. Bunun üzerine St. John Şövalyeleri'nin lideri olan Pierre d'Aubusson'un büyük bir misafirperverlikle karşıladığı Rodos adasına geçmek zorunda kaldı.[41]

Osmanlı-Memlük ilişkilerinin kötüleşmesinde başka faktörler de rol oynadı: Sultan II. Bayezîd, Memlükler tarafından desteklenen kardeşini tasfiye etmede başarılı olan Dulkadir yöneticisi Alâüddevle'ye (Ali Devlet olarak da bilinir) bu mücâdelesinde yardım ederek düşmanca bir tutum sergileyen Sultan Kaytbay'a büyük bir tepki gösteriyordu. Osmanlı Sultanı, onu Memlük topraklarına saldırma konusunda da cesâretlendirerek, böylece bir süredir Karaman'ın güneyindeki Osmanlı ileri karakollarına saldırılara girişmiş bulunan Memlüklerin de benzer bir tepki göstermesini sağlayacaklardı.[42] Üstelik, Hindistan yöneticisi Bahmanid Muhammed Şah'ın (867-887/1463-1482) gönderdiği elçilerinin Cidde üzerinden Osmanlı Sarayı'na getirdiği hediyeler, Memlüklerin Cid-

[41] Örnekler için bkz: İbn 'İyâs, "Bedâ'i ez-Zuhûr", 3. cilt, s. 183-185, 195; Solakzâde, "Târîh" s. 279-283; Cem olayı ve onun yol açtığı diplomatik gelişmelerin yoğunluğu konusundaki tartışmalar bu çalışmanın alanı dışında bulunmaktadır. Ancak okuyucu aşağıda ismi verilen eserlerden bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi edinebilir: E. Charrière, "Negociations de la France dans le Levant", (Paris, Imprimerie Nationale, 1848), 1. cilt, CXXIV-CXXVIII; Vladimir Lamansky, "Secrets d'Etat de Venise" (New York, Burt Franklin, 1968, Reprint), 1. cilt, s. 201-242; S. N. Fisher "Civil Strife in the Ottoman Empire, 1481-1503", Journal of Modern History, (13 Aralık 1941), s. 449-456; V. L. Ménage, "The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486", JRAS, (1965), s. 112-132.

[42] Solakzâde, "Tarih", s. 295-297.

de vâlisi tarafından müsâdere edilmişti.[43] Bu olaylar, iki taraf arasında apaçık düşmanlığa yol açtı: İlk olarak, Memlükler, Osmanlıların desteklediği Alâüddevle'ye karşı Dulkadir topraklarına bir dizi askerî birlik göndermişti.[44] İkinci olarak, seyrek sınır çatışmaları, aralıklı ama sürekli savaşlara dönüştü. Osmanlı ve Memlük güçleri 888/1484'den 896/1491'e kadar birçok çatışmada karşı karşıya geldi.[45] Bu dönemin en göze çarpan olayı ise sonunda Alâüddevle'nin Memlükler'in tarafına geçmesiydi.[46] En azından Tunus'un Hafsid[47] yöneticisi Ebû Ömer Osman (839-893/1435-1488) ve Osmanlı din adamı Şeyh Arab'ın arabuluculuğu, barış yolunu açmıştı. Bu iki düşman arasında bir anlaşmaya 896/1491 yılında ancak ulaşıldı.[48]

Osmanlı-Memlük çekişmesinin Toros bölgesi üzerindeki etkileri, hiçbir toprak değişikliğine yol açmamıştı ve statüko tam anlamıyla korunmuştu. Ancak, askerî harcamalardaki artışın "devlet kasasını tamamen boşaltması" nedeniyle Memlük İmparatorluğu ekonomik felâketle karşı karşıya kalmıştı.[49]

II. Bayezîd ile Kaytbay arasında imzalanan 896/1491 yılındaki anlaşmadan yaklaşık çeyrek asır

---

[43] A. g. e., s. 295; İbn 'İyâs, "Bedâ'i ez-Zuhûr" 3. cilt, s. 215; Memlüklerin egemenliği, Hindistan'dan gelen gemiler için istasyon olmak için Aden'le yarışan Cidde kentinde bir garnizon kurmuş bulunan Barsbay (825-841/1422-1437) zamanında Hicaz'a kadar genişledi. İbn Tağriberdî, "Nucûm" 14. cilt, s. 271-272.

[44] İbn 'İyâs, "Bedâ'i ez-Zuhûr" 3. cilt, s. 202-203, 206, 210, 213 ve 220.

[45] A. g. e., s. 213-219, 226, 229-230, 251 ve 255-266; Ayrıca, Muhammed Mustafa'nın editörlüğünde basılan İbn Tûlûn'un, "Mufâkahat el-Khillân fî Havâdis ez-Zamân" isimli eseri, (Kahire, el-Muessese el-Mısriyye li't-Te'lîf ve' t-Terceme ve't-Tibâ'ah ve'n-Neşr, 1962), 1. cilt, s. 70-80, 92-98.

[46] İbn Tûlûn, "Mufâkahat el-Khillân" 1. cilt, s. 107.

[47] Solakzâde, "Târîh", s. 303-304.

[48] İbn Tûlûn, "Mufâkahat el-Khillân" 1. cilt, s. 132, 138-141; İbn 'İyâs, "Bedâ'i ez-Zuhûr" 3. cilt, s. 281-282.

[49] İbn 'İyâs, "Bedâ'i ez-Zuhûr" 3. cilt, s. 278.

sonra, Osmanlılar kendilerini sadece Toroslar bölgesinde sınırlayan değil, aynı zamanda Memlük İmparatorluğu'nun tam kalbine taşıyacak olan yeni bir düşmanlık dalgası oluşturmayı başarmışlardı. Osmanlıların, 922/1516-17'deki Suriye ve Mısır fetihleri, Toroslar bölgesindeki Türkmenler üzerinde kontrol kurmak için uzun süredir devam eden düşmanlığa ilaveten bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alacağımız diğer jeopolitik algılamaların dayattığı gelişmelerdi. Bu çerçevede, Sultan Berkuk (784-801/1382-1399) ve ünlü tarihçi İbn Haldûn'un (ö. 808/1406), Osmanlıların Memlükler için ölümcül bir tehdit olacağı yolundaki kehânetleri de gerçekleşmiş oluyordu.[50]

C- Osmanlı Genişlemesinin Uluslararası Ticarete Etkisi

XV. Yüzyıl'ın ikinci yarısındaki Osmanlı egemenliğinin, doğu ve batı arasındaki ticâret üzerinde büyük bir etkisi olmuştu. İmparatorluğun jeopolitik öneminin artması, Osmanlılara Asya ve Avrupa arasındaki kara ticâret yollarının çoğunda kontrolü ele alma imkânı verirken; Boğazlara hâkimiyetleri ise, bir yanda onların bu iki kıta arasındaki, diğer yandan da Karadeniz ve Ege denizleri arasındaki ticâret akışını etkileme imkânı verdi. Bu durum, Osmanlıların Müslüman komşuları ve İtalya'nın tüccar cumhuriyetleri için hiç de olumlu bir gelişme olarak görülmüyordu.

---

[50] Hasan Habeşî editörlüğünde basılan İbn Hacer el-'Asqalânî'nin "İnbâ' el-Ghumr bi-anbâ' el-Umr" isimli eseri, (Kahire, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 1969), I. cilt, s. 492; Berkuk şöyle naklediyor: "Ben Timur'dan kesinlikle korkmuyorum. Çünkü ona karşı bana herkes yardım eder. Ama Osmanoğulları'ndan korkuyorum." Aynı yazar İbn Haldûn'un sık sık şöyle dediğini belirtmektedir: "Mısır krallığı yayılma konusunda sadece ve sadece Osmanoğulları'ndan korkmalı."

Anadolu yarımadası, gerek İran ve Suriye arasındaki ve gerekse Türkiye ve arasındaki ticârî alış verişlerde özel bir itibara sahipti. Batı İran ve Suriye'den doğan birçok kervan rotası Osmanlı İmparatorluğu içindeki ana ticâret merkezlerinde birleşmeden önce Anadolu'nun dağlık topraklarından geçiyordu.

Küçük Asya'daki (Anadolu) Osmanlı hegemonyasını bir tehdit olarak algılamalarına rağmen, Memlükler, batı ile ticârî alış verişleri konusunda büyük oranda Akdeniz kıyılarındaki kendilerine ait limanlara dayandıklarından, Akkoyunlular'dan daha az savunmasızdılar. Bununla birlikte, onlar da (Memlükler) Şam'ı, Konya ve Bursa'ya bağlayan çok önemli güzergahlar nedeniyle Anadolu ile aktif ticârete sahip bulunuyorlardı. Bu aynı zamanda, Bertrandon de la Brocquière'nin seyahatlerinde Türkiye'ye giderken izlediği yoldu.[51] Yine aynı yol, Osmanlı tebaasına ait kervanların Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlara yaptıkları hac yolculuğunda takip ettiği hattı.

Suriye'nin tersine, İran'ın ekonomik durumu, Osmanlı'nın Anadolu'daki üstünlüğü sonucunda tehlikeye girdi. İran ise, bir tarafta Çin[52] ve Hindistan[53] ile diğer

---

51 Thomas Wright tarafından çevrilen ve edisyonu yapılan La Brocquière'nin "Early Travels in Palestine" isimli eserdeki "The Travels of Bertrandon de la Brocquière 1432-1433" bölümü, Londra, Henry G. Bohn, 1848, s. 307-341.

52 Clavijo, "Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavi io to the Court of Timour at Samarcand A.D. 1403-6" (Clements R. Markham tarafından çevrilmiş), Londra, The Hakluyt Society, 1859, s. 75.

53 Bkz. William F. Sinclair tarafından çevrilen ve notlandırılan aynı zamanda Donald Ferguson tarafından açıklamalar yapılan Pedro Teixeira'nın "The Travels of Petro Teixeira, with his 'Kings of Harmuz' and Extracts from his 'Kings of Persia" eseri, (Londra, The Hakluyt Society, 1902), s. 168-190; Duarte Barbosa, "The Book of Duarte Barbosa" (Mansel Longworth Dames tarafından çevrildi), (Londra, The Hakluyt Society, 1918), 1. cilt, s. 68-81 ve 91-97; Modern dönemde yazılmış kaynaklar konusunda ise, Jean Aubin'in aşağıda ismi verilen eserleri önemli yer tutmaktadır: "Les Princes d'Ormuz du XIIIe au XVe Siècle", JA 241, (1953), s. 77-138; "Cojeatar et Albuquerque in Mare Luso-Indicum" (Paris, Droz, 1971), 1. cilt, s. 99-109; "Le Royaume d'Ormuz au début de XVIe Siècle in Mare Luso Indicum" (Paris, Droz, 1971), 2. cilt, s. 77-179.

tarafta Karadeniz ve Güney Avrupa arasındaki ticârî alış verişlerde çok önemli bir geçiş merkezi idi.[54] 736/1336 yılında İlhanlıların çöküşü ve Moğol yanlısı ittifakın sona ermesi ardından bu ülkenin Avrupalı tüccarlara kapanması ile İran'ın dış ticâreti, kendi yöneticilerinin hiçbir şekilde kontrol edemediği başka karayolu güzergahlarına bağımlı hale gelmişti.

Anadolu rotaları, İran'ın ticârî alış verişlerinde belirleyici bir rol oynuyordu ve bu yolların önemi, Uzun Hasan ile II. Mehmed (Fatih) arasındaki çekişmenin de en önemli nedenleri arasında yer alıyordu. Akkoyunlular'ın başkenti Tebriz, Anadolu'ya birçok rotalarla bağlıydı: Tebriz-Trabzon hattı, Hoy, Ahlat, Harput, Erzurum ve Bayburt'tan geçerken,[55] başka bir rota ise, eski Osmanlı başkenti Bursa'ya ulaşmadan önce kuzey batı yönünde bir yol izliyordu.[56] Tebriz'i Karaman devletinin başkenti Konya'ya bağlayan üçüncü bir yol ise, Sivas, Kayseri ve Aksaray'dan geçiyordu.[57] Paralel bir rota ise, Konya'dan başlayarak Memlüklerin kontrolündeki Ramazanoğulları topraklarından ve Mardin-Hoy hattından Tebriz'e ulaşıyordu.[58] Bu güzergâhlara ilâveten, başka bir takım rotalar da, Tebriz'i ayrı ayrı yollar halinde Suriye[59], Hindis-

---

54 Ch. Grey tarafından çevrilen ve edisyonu yapılan "A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries" isimli eserde Contarini'nin, "Travels"i, (Londra, The Hakluyt Society, 1873), s. 138-164.

55 Tebriz-Trabzon ticâret rotasının önemi konusunda bkz. Barbaro, "Travels" s. 83-86.

56 Halil İnalcık, "Bursa, XV. Asır Sanayi ve Ticâret Tarihine Dair Vesikalar" Belleten, 24 Ocak 1960, s. 50-52.

57 A. S. Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", Belleten, 18 Nisan 1954, s. 216-217.

58 Barbaro, "Travels" s. 46-51.

59 M. A. Cook tarafından edisyonu yapılan "Studies in the Economic History of the Middle East" isimli kitapta Halil İnalcık'ın, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy" isimli makalesi, (Londra, Oxford University Press,

tan[60], Çin[61] ve Hürmüz adasına[62] bağlarken, Trans-Kafkasya rotası da, Volga nehrinin denize döküldüğü yere çok yakın olan Gürcistan'ın liman şehri olan Astrakhan'a ulaşıyordu. Bir tüccar aynı şekilde, Astrakhan'dan çıkıp nehir boyunca Moskova'ya gidebilir veya Kırım'daki Tana ve Caffa'ya yolunu bulabilirdi.[63]

Cenova devleti, Bizans İmparatoru VIII. Michael Paleologus (1259-1282)[64] ile 13 Mart 1261 tarihinde imzaladığı Nymphaeum anlaşmasından beri, Karadeniz bölgesinde avantajlı bir konumda bulunurken, rakibi Venedik ise, başlıca müttefiki Memlük İmparatorluğu'nun bulunduğu Doğu Akdeniz kıyılarında ticâretle meşguldü. Bu nedenle bir oldu bitti ile İstanbul'un düşüşünü önceden gören Galata'daki Cenovalılar, II. Mehmed'in (Fatih) kenti kuşatması sırasında tarafsızlıklarını ilan etmede hızlı davranmışlardı.[65] 1453 yılının yaz aylarında, Ege denizindeki bazı adalarda hakları bulunan Cenovalı Gattilusi âilesi, Osmanlı sultanına âilenin kutlama mesajını sunmak üzere bir heyet göndermiş ve hâlihazırda sahip olduğu hakların tanınması için çaba sarf etmiştir. II. Meh-

---

1970), s. 211; Suriye ve İran arasındaki iletişimin kontrolü için el-Ruhâ ve el-Bîrah'ın önemini, özellikle Uzun Hasan'ın iktidarı sırasında bu iki bölgenin XV. yüzyılda maruz kaldığı saldırıları açıklamaktadır. Bkz. İbn 'İyâs, "Bedâ'i ez-Zuhûr" 3. cilt, s. 80-86.

60 Hindistan'a, karadan Tirmiz ve Bamyân üzerinden, denizden ise üzerinden ulaşılmıştır. Barbaro, "Travels" s. 80-83 ve ayrıca yukarıda 53. dipnota bakınız.

61 Clavijo, "Embassy to Timour" s. 173; Barbaro "Travels" s. 75.

62 Hürmüz, Asya anakarasının ticârî merkezlerini bağlıyor idi. Özellikle Tebriz ve Sultâniye bölgeleri, Lar, Şiraz, Yezd, İsfehan, Kâşân, Kum ve Sâvah güzergâhı boyunca en önemlileriydi. Bkz. Barbaro "Travels" s. 80-83; Ayrıca, R. H. Major tarafından çevrilen ve edisyonu yapılan "India in the Fifteenth Century" isimli eserde Nikitin'in, "The Travels of Athanasius Nikitin of Twer" bölümü, (Londra, The Hakluyt Society, 1857), s. 31.

63 A. g. e.; Contarini, "Travels" s. 138-158; Derbent için bkz. Barbaro, "Travels" s. 86-89.

64 W. Heyd, "Histoire du Commerce du Levant au Moven Age" (Amsterdam, Adolf M. Hakkert, 1959), 1. cilt, s. 428-430.

65 Doukas, "Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks" (çeviri ve notlandırma, Harry J. Magoulias), (Detroit, Wayne State University Press, 1975), s. 218.

med, yıllık vergi olarak 300 duka (Venedik altını) karşılığında mevcut statükonun korunmasını kabul etti.[66] Ama Cenovalılara verilen bu erteleme çok uzun ömürlü olmadı: 1455 ve 1458 yılları arasında, Osmanlılar, bu Ege topraklarının çoğunu ele geçirmelerini sağlayan bir dizi deniz seferi düzenledi. Bundan 4 yıl sonra, yani 1462'de, Lemnos (Limni) Sultan'ın eline geçmişti. Chios, Cenova ticâret şirketlerinden Mahona'nın yönetimindeydi ve yıllık olarak Osmanlılara 6 bin duka vergi ödüyorlardı.[67]

Yıkılan Bizans İmparatorluğu içindeki Venedik mülkleri de benzer bir kaderle karşılaştı. St. Mark Cumhuriyeti de, Bizans'ın daha önceki desteğine rağmen, Osmanlı Sultanı ile 18 Nisan 1454 tarihinde yaptığı bir anlaşma sayesinde ticârî bir uzlaşmayı garantilemişti.[68] Ancak, Mora Yarımadası'ndaki Naxos, Negroponte, Coron, Modon, Lepanto, Navarion ve Argos gibi Venedik kolonileri bir süre sonra, Osmanlı-Venedik ilişkilerindeki sürtüşmenin başlıca kaynağı olmaya başladılar.[69] II. Mehmed'in Atina Dükalığı'nı geriletmesi ve Venediklilere bağlı Demetrius ve Thomas kardeşler gibi vasallara ait Mora topraklarını alması, bölgedeki Venedik yatırımlarının maruz kaldığı tehlikeyi daha da arttırmıştı.[70] 1463 yılında Osmanlılar, Atina Paşası'nın bir kölesinin Coron

---

66 J. Heers, "Gênes au XVe Siècle" (Paris, S.E.V.P.E.N, 1961), s. 587; Heyd, "Histoire du Commerce" 2. cilt, s. 313; Runciman, "The Fall of Constantinople" s. 168.

67 Heyd, "Histoire du Commerce" 1. cilt, s. 320-322; Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 3. cilt, s. 8; Chios, 974/1566 yılında düşene ve Sultan Süleyman dönemine (926-974/1520-1566) kadar Osmanlı donanmasının birçok saldırısına direndi. A. g. e. 4. cilt, s. 304-305.

68 Heyd, "Histoire du Commerce" 2. cilt, s. 315-317; P. Daru, "Histoire de la Republique de Venise" (Paris, Firmin Didot, 1821), 2. cilt, s. 510-514.

69 Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 3. cilt, s. 17.

70 Bu seferler konusunda bkz. Kritovoulos, "Mehmed the Conqueror" s. 126-136 ve 151-159; Doukas, "Decline and Fall" s. 257-258.

kolonisine kaçmasının yol açtığı önemsiz hadiseyi kullanmış ve Mora'daki Venedik yerleşim birimlerine yönelik saldırılar düzenlemeye başlamıştı.[71] Son savaş, Venediklilerin Negroponte'yi verdikleri ve tazminat ödedikleri 26 Ocak 1479 tarihli barış anlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi.[72] Ne var ki, Osmanlılar Mora'daki Venedik varlığını kendilerinin Adriyatik ve Ege bölgelerindeki genişlemeleri önünde en önemli engel olarak görüyorlardı. 1498 yılında, Venedikliler, Milan'ın kendilerine geçmesi karşılığında Osmanlı karşıtı bir ittifaka katılmalarını öngören Fransız planını kabul ettiler. Devam eden görüşme haberleri, Floransa'nın başını çektiği karşıt bir oluşuma neden oldu.[73] Sultan II. Bayezîd, Franklar ve Venediklilerin Mora ile Dalmaçya'daki topraklarına yönelik yürütülen girişim arasındaki bu yeni çatlağı iyi bir şekilde kullandı. Fransız deniz kuvvetlerinin güvencesine ve Macaristan[74] üzerinden Osmanlı'ya karşı yeni ikinci bir cephe açılmasına rağmen, St. Mark Cumhuriyeti, düşmanlarına karşı direnemiyordu. II. Bayezîd, Modon, Coron ve Lepanto gibi kilit öneme sahip karakol noktalarının da içinde bulunduğu Mora'nın büyük bir bölümünü ele geçirdi.[75] Sonunda Venedik, 14 Aralık 1502 tarihli barış an-

---

[71] Daru, "Histoire de Venice" 2. cilt, s. 563-565; Aslında bu olaya neden olan gelişmeler Osmanlılar tarafından planlanmıştır. Daru, köleye barınma imkanı veren Valaresso'nun savaş sırasında Osmanlılara sığındığını göstermektedir. Bkz. A. g. e. s. 562-600; Heyd "Histoire du Commerce" 2. cilt, s. 324-329.

[72] Daru, "Histoire de Venice", 2. cilt, s. 600; M. Belin, "Relations Diplomatiques de la Repuplique de Venise avec la Turquie" JA (Kasım-Aralık 1876), s. 385-388; Heyd, "Histoire du Commerce" 2. cilt, s. 327; Venedikliler, Osmanlı İmparatorluğu içindeki ticâret hakları için yıllık olarak 10 bin duka ödüyordu.

[73] Tüm bu olayların özeti için bkz. S. N. Fisher, "The Foreign Relations of Turkey 1481-1512", Urbana Ill. : The University of Illinois Press, 1948, s. 60-65.

[74] Venedik, Ağustos 1500 tarihinde Macaristan'ı Osmanlı'ya karşı savaş ilan etme konusunda ikna edebilmişti. Fisher, "Foreign Relations of Turkey" s. 76.

[75] Heyd, "Histoire du Commerce" 2. cilt, s. 330-331; II. Bayezîd tarafından gönderilen fetihnâmenin metni ve Fransızca çevirisi için bkz: George Vajda, "Un Bulletin de Victoire de Bajazet" JA, 1948, 87-102.

laşmasını onaylayarak, Osmanlı'nın tüm Mora Yarımadası üzerindeki hâkimiyetini tanıdı.[76]

XV. Yüzyıl kapanırken, Osmanlılar, Anadolu, Yunanistan ve Ege'de egemen bir duruma geçmişlerdi. Bölgede sadece, Cenovalıların ve St. John şövalyelerinin kontrolü altında bulunan Chios ve Rodos adaları güçlü bir direniş gösterebilmişlerdi. Osmanlıların, Karadeniz'in kuzey sahillerinde tutunma noktaları oluşturma girişimleri de önceleri başarısız kalmıştı. Bölgedeki Moldavya Prensi Büyük Stephen, güçlü bir direniş sergilemiş ve Ocak 1475 tarihinde istilâcıları yenmişti.[77] Bu başarı, Moldavya'yı Orta Avrupa yönüne bağlayan ticâret yollarının bulunduğu iki kilit noktanın, Kilia ve Akkerman'ın Osmanlı'nın eline geçmesini geçici de olsa engelledi.[78]

Aynı yıl içinde, Kırım'da hiç beklenmedik gelişmeler meydana geldi. Hacı Giray'ın 871/1466[79] tarihinde ölümünden beri Cenova'nın kendi iç işlerine müdahale etmesinden rahatsızlık duyan bir grup yerel prens, Osmanlıları yardıma çağırdı. II. Mehmed (Fatih), bu fırsatı kullanarak, donanmasına Kırım'a doğru yelken açmaları emrini verdi. 31 Mayıs 1475 tarihinde, Osmanlı bayra-

---

[76] Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 74; Fisher, "Foreign Relations of Turkey" s. 83-88; Heyd, "Histoire du Commerce" 2. cilt, s. 331, Anlaşma 10 Ağustos 1503'e kadar sürdü.

[77] Georges Bratianu, "La Mer Noire des Origines à la Conquete Ottomane" (Monachii, Societatea Academica Romana, 1969), s. 322-323; "Venezia e il Levante Fino al Secolo XV" isimli eserde _erban Papacostea'nun, "Venise et les Pays Roumains au Moyen Age" 1. cilt, s. 613-614.

[78] Akkerman, Türkler tarafından kullanılan bir isimdir. Bu kent, Maurocastron veya Moncastron olarak da bilinir. Şu an Belgorod Dniestrovskij olarak isimlendirilmektedir. Bkz. Marie Nystazopoulou Pelekidis, "Venise et la Mer Noire du XIe au XVe Siècle" s. 573, Bratianu "La Mer Noire des Origines à la Conquete Ottomane" s. 322.

[79] 1430 yılına kadar Kırım, Altınordu'nun bir parçası idi. Bu tarihte, Cengiz Han'ın soyundan gelen Hacı Giray isimli yöneticisi, bağımsızlığını ilan etti. Bkz; Bratianu, "La Mer Noire des Origines à la Conquete Ottomane" s. 304.

ğı bir hafta sonra teslim edilecek olan Caffa açıklarında dalgalanmaya başlamıştı bile. Çok geçmeden, bütün Kırım Yarımadası Tana ve Sudak'taki ticâret merkezleri ile birlikte Sultan'ın hâkimiyeti altına girdi.[80] Kırım'ı, kendisinin Karadeniz'deki en önemli yerleşim birimi olarak kabul eden Cenova, ayrıcalıklı konumunu tamamen yitirdi. Böylece, Kırım bölgesi Osmanlı'nın Karadeniz'in kuzey kıyıları boyunca genişlemesi için önemli bir üs haline geldi. 1484 yılı yazında, Osmanlı ordusu Danube'yi geçerek Kilia'yı kuşatırken, donanma da Akkerman limanını bloke etmişti. Her iki kent de, çok ağır bombardımandan sonra teslim oldu.[81] Bu son olay, Karadeniz'i Osmanlı hâkimiyeti altına soktu. Her biri Danube ve Dinyester'de bulunan Kilia ve Akkerman limanları, çok büyük öneme sahip bulunuyorlardı: Bu bölgeler, Avrupa hinterlandına giriş kapısı olarak kabul ediliyor ve Karadeniz limanları arasındaki ticârî alış verişlerde çok önemli roller oynuyordu. Sultan II. Bayezîd, buraları, Moldavya, Polonya, Wallachia ve Macaristan'a giriş kapısı olarak görüyordu.[82] Bu iki liman, Transylvania bölgesinde yer alan Lwow'daki önemli Polonya ticâret merkezine ve Brasso'ya bağlantılıydı.[83] Osmanlılar, halihazırda, Adrianople (Edirne)'den başlayarak Almanya ve Batı Avrupa'ya ulaşan başka bir ticâret rotasını kontrol altında tutuyordu.

---

80 A. g. e., s. 323-325; Heyd, "Histoire du Commerce" 2. cilt, s. 400-402; M. Cazacu ve K. Kevonian, "La Chute de Caffa en 1475 à la Lumiere de Nouveaux Documents" CMRS, 17, 1976, s. 495-538.

81 Bratianu, "La Mer Noire des Origines à la Conquete Ottomane". s. 325-326; _erban Papacostea, "Venise et les Pays Roumains au Moyen Age" s. 624.

82 Bratianu, "La Mer Noire des Origines à la Conquete Ottomane" s. 326; Nicoara Beldiceanu, "La Moldavie Ottomane à la Fin du XVe Siècle et au Début du XVIe Siècle" REI, 3, 1969, s. 239-241.

83 Bratianu, "La Mer Noire des Origines à la Conquete Ottomane" s. 327; Paul Sigismund Pach'ın, Mélanges en l'Honneur de Fernand Braudel"deki "La Route du Poivre vers la Hongrie Mediévale" isimli makalesi, (Paris, Privat, 1971), 1. cilt, s. 449-458.

Bu güzergâh, aynı zamanda seyyah de la Brocquière'nin 1434 yılında Fransa'ya dönüş yolculuğu sırasında takip ettiği yoldu: Edirne'den ayrıldıktan sonra Sofya'ya ulaşmış daha sonra da Belgrad'a varmıştı. Buradan Macaristan'ın başkenti Budapeşte'yi takip ederek, Avusturya ve Almanya'ya geldi.[84]

Osmanlı'nın İstanbul'u fethinden sonraki bu genişlemesi, teritoryal (toprak), siyasal ve ekonomik gerekliliklerin bir sonucuydu. Bu durum doğal olarak, Osmanlı'nın Asya'daki Müslüman komşuları için olduğu kadar Avrupa'daki geleneksel rakipleri için de ciddi bir tehdit anlamına geliyordu. Bu nedenle Akkoyunlu ve Memlükler'in karşı tepkileri, her ikisinin de Osmanlı'nın Anadolu üzerindeki hegemonyasının kendi ülkeleri üzerindeki etkisinden korkularını ortaya koymaktadır. İşte böylesi bir siyasal yapı içinde, Uzun Hasan, II. Mehmed'in Trabzon ve Karaman'ı ele geçirmesine engel olma girişiminde bulunurken, Kaytbay, Toros bölgesindeki Memlük topraklarının Bayezîd'in eline düşmemesi için savaşmıştı. Avrupa tarafında ise, XV. Yüzyıl'ın ikinci yarısındaki olaylar, Venedik ve Cenova'nın konumunu zayıflatırken, Osmanlı'nın bu iki ülkenin Karadeniz, Adriyatik ve Ege denizlerindeki stratejik ticârî merkezlerini ele geçirmesine ya da inisiyatif sahibi olmasına imkân vermiştir. Ama bu kazanımlara rağmen Osmanlı İmparatorluğu, XVI. Yüzyıl'ın ilk yıllarında beklenmedik bir yükseliş ile sarsıldı: Safevî Hânedanlığı'nın İran'da yükselişi, Osmanlılarda derin siyâsî ve dinî çatlağa neden olurken, Osmanlı-Safevî çekişmesinin temelinde bulunan en önemli unsuru oluşturan, imparatorluğun iç istikrarını tehdit ediyordu.

---

84 La Brocquière, "Travels" s. 343-380.

İkinci Bölüm

SAFEVÎ YÜKSELİŞİNİN KÖKENLERİ

XVI. Yüzyıl'a girerken, İran, ülkenin geleceğini olduğu kadar, doğuda Hindistan'dan batıda Fas'a kadar tüm İslâm âlemini de köklü biçimde etkileyen gelişmelere sahne oldu. I. Şah İsmâ'îl, Akkoyunlular'ın gücünü yenmede ve çeşitli küçük beylikleri kendi nüfûzu altına almada başarılı olarak, Safevî hânedanlığının temellerini attı. Şah İsmâ'îl'in üstün bir güç olarak İran'da yükselişi, kendisinin aynı anda hem dinî hem de siyasal bir lider olması nedeniyle bölgede benzersiz bir fenomen oluşturmuştu. Şah İsmâ'îl taç giydiği sıralarda genç yaşta olmasına rağmen, kendi taraftarlarınca yarı-kutsal bir şahsiyet olarak görülüyordu. Diğer yandan tarihî açıdan, Şah İsmâ'îl Safevî sûfî tarikatının da geleneksel lideriydi.[1] Bu

[1] Sûfilik ve tarikat konularında, Louis Massignon'un "Tarîka" EI, 4: 667-672 ve "Tasawwuf" EI 4: 681-685, isimli makalelerine bakılabilir. Massignon, tasavvufu "kişinin kendini mistik yaşama adaması" olarak tanımlamaktadır. J. S. Trimingham, "The Sûfî Orders in Islam" Oxford, The Clarendon Press, 1971, özellikle 31-36. sayfalar ile 133-217. sayfalar; S. H. Nasr, "Sufi Essays" Albany, State University of New York Press, 1973.

nedenle Safevî hânedanlığının kökleri, Erdebil'deki sûfî tarikatın başarılı bir siyasal güce dönüşme sürecinde açıkça görülecektir.

Safevîlerin iktidar talepleri, Şah İsmâ'îl'in büyükbabası Cüneyd (851-864/1447-1460) zamanında belirmeye başlamıştı. Cüneyd, Anadolu ve Suriye'nin bir bölümünü de içine alan geniş bir alanda yerleşmiş bulunan Türkmenlerin çoğunluğunu oluşturduğu takipçilerinden meydana gelen bir ordunun desteğine sahipti. Bunların fanatizme varan dinî inanışları Cüneyd ve ondan sonra gelen halefleri tarafından politik kazanımları garantileme konusunda belirgin şekilde kullanıldı. Şah İsmâ'îl iktidara ulaştığında Oniki İmam Şiî doktrinini İran'da devlet dini olarak benimsedi. Şiîliğin İran'da kurumsallaşması ise, -derin bir bölünme olmasa bile- Portekizliler'in Hind Okyanusu'na nüfûzunun Hristiyan batının Müslüman doğunun ekonomik çıkarlarına karşı başarılı saldırganlığının işâretlerini verdiği bir sırada İslâm dünyasında çatlak yaratmıştı.[2] Safevî İran'ı Şiîlerin yönettiği bir sığınma yeri olurken, Transoxania'da (Maveraünnehir) Özbekler, Anadolu ve Balkanlar'da Osmanlılar ve Suriye ile Mısır'da Memlüklerin yönettiği Sünnî hükümdarlıklarla çevrilmişti. Bu üç güçten, sadece Osmanlılar ve Özbekler, yeni doğmuş olan bu hânedanlığın varlığına karşı gerçek ve yakın bir tehdit oluşturuyordu. Osmanlıların kendilerinin hem Anadolu hem de Balkanlar'da başarılı bir genişlemeci siyâset başlatmalarına imkân veren 857/1453 İstanbul kazanımları, kuzeybatı bölgelerinde nüfuzlarını

---

[2] Portekizlilerin Hind Okyanusu'ndaki tacizlerine ilişkin gelişmeleri tartışma bu çalışmanın alanı dışındadır. Portekizliler'in Fars Körfezi'ndeki Hürmüz adasını ele geçirmesi ve erken dönem Safevîleri ile ilişkileri konusunda okuyucular, aşağıdaki eserlere müracaat edebilirler: J. Aubin, "Cojeatar et Albuquerque" s. 77-179; R. B. Smith, "The First Age of the Portuguese Embassies, Navigations and Peregrinations in Persia 1507-1524" (Bethesda, Maryland: Decatur Press, 1970).

sağlamlaştırmalarını sağlamıştı. Doğuda ise Timur'un takipçilerinden iktidarı zorla alan Özbekler, kendilerini Cengiz Han'ın vârisleri olarak kabul ediyorlardı ve Horasan eyâletinin kontrolünü ele almak için Safevîlerle uzun dönemli bir savaşın içine girmelerine yol açan saldırgan politikalarla komşuları ile karşı karşıya gelmeye başlamışlardı. Batıda, Safevîler için en yakın tehdidi Memlük İmparatorluğu temsil ediyordu. Memlük sultanları, imparatorluklarının durumundaki kötüleşme sebebiyle İran'ın yeni yöneticileri karşısında uzlaşmacı bir siyaset benimsemişlerdi; ama bu benimseme çoğunlukla da, Osmanlılara karşı yeni bir müttefik kazanma çabalarıyla yapılıyordu.

XVI. Yüzyıl'da İran Safevîlerinin tarihi, çoğunlukla bir tarafta Osmanlılara karşı yoğun bir çatışma diğer tarafta da Özbeklerle bitmek bilmeyen savaşlarca şekillenmiştir. Safevî-Özbek çekişmesi modern dönem İran uzmanlarından Martin Dickson'un[3] çalışmasında ana temayı oluştururken, Osmanlı-Safevî ilişkilerindeki ilk dönem gelişmelere tarihçiler tarafından çok az önem verilmiştir.[4] Bu çalışmamızın ilerleyen bölümleri, Osmanlı-Safevî ilişkileri konusundaki bu tarihsel boşluğu doldurma konusunda bir girişim olacaktır. Bu çerçevede, Safevî tarikatı ve onun büyük bir siyasal güce dönüşmesi süreci, Şah İsmâ'îl'in yükselişine ve bu olayın İran ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki ilişkilerine etkisi göz önünde bulundurularak ele alınacaktır.

---

[3] Martin B. Dickson, "Shah Tahmasb and the Uzbeks, (The Duel for Khurasan with Ubayd Khan: 930-946/1524-1540)" Princeton Universitesi'ne verilen doktora tezi, 1958.

[4] Bu yargımızda Turcica'nın ve editörü Jean-Louis Bacqué-Grammont'u (Attaché de Recherche au Centre National de la Recherche Scientifique, Paris) istisna etmeliyiz. Kendisi, Profesör Claude Cahen'in gözetiminde Osmanlı-Safevî ilişkilerinin 1514'e kadarki erken dönem gelişmeleri üzerine doktora tezi hazırladığı 1976 yılında beni, bu konular hakkında bilgilendirmiştir.

A- Erdebil'deki Sûfî Tarikat

Safevî adının kaynaklandığı kişi, o sıralarda Azerbaycan'da küçük bir kasaba durumundaki Erdebil'de ortaya çıkan sûfî tarikatın kurucusu olan Şeyh Safiyeddîn İshâk'dır (Ölümü: 732/1334).[5] Varlıklı bir âileden gelmesine rağmen, Şeyh Safiyeddîn, dünya çıkarlarını terk etmiş ve kendisi için mistik bir yaşam biçimini tercih etmişti. Kendisinin bu yoldaki ilk adımı Geylan'daki Hilye Karan kasabasında buluştuğu Şeyh Tâceddîn İbrâhîm Zâhidî'nin (615-700/1218-1301) ellerinde oldu.[6] Mürşidi[7] ile ilişkisi, Şeyh Zâhidî'nin kızı ile evliliğinden sonra daha da gelişti. Kendi memleketi olan Erdebil'e döndükten sonra Şeyh Safiyeddîn geniş bir takipçi topluluğu bulmakta zorlanmadı. 20 yıllık bir süre ardından, hem kayınpederi hem de akıl hocası olan Şeyh Zâhidî'nin ölümü üzerine Şeyh Safî, "Safevîlik" (ya da Safevî tarikatı) olarak bilinen kendi sûfî tarikatını kurdu.[8] Şeyhin ömrü boyunca elde etmiş olduğu şöhret, iki çağdaşı tarafından da dile getirilmiştir. Bunlardan ilki olan coğrafyacı ve tarihçi Hamdullah Mustavfî Qazvînî (Ölümü: 750/1349) *Târîh-i Güzîde* isimli eserinde sûfî şeyhin geniş bir taraf-

---

[5] Erdebil'in geniş bir tasviri için bkz: Fahreddîn Musavî Erdebilî Necefî, "Târîh-i Erdebil va Dânişmendân", Necef, Matbaatü'l-Âdâb, 1968, 1 cilt, s. 10-31; Laurence Lockhart, "Persian Cities" (Londra, Luzac and Co., 1960, s. 51-57).

[6] İbn Bazzâz, "Safvetü's-Safâ", Ahmed İbn Kerîm Tebrizî tarafından hazırlanmıştır. (Bombay, Lithographed, 1911, s. 12 ve 23-26; İdem, Leiden MS, fol. 9a, Huseyn İbn Abdâl Zâhidî, "Silsiletü'n-Neseb Safeviyye" (Berlin, İntişârât-i İranşehr, 1924, s. 24; Kandemîr, "Habîbü's-Siyer fî Ahbâri'l-Beşer", Hümâî tarafından edit edildi. (Tehran, Khayyâm, 1975), 4. cilt, s. 413; Necefî, "Târîh-i Erdebil" 1. cilt, s. 263-346; Hilye Karan'ın yeri için de bkz. Minorsky, "A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zahid" BSOAS 16, 1954, s. 520-522.

[7] Mürşid'in anlamı "rehber" demektir. Mürid ise tâbi olmak ile eş anlamlıdır. Sûfilikte, mürşid kelimesi efendi ya da şeyh ile benzer kabul edilmektedir. Bkz: Trimingham, "Sufi Orders" s. 3, 13, 136.

[8] İbn Bazzâz, "Safvetü's-Safâ" Bombay, s. 42-50; Kandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 415-419 ve Zâhidî, "Silsiletü'n-Neseb" s. 28.

tar grubuna sahip olduğunu ve Moğollar içinde sahip olduğu büyük etkinin yerel nüfusu herhangi bir taşkınlıktan koruduğunu söylemektedir.[9] Aynı müellif, *Nuzhetu'l-Qulûb* isimli coğrafî çalışmasında ise Erdebil nüfusunun çoğunluğunun (mezhep olarak) Şâfi'îliği taklit ettiğini ve (tarikat olarak da) Şeyh Safî'nin taraftarı olduklarını belirtmektedir.[10] Başka bir çağdaşı, ünlü bir tarihçi olduğu kadar Moğol döneminin yöneticilerinden olan Reşîdüddîn Tabîb (Ölümü: 718/1318), çeşitli yazışmalarında, bu Safevî kutsal lideri için hem kendisinin hem de Moğol otoritelerinin beslediği derin saygıyı açığa vurmaktadır.[11] Buradan anlaşılmaktadır ki, Safevîlik ilk başlangıç dönemlerinde Sünnî İslâmî çerçeve içinde sûfî bir tarikat olarak görülüyordu. Bu karışık durum daha sonraları ortaya çıkacaktır.

Şeyh Safî'nin ölümü, gerek soyu ve gerekse öğretileri konusunda değişik iddiaların başlayacağının ilk sinyallerini de vermişti. Şeyh hakkında başlıca biyografi çalışması 759/1358 yılında tamamlanan *Safvetü's-Safâ* isimli kitaptır. Kitabın yazarı İbn Bazzâz, Şeyh Safî'nin çocuğu olan ve aynı zamanda tarikatın başına geçerek onun halefi haline gelen Şeyh Sadreddîn Mûsâ'nın (735-794/1334-1391) müridlerinden biriydi. Bu çalışmanın orijinal metni ortadan kaybolmuştur. Safevî öncesine ait

---

[9] Hamdullah Mustavfî Qazvînî, "Târîh-i Güzîde", 'Abdulhuseyn Nevâ'î editörlüğünde basıldı, (Tehran, Emîr Kebîr, 1960), s. 675.

[10] Hamdullah Mustavfî Qazvînî, "The Geopraphical Part of the Nuzhetü'l-Kulûb" part I, Guy Le Strange editörlüğünde basıldı, (Londra, Luzac and Co., 1915), Farsça metin, s. 81; Şâfi'îlik İslâm hukuk sistemindeki 4 büyük ortodoks akımdan biridir. Bkz. J. Schacht, "The Origins of Muhammadan Jurisprodence", (Oxford, Clarendon Press, 1950); N. Coulson, "A History of Islamic Law", (Edinburgh University Press, 1964).

[11] Reşîdüddîn Tabîb, "Mukâtabât-i Reşîdî", Muhammed Şefî' editörlüğünde basıldı, (Lahor, Neşriyât-i Külliye-i Pencâb, 1945), s. 265-273 (no. 45) ve s. 296-311 (no. 49)

olan ve halen elde bulunan kopyaları[12] Şeyh Safî'nin soy olarak Muhammed peygambere kadar ulaşabileceğini ve böylece onun seyyid olduğunu öne sürmektedir.[13] Bu görüş, iki modern dönem tarihçisi Ahmed Kesrevî Tebrizî (Ölümü: 1946) ve Ahmed Zeki Velidi Toğan (Doğumu: 1890) tarafından yakın inceleme altına alınıncaya kadar yüzyıllarca yaygın kanaat olarak kabul edilmiştir. Her iki yazar da, birbirlerinden bağımsız olarak yaptıkları araştırmalar sonunda aynı sonuca varmışlardır: Safevîlerin ataları İranlılaşmış Kürdlerden gelmektedir ve İslâm peygamberi ile herhangi bir kan bağları bulunmamaktadır.[14] Gerçek şu ki, Safevî tarikat içindeki Şiî eğilimler ve kurucusunun yüce bir kökene ait olduğu efsânesi çok sonraları gelişmiştir ve tarikatın siyasal bir güce dönüştüğü sırada hâkim inanış haline gelmiştir.

Şeyh Sadreddîn'in liderlik dönemi sırasında, Safevî tarikatı üyeliğini oldukça genişletmiştir. Tarikatın müridleri ve taraftarlarına, Mâveraünnehr'in doğusundaki Herat'da dahi rastlamak mümkündü.[15] Sultan Ahmed Celâyir tarafından 22 Zilkâde 773/16 Mayıs 1372 tarihinde yayınlanan bir genelge ile tarikata yapılan bağışlar ve

---

[12] Bunlar, Safevîlerin yükselişinden önce çoğaltılanlardır. Bunlardan bazılarının ayrıntısı için Ek-B'ye bakınız.

[13] Seyyîd ve Şerîf gibi unvanlar, Peygamber soyundan gelenleri belirtmek için kullanılır. Seyyîd unvanı Şiîler arasında özel bir öneme sahip bulunmaktadır. Zira, bu kelime Peygamberin kızı Fâtıma ve onun eşi 'Alî aracılığı ile Muhammed'in soyundan gelenleri belirtmektedir. Şiîlikte, sadece İmamlar -ki her biri 'Alî'nin bizzat soyundan gelmektedir- Peygamber'in gerçek vârisleridir. Daha fazla bilgi için bkz: C. Van Arendonk, "Sharif" EI, 4: 324-329.

[14] Bkz. Ek-B'ye. Bu görüşler Dihhudâ Safeviyye'nin "Lugatnâme" isimli eserince de kabul edilmektedir. 17. cilt, s. 255-264, (Tehran, Dânişgâh-i Tehrân, 1946).

[15] Kâsım el-Enver'in durumunda olduğu gibi. Bkz: R. Savory "A 15th Century Safavid Propagandist at Harat" American Oriental Society Middle West Branch, Semi-Centennial Volume, Dennis Sinor editörlüğünde basıldı. (Bloomington, Indiana University Press, 1959, s. 189-197).

mal varlığı vergiden muaf hale gelmiştir.[16] Söz konusu belgede, sûfî şeyhe sayısız övücü unvan sıralanırken, bunların her birinden şeyhin öğretilerinin o dönemde halen Sünnî İslâmî çerçeve içinde olduğu anlaşılmaktadır.[17] Şeyh Sadreddîn ile aynı dönemde yaşamış olan ünlü Arap tarihçisi İbn Haldûn (ölümü: 808/1406), sûfî liderden "şeyhlerin şeyhi" (şeyh el-şuyûh) olarak bahsederken, bu unvan onun mistik bir lider olarak kabul edildiğini vurgulamaktadır.[18]

Safevî tarikatı, zirve noktasına Hâce Ali'nin (794-830/1391-1427) liderliği altında ulaştı. Geleneksel koruyucu Timur ile, 804/1402 yılındaki Anadolu seferindeki galibiyetinden dönüşte buluşmuştu. O sırada Timur, Safevî şeyhin "Anadolu'dan getirilmiş olan esirlerin çoğunun serbest bırakılması" yönündeki isteğini kabul etti. Olay ardından Ganca-bah-Kul kasabasına yerleştirilen bu kişiler, daha sonraki dönemde Safevîlerin coşkulu takipçisi ve sâdık yardımcıları olmuşlardır.[19] Ayrıca aynı dönemde, Safevî tarikatı; Talvar, Kızıl Uzun, Kumrâh-i İsfehan ve Hemedan gibi bölgelerde birçok vakıf arazisine sahip oldu.[20] Şüphesiz tüm bu gelişmelerin anlamı, Sa-

---

16 Bu buyruğun Farsça orijinali ve Fransızca çevirisi H. Massé'nin "Ordonnance Rendue par le Prince Ilkhanien Ahmad Jalair en Faveur du Cheikh Sadr od-din (1305-1392)" isimli eserde bulunabilir. JA 230, 1938, s. 465-468.

17 Burada şu ifâdeler kullanılmaktadır: "Şeyhülislam, şeyhlerin ve âlimlerin en büyük lideri, şakirdlerin güzel örneği, hükümdarlara ve krallara nasihat eden, tüm yaratılmışların mürşidi." Bu ünvanlar, Sadreddîn'in büyük bir sûfî lider olduğuna işaret etmektedir. Henri Massé bu unvanları şu şekilde çevirmiştir. "İslam'ın büyük şeyhi, şeyhlerin ve büyük mübtedîlerin sultanı, mükâşefelerin modeli, kralların ve prenslerin sadık danışmanı, bütün mahlukatın rehberi, hakikatin, ümmetin ve dinin baş şeyhi,..."

شيخ الاسلام اعظم سلطان المشايخ و المحققين
قدوة السالكين ناصح الملوك و السلاطين مرشد الخلايق اجمعين

18 İbn Haldûn, "Kitâbü'l-'İber" (Y. A. Dâgir'in editörlüğünde basıldı), (Beyrut, Mektebetü'l-Medrese, 1951), 5. cilt, s. 1171.

19 Zâhidî, "Silsile" s. 48.

20 A. g. e.

fevî taraftarlarının sayısındaki büyük artışın onaylanması olduğu kadar, tarikatın ihtiyaçlarının da büyümesi idi.

Hâce 'Alî'nin Kudüs'e yerleşme kararı ve ardından kutsal İslâm şehirleri Mekke ve Medine'ye yaptığı hac ziyaretleri tarikat için yepyeni ufuklar açmıştı. Suriye'deki din adamları ile tanışan Şeyh 'Alî, ünlü bir fıkıhçı ve sûfî lider olarak ün saldı. Bu son gelişme, tarikatın gelecekte Suriye'de genişlemesine büyük katkıda bulundu. Bu dönemde dahi Şeyh 'Alî'nin öğretilerinde halen Şiî eğilimler görülmüyordu ve Sünnî İslâm içinde idi. Şeyh ile aynı çağda yaşamış olan Arap tarihçisi İbn Hacer el-'Asqalânî (Ölümü: 852/1449) biyografik bir yazısında, Şeyh 'Alî'nin Irak'da sûfî bir tarikatın lideri olduğunu ve taraftarlarının sayısının o dönemde yüz bin kişiyi aştığını yazmaktadır.[21] Diğer kişilerin sahip oldukları aykırı düşünceleri dile getirme konusunda ihmal göstermemesi nedeniyle İbn Hacer'in yazmış olduğu biyografide Şeyh 'Alî'nin her hangi bir eğilimine işaret etmemiş olması, Şeyhin Şiî eğilimler veya (Sünnî Asqalânî'ye göre herhangi bir) aşırılık göstermediğini ortaya koymaktadır.[22] Başka bir Arap tarihçisi Mucîruddîn el-'Uleymî (860-927/1456-1521), yaklaşık 900/1494-95 tarihinde yazdığı eserinde Şeyh 'Alî ve onun Kudüs'teki kimi taraftarları hakkında daha dikkatle bakılmayı hak eden bir dizi gerçeği barındıran doyurucu bilgiler vermektedir. Öncelikle, Şeyh 'Alî o dönemde ünlü bir sûfî şeyh ve Sünnî din adamı olarak kabul edilmektedir. Bu bilgi, aynı yazar tarafından yazılan Safevî liderin öğrencilerinden biri olan İbn el-Sâig'in biyografisinde de teyid edilmektedir. İbn el-

---

21 İbn Hacer el-Asqalânî, "İnbâü'l-Gumr bi-Enbâi'l-'Umr", H. Habeşî'nin editörlüğünde basıldı. (Kahire, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1972), 3. cilt, s. 427-428.

22 Örneğin aynı yazarın, Hurûfî doktrinini savunan şâir Nesîmî hakkındaki biyografi kitabına bakılabilir. A. g. e. s. 136-137.

Sâig'e "Erdebil'in Halifesi" (Yani Şeyh 'Alî'nin Halifesi) unvanı verildiği sırada, Sâig, ünlü bir Hanefî fıkıhçısı idi.[23] İkincisi; tarihçi el-'Uleymî, Şeyh 'Alî'nin Hazreti 'Alî'nin soyundan gelme ihtimalinden bahseder ancak bunu kitaplarında hiçbir zaman onaylamamıştır.[24] Bu da göstermektedir ki, el-'Uleymî'nin çalışmalarının oluştuğu dönemde ve Şeyh 'Alî'nin ölümünden 70 yıl sonra Safevî liderlerin Alevî köken söylencesi, Suriye'deki müridler de dahil olmak üzere, taraftarları arasında kök salmaya yeni yeni başlamıştı. Üçüncüsü; Şeyh 'Alî'nin Kudüs'teki ikameti ve orada ölümü (830-32/1427-29) kendisine büyük bir saygı ve yeni müridler kazandırmıştı. El-'Uleymî, Şeyh'in Kudüs'te ölümü üzerine yapılan cenaze törenini "unutulmaz bir gün" olarak nitelemekte ve taraftarlarının onun mezarı üzerine, daha sonra ziyaret yerlerinden biri haline gelecek olan büyük bir kubbeli türbe inşa ettiklerini eklemektedir.[25] Şeyh 'Alî Kudüs'te iken, Erdebil'e dönmeden önce kendisine kutsal yerlerin ve Suriye'nin ziyaretinde eşlik eden oğlu İbrâhîm lehine tarikatın liderliğini bırakmıştı.[26]

İbrâhîm'in 851/1447'de ölümü, Safevî liderlerin kendilerini müridleri ve takipçileri için öncelikli olarak mânevî bir rehber olarak kabul ettikleri bir dönemin de bittiğine işaret etmekteydi. Bu arada, Safevî tarikatı sapasağlam bir şekilde gelişti ve özellikle İran'ın kuzeybatısında, Anadolu'nun doğusunda ve Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Türkmen kabileleri başta olmak üzere geniş bir

---

[23] Mucîruddîn el-'Uleymî, "el-Üns el-Celîl bi-Târîhi'l-Quds ve'l-Halîl" (el-Necef, el-Matbaatü'l-Haydariyye, 1968), 2. cilt, s. 236.

[24] A. g. e. s. 169; Metinde "Onun Alevî (Yani 'Alî'nin soyundan) olduğu söylenmektedir." gibi ihtimalli bir ifâde kullanılmaktadır.

[25] A. g. e. Aynı şekilde bkz. Michel M. Mazzaoui, "The Origins of the Safawids", (Wiesbaden, Franz Steiner Veriag GMBH, 1972), s. 55.

[26] Zâhidî, "Silsile" s. 49-50.

bağlılar ve sâdıklar topluluğu elde etti. İbrâhîm'in gidişi, tarikatın rolü konusunda olduğu kadar konumu konusunu da etkileyen beklenmedik ve radikal değişikliklere yol açtı. Onun yerine geçen oğlu Cüneyd ise, siyâsî hırslar besliyordu ve bir zamanların saf mânevî sûfî tarikatını hesaba katılması gereken siyasal ve askerî bir güce dönüştürme sürecine koyuldu.

B- Sufizmden Siyâsete

Cüneyd, 851/1447'de Safevî tarikatının kaderini eline aldığı sıralarda, İran, son büyük Timur İmparatorluğu yöneticilerinden Şah Ruh'un 350/1446-47'de ölümüyle hızlanan beklenmedik gelişmelere yakalanmıştı. Timur İmparatorluğu'nun son parçalanışı, Karakoyunlu yöneticisi Cihan Şah'a hem Timurlular hem de Akkoyunlular içinde kendi egemenlik alanlarını genişletme fırsatı verdi. Timur'un ardıllarına karşı başarılı olan Cihan Şah, Akkoyunlular'dan ve onların lideri Uzun Hasan'dan ani bir muhalefetle karşı karşıya kaldı. Rekabet, 372/1467 yılında Cihan Şah'ın, Akkoyunluların kalbi Diyarbakır'a yönelik çıktığı seferi ardından ölümü ile birlikte zorlu bir sona doğru yöneldi. Bu olay, Timur'un ardıllarından Ebû Sa'îd'in (855-873/1451-1469) bir sonraki yıl almış olduğu yenilgi ile ikiye katlandı ve Uzun Hasan'ı İran'ın tartışmasız en güçlü lideri yaptı.

XV. Yüzyıl'ın ilk yarısı aynı şekilde, Timur'un ardından gelenlerin faaliyetlerinin sonucunda Türkmen unsurunun ortaya çıkışı ve Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde bağımsız Türkmen prensliklerinin doğuşunun sonuçlarınca biçimlendirilmiştir. Timur'un Memlükler ve Osmanlılar karşısında almış olduğu galibiyetler, bölgedeki Türkmen kabileleri için isyan düzeyini yükseltmeleri konusunda uzun vâdeli fırsatlar oluşturmuştur.

Osmanlı tarafında ise, II. Murad'ın (824-855/1421-1451) uzun süren hükümdarlığı, imparatorluğun Timur (yenilgisi) öncesi sınırlarında yeniden hâkimiyet kurmasını sağlamıştı. Bununla birlikte, 805/1403 ve 824/1421 yılları arasındaki kaos dönemi, siyâsî, sosyal ve dinî karakter taşıyan bir dizi asî hareketin doğuşuna da neden oldu. Örneğin bunlardan biri olan 819/1416 yılındaki Bedreddîn İbn Qâdî Simavna ve onun takipçilerinin başkaldırısı -temelde dinî ve fanatik renkler taşımalarına rağmen- imparatorluk içindeki siyâsal durumdan genel hoşnutsuzluğu yansıtan politik uyumsuzluklar doğurmuştu. Bu ayaklanmanın büyüklüğü; başkaldırıları Rum Selçukluları'nın yönetimi altında 637/1239-1240 yılında meydana gelen Baba Resûlullah ve Babâîler'le karşılaştırılabilir.[27] Eskiden "Ordu'nun Kadısı" (Qâdî Asker) görevini yürüten Bedreddîn, bu görevden alınmasına içerleyerek, Börklüce Mustafa'yı bir "derviş isyanı"na kışkırtmıştı.[28] Bir süre sonra, -aralarında Hristiyan ve Yahudilerin de bulunduğu- diğer Osmanlı tebaasının da katılımı, bu hareketin tüm imparatorluk çapında yayılmasına neden olmuştu.[29] Her ne kadar Osmanlılar, bu geniş çaplı isyanı bastırmada başarılı olmuşlar ve aynı yıl (819/1416) Bedreddîn'i asmışlarsa da, sonrakilerin başkaldırıcı öğretileri, bir kısmı daha sonraki yıllarda Bektaşî ve Safevî gibi diğer hareketlerin taraftarı haline gelecek olan Anadolu Türkmenleri arasında

---

27 Bu başkaldırı konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Köprülü'nün "Les Origines de l'Empire Ottoman", (Paris, Editions de Roccard, 1935), s. 58-61.

28 Bu nitelendirme Hammer-Purgstall tarafından yapılmıştır. Bkz. "Histoire de l'Empire Ottoman", 2. cilt, s. 181.

29 Ayaklanma ile ilgili ayrıntılar, Hammer-Purgstall'ın aynı eserinde bulunmaktadır, s. 181-190. Aynı şekilde Bkz. Âşıkpaşazâde, "Tevârîh-i Âl-i Osmân", Ali Bey'in editörlüğünde basıldı. (İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1914, s. 91-93 ve M. J. Kissling'in "Badr al-Din b. Kadi Samawna" EI, 1. cilt, s. 869; Kara Çelebizâde, "Ravdatü'l-Ebrâr", (Kahire, Bulak Matbaası, 1832), s. 364.

hızla yayılarak varlığını sürdürecektir.[30]

Aynı dönem içinde, Memlükler de, kendilerinin kuzey sınırlarında ekstremist dinî bir akım olan Hurûfî tarikatının oluşturduğu tehlike ile yüz yüze idi.[31] Burada bulunan Nesîmeddîn Tebrizî -Daha çok Nesîmî ismiyle anılır ve 804/1401'de idam edilen Fazlullah İbn Muhammed Tebrizî'nin öğrencisi olarak bilinir[32]- bölgede yaşayan Türkmenler arasında geniş bir takipçi topluluğunun taraftarlığını kazanmıştı. Kendisinin en önemli başarısı, Dulkadir yöneticisi Nasreddîn'i (800-846/1397-1443) Hurûfî tarikatına bağlaması olmuştur.[33] Bu olumlu gelişme, Nesimî'nin taraftarlarını, kendisinin de 820/1417 yılında, Memlük Sultanı'nın emri ile tutuklanarak öldürüleceği Halep'e göç ettirerek nüfuz alanını genişletmesi konusunda teşvik etmişti.[34] Nesimî'nin faaliyetleri, Kuzey Suriye'deki Türkmenler arasındaki heterodoks öğretilerin bölünmesi ile sonuçlanmıştı. Özellikle de, Memlük seferlerinin yapılmasını gerektiren kargaşaların yaşandığı Antep çevresinde.[35] Bu harekete ilâve olarak, Memlük yöneticileri, Toroslar ve Yukarı Fırat bölgelerindeki Türkmen kabilelerinde, birbirine kolayca sirâyet edebilen huzursuzluklarla karşı karşıya idi.

Cüneyd'in Safevî tarikatının doğuşunda etkin olan temel düşünceyi değiştirmesi bu arkaplanın tam tersineydi.

---

30 Âşıkpaşazâde, "Tevârîh-i Âl-i Osmân" s. 166; Kissling, "Badr al-Din b. Kadi Samawna" s. 869.

31 Hurûfî tarikatı, ağırlık olarak Şîî eğilimler taşıyan aşırı tarikatlardan biridir. Daha fazla ayrıntı için bkz. E. G. Browne, "A Literary History of Persia", (Cambridge, The University Press, 1969), 3. cilt, s. 365-375; E. J. W. Gibb, "A History of Ottoman Poetry" (Londra, Luzac and Co., 1900), 1. cilt, s. 336-388.

32 Fazlullah Tebrizî hakkında kısa biyografik bir bakış için bkz. İbn Hacer el-'Asqalânî, "İnbâ'" 2. cilt, s. 219.

33 A. g. e., 3. cilt, s. 136-137, 3. dipnot.

34 A. g. e.

35 A. g. e.

Cüneyd'in, tarikatın başına onun yerine amcası Câfer'i getiren Karakoyunlu lideri Cihan Şah'ın emri ile Erdebil'den çıkarılması ile ilgili birkaç kaynak bulunmaktadır.[36] Ancak aynı kaynaklar, bu hareketin kaynaklarını, öncelikle Cüneyd'in siyâsî ihtiraslarını kabul etmeksizin izah edememektedirler. Bu gelişme, en iyi biçimde *"'Âlem Ârâ-yi Emînî"* isimli eserin yazarı Fazlullah İbn Ruzbihân (Ölümü: 927/1521) tarafından şu şekilde özetlenmektedir:

"Verâset nimeti Cüneyd'e ulaştığında, o atalarının izlemiş olduğu yaşam çizgisini tamamen değiştirdi: İhtirasın başlaması, onun hayal dünyasındaki kuluçkada, iktidar isteği yumurtasını doğurmuştu. Onun her çabası, bir toprak ya da bölgeyi fethetmekti. Babası Hâce Şeyh-Şah İbrâhîm ayrıldığında, Cüneyd şu ya da bu sebeplerden ötürü ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı."[37]

Ruzbihân'ın ifâdeleri, Cüneyd'in uzaklaştırılması hadisesi ile ilgili olarak çok açık değildir. Bu olayın altında yatan faktörlerin araştırılması, daha sonraki olayları da dikkate almayı gerektirmektedir. Öncelikle, Cüneyd'in liderliğe yükselişi 851/1447'de, Timur ardılı yöneticilerden Şah Ruh'un ölümünden birkaç ay sonra meydana gelirken; bu gelişme, İran ve Transoxania (Mâveraünnehir) bölgesindeki siyâsal bozulma ile aynı ana denk düşmektedir. İkincisi, İran'da siyasal sahne, iki rakip hanedanlığa, Akkoyunlu ve Karakoyunlular'a kalmıştı. Üçün-

---

[36] Kandemîr, "Habîbüs-Siyer" 4. cilt, s. 425; Âşıkpaşazâde, "Tevârîh-i Âl-i Osmân" s. 264; Necefî, "Târîh-i Erdebilî" 1. cilt, s. 171-172; "Tezkirâtü'l-Mülûk: a Manual of Safavid Administration", V. Minorsky tarafından çevrilmiş tercümesi, (Londra, Luzac and Co., 1943), s. 190; Ilia P. Petrushevskii, "İslâm der İran", Kerîm Kişâverz tarafından yapılan tercümesi, (Tahran, Peyâm, 1972), s. 385-387.

[37] İbn Rûzbihân, "Persia in A. D. 1478-1490", V. Minorsky tarafından yapılan tercümesi, (Londra, The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1957), s. 63.

cüsü, Akkoyunlular'ın Sünnî, Karakoyunlular'ın da Şîî olmaları sebebiyle, siyâsî ve dinî farklılıklar bu iki hanedanı birbirinden ayırıyordu.[38] Üstelik, her iki hânedan da, bir yandan birbirlerine karşı diğer yandan da Timur ardıllarına karşı genişlemeci bir politika gütmeye başlamışlardı.

Cüneyd'in yükselişi sırasında, aynı anda hem İran'a hem de Mâveraünnehr bölgesine hâkim olan genel durumun bu şekilde değerlendirilmesi, Cüneyd'in Erdebîl'den çıkarılması konusunda da bazı ışıklar yakmaktadır. Karakoyunlu lideri Cihan Şah'ın aşırı bir Şîî olduğu[39] bilindiğinde, herhangi bir kişi, bu iki adamı birbirinden ayıran gerekçelerin dinî olduğu ihtimaline ilişkin bir soru yöneltebilir. Başka bir ifâde ile, acaba Cüneyd'in bu Şîî yönetici tarafından uzaklaştırılmasına kendisinin Sünnîliği mi sebep olmuştu? Bu sorunun yanıtı tamamen olumsuz olabilir. Zira Cüneyd'in babası ve ataları, Karakoyunlu yöneticisiyle, onun Gürcistan seferine bizzat katılacak derecede işbirliği halindeydiler.[40] Bundan dolayı, Cüneyd'in Safevî liderliğine geçişini çevreleyen koşulları

---

38 Uzunçarşılı, "Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri" (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1969), s. 186-187.

39 V. Minorsky, "Jihan-Shah Qara Qoyunlu and his Poetry", BSOAS 16, 1954, s. 271-297.

40 Bkz. V. Minorsky, Prof. Muhammed Şefî'e ithaf edilen ciltte, "Thomas of Metsop on the Timurid-Turkoman Wars", M. Abdullah editörlüğünde basıldı. (Lahore, Meclis-e Ermugân-e 'İlmî, 1955), s. 169-170; Thomas of Metsop şöyle yazıyor: "889/1439 yılında Tebriz yöneticisi, Cihanşah kendisi ile birlikte yanına Erdebîl'in zâlim valisini almıştı ve Gürcistan'a seferinde bununla birlikte kendisine tüm kadıları ve müderrisleri de eşlik ediyordu." S. 169; Daha sonra şöyle ifâde etmektedir: "Bir süre sonra Cihanşah, kendi dinî liderlerini toplayarak 'Bizim başımıza açtığınız felâketler Tanrı tarafından bağışlanacaktır. Sizin 7 yıl içinde yaptıklarınız affedilecektir. Ancak sizlere tavsiyem, Hristiyanlar nasıl bizim peygamberimize hakaret ediyorlarsa, siz de onları ağır vergi ve haraçlara bağlayın." S. 170; Bu metinde verilen tarih, şüphesiz Erdebîl şeyhinin kimliği hakkında hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Bu kişi, Hâce 'Alî'nin oğlu ve Cüneyd'in babası olan ve Şeyhüşah olarak bilinen İbrâhîm'den başkası değildi. Bu kişi, 830-1427 ile 851/1447 tarihleri arasında Safevî tarikatının lideri idi.

açıklamak üzere başka nedenler düşünülmelidir. Ne büyük şanssızlıktır ki, çağdaş kaynaklar, bu sorun karşısında eğer sessiz kalmamışlarsa (en iyi ihtimalle) muğlak kalmışlardır. Bu konuda, en aydınlatıcı bilgiler, *Tevârîh-i Âl-i Osman* isimli eserinde, Cüneyd'in bu ülkede krallığa vâris olma konusundaki üç misli çaba gösterdiğine işaret eden Türk tarihçisi Âşıkpaşazâde (Ölümü: 924/1518) tarafından verilmiştir. Öncelikle, o (Cüneyd) 'Alî'nin soyundanmış gibi görünmüştür. İkincisi, yine Cüneyd, uç bir Şîî tutumu olarak, onun ('Alî'nin) torunlarının İslâm topluluğunu yönetme konusunda Peygamber'in arkadaşlarından bile öncelikli olduklarını söylemiştir. Üçüncüsü, Cüneyd, siyâsî isteklerini geliştirmiş ve bu yöndeki hedeflerine destek olması amacıyla kendi soy kütüğünü değiştirerek, Anadolu'daki birçok Şîî unsurun desteğini almıştır.[41] Şüphesiz tüm bu faktörler, Safevî tarikatının geniş taraftarları nedeniyle Karakoyunlu yöneticilerinin iktidarı için bir tehdit oluşturmaktaydı.

Cüneyd'in Erdebîl'den çıkarılmasını takiben, Safevî tarikatının yönetimi, Karakoyunlu yöneticileri ile ilişkileri iyi olan amcası Câfer'e verildi. Bu Safevî lideri konusundaki bilgiler oldukça azdır ve onun dinî eğilimleri konusunda herhangi bir bulgu yoktur.[42] Bununla birlikte V. Minorsky, onun Sünnî olması gerektiği ön kabulünde bulunmakta ve onun tarikatın geleneksel liderliğine itaat ettiğini söylemektedir.[43]

Cüneyd, Erdebil'den ayrıldıktan sonra, ileride bağım-

---

[41] Âşıkpaşazâde, "Tevârîh", s. 264-269; Cüneyd'in Şîî eğilimleri konusunda Ek-B'ye bakınız.

[42] Zâhidî, "Silsile" s. 49-50, Câfer'in Safevî tarikatının lideri olarak Cüneyd'in yerini almasından bahsetmemektedir. Zâhidî, sadece onu bir âlim ve bilge adam olarak belirtmektedir.

[43] V. Minorsky, "Iranica, Twenty Articles"da "La Perse au XVe Siècle", (Tehran, Publications of the University of Tehran, 1964), s. 321.

sız hale gelecek olan Karaman eyâletinin başkenti Konya'ya gitti. Osmanlı topraklarını geçerken, bir iyi niyet göstergesi olarak, nezâketle karşılık veren Sultan II. Murad'a sembolik bir hediye sundu.[44] Konya'da, Cüneyd, 'Alî'nin soyundan geldiği savlarını söylemeye başladı ve Şîî düşünce propagandası yapmanın yanı sıra, iktidara olan isteğini de gösteriyordu.[45] Konya'nın yönetici ve din adamlarından gördüğü istenmeyen tepki, onu güneyde benzer bir karşılama ile yüz yüze kaldığı Kilikya'ya gitmek zorunda bıraktı.[46] Sonunda, Suriye topraklarına girerek, Hurûfî etkisinin güçlü biçimde hissedildiği bir yer olan Antep'in civarındaki Kilis ve Cebel-i Mûsâ (Mûsâ Dağı) kasabalarına yerleşti.[47] Âşıkpaşazâde'ye göre, Memlük Sultanı Çakmak (842-857/1438-1453), Cüneyd'i Kuzey Suriye'den süren ve birçok taraftarını öldüren bir birlik göndermişti.[48] Bu başarısızlıktan sonra, Cüneyd kendisiyle beraber bulunan taraftarlarını bir savaşçılar topluluğuna (guzât=gâzîler) dönüştürerek, 861/1456 yılında Trabzon'un inançsızlarına (Hristiyanlar) karşı akınlara yöneltti.[49] Sonunda, Akkoyunlu yöne-

---

[44] Âşıkpaşazâde, "Tevârîh", s. 264. Cüneyd, II. Murad'a bir seccâde, bir mushaf ve bir tesbih göndermişti. Murad ise para hediyesi göndererek mukabelede bulundu.

[45] A. g. e., s. 265-266; Aynı şekilde Ek-B'ye bakınız.

[46] Cüneyd, o dönemde Memlüklerin denetimindeki Ramazanoğulları beyliği topraklarının içinde bulunan Adana'daki Türkmen kabilelerinden Varsak tarafından güzel bir şekilde karşılanmıştı. Bkz., A. g. e., s. 265; Minorsky, "Tezkirâtu'l-Mulûk" s. 190.

[47] Minorsky'nin "Tezkirâtu'l-Mulûk"da verdiği bilgilere göre, Cüneyd, Cebel-i Mûsâ'ya değil Cebel-i Arsûs'a gitmiştir. Bununla birlikte, 'Abbas el-'Azzâvî "Târîhu'l-'Irâk beyne İhtilâleyn" (Adel Allouche, Bağdat, 1939) a. cilt, s. 334'de, Cüneyd'in Kilis'te ve Cebel-i Mûsâ'da yaşadığını belirtir. Yazar, bu bilgiyi Cüneyd'le aynı çağda yaşamış olan bir tarihçi tarafından yazılmış bulunan "Kunûz ez-Zehâb"dan almıştır. Kilis'in yeri ve okunuşu konusundaki değişimler için bkz: Yâkût, "Mu'cemu'l-Buldân" (Beyrut, Dâr Sâdir, 1955), 4. cilt, s. 476; Yâkût kitabında, buranın aralarında garip inanışları bulunan Türkmenlerce yerleşim yeri olarak kullanıldığını belirtmektedir.

[48] Bu bilgi Âşıkpaşazâde'de yer almaktadır, (Tevârîh, s. 266); Aynı dönemdeki Arap kaynakları arasında bunun doğruluğunu onaylamak mümkün değildir.

[49] Yahyâ Qazvînî, "Lubb et-Tevârîh", Celâleddîn Tehrânî editörlüğünde basıldı, (Tehran, Muessese-i Hâver, 1935), s. 238; Petrushevskii, "Islam dar Iran" s. 386; Ham-

ticisi Uzun Hasan tarafından iyi bir şekilde karşılandığı Diyarbakır'da yerleşti.[50]

Aslında Uzun Hasan'ın Cüneyd'e gösterdiği sıcak karşılama iki önemli faktöre dayanıyordu. Birincisi, Uzun Hasan'ın Trabzon'a hükmeden Komneni âilesi ile akraba olması idi. Onun Cüneyd'e uzatmış olduğu dâvet, gelecekte bu topraklara yönelik olası bir Safevî saldırısını önleme gayreti olarak yorumlanabilir. Özellikle de, bu dâvetin Osmanlı'nın Anadolu'nun kalanı hakkındaki niyetlerinin açıkça belirdiği bir sırada geldiği göz önüne alındığında... İkincisi, Cüneyd ile yapacağı güçlü bir ittifak, Uzun Hasan'ın Karakoyunlu yöneticisi Cihan Şah karşısındaki prestij ve konumunu daha da güçlendirebilirdi.[51] Üstelik, Cüneyd'in Hatice Begüm -Uzun Hasan'ın kız kardeşi- ile evliliği, kendisini iktidardaki hânedanın bir akrabası yapmakta ve böylece yönetim konusundaki planlarını desteklemekteydi. Uzun Hasan açısından bakıldığında ise, Akkoyunlu lideri kendisini, bu evlilik ile birlikte rakibi durumundaki Karakoyunlulara karşı güçlü bir müttefiğin desteğini elde etmiş oluyordu.

Diyarbakır'daki üç yıllık bir ikamet ardından, Cüneyd, Erdebil'e yeniden girebilmek için başarısız bir girişim daha yaptı.[52] Kısa bir süre sonra, gazve faaliyetleri-

---

mer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" s. 1043; daha fazla bilgi M. Mazzaoui'nin "The Ghazi Backrounds of the Safavid State" 1971, s. 79-90'a bakılabilir. Bu saldırının tarihi, XV. yüzyıl Yunan tarihçilerinden Chalcocondyles'in verdiği bilgilerden alınmıştır.

50 Kandemîr, "Habîbu's-Siyer" 4. cilt, s. 425-426; İbn Rûzbihân, "Persia in A. D. 1478-1490" s. 63; Petrushevskii, "Islam dar Iran" s. 386.

51 Fazlullah İbn Rûzbihân'ın bir pasajı bu münâsebetle aydınlatılabilir. O şöyle yazmaktadır: "Cüneyd'in evliliği Rûm bölgelerinin ve Suriye'nin en uzak köşelerinde dahi duyulmuştu. Bu onuru göz önünde bulundurunca önceki dönem şeyhlerin halifeleri onu beklemek istiyorlardı." "Persia in A. D. 1478-1490" s. 64; Ayrıca bkz. birinci dipnottaki, Minorsky'nin halifeler konusundaki yorumuna.

52 Petrushevskii, "Islam dar Iran" s. 386.

ne yeniden başlamayı tasarladı. Bu kez, tüm dikkatini Kafkasya bölgesindeki Dağıstan'a odaklamıştı. Ancak Cüneyd, Dağıstan'a ulaşmadan önce topraklarından geçmek zorunda olduğu Şirvan'ın yöneticisi Emîr Halîlullah Şirvanşâh (821-869/1418-1464)'ın onayını garantiye almak zorundaydı. Cüneyd'e verdiği yanıtta Şirvanşâh, Safevî liderini "mânevî öğretilerine yoğunlaşması" yönünde uyararak, planını uygulamaya geçirmekten caydırmaya çalıştı. Mesaj, aynı zamanda uyarı ve üstü örtülü tehditle sona eriyordu.[53] Bu tehdide rağmen, Cüneyd on bin adamıyla birlikte Dağıstan'a sefer yaptı, ardından dönüş yolunda da sert bir yanıt vermek amacı ile Şirvan'ın başkenti Şamâhî'ye saldırdı.[54] Ancak Cüneyd, 864/1460 yılında başkent Şamâhî yakınlarında meydana gelen savaş sırasında öldü.[55]

Cüneyd'in ömrü boyunca yaptığı şey, Safevî tarikatını, çoğunluğunu Türkmen kabilelerinin oluşturduğu heterojen Şîî bağlıların sadakatinden gücünü alan potansiyel siyâsal bir güç haline dönüştürmek oldu. Üstelik, Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile yapmış olduğu evlilik, onun evlatlarına Akkoyunlu hânedanı üyelerinden biri olarak iktidara tâlib olma konusunda yasal dayanaklar veriyordu. Bundan sonra, Safevî şeyhleri dinî liderler olarak mevcut bulunan statülerine bir de veliahd unvanını eklediler ve

---

53 Şirvanşâh'ın mesajı şu kaynakta bulunabilir: Mueyyed Sâbitî, comp. "Esnâd ya Nâmehâ-yi Târîh-i ez Evâil-i Devrehâ-yi İslâmî tâ Avâhir-i 'Ahd-i Şah İsmâ'îl Safevî", (Tehran, Kitabhâne-i Tahûrî, 19679, s. 375-376.

54 İbn Rûzbihân, "Persia in A.D. 1478-1490" s. 64; Kandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 425; Ahmed İbrâhîmî Huseynî, "Die Frühen Safawiden nach Qazi Ahmad Qumî", Erika Glassen tarafından çevrilip editörlüğünde basılmıştır. (Freiburg: Schwarz, 1970), Farsça baskısı, s. 57-59.

55 Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" cilt: 4, s. 416; İbn Rûzbihân, "Persia in A. D. 1478-1490" s. 64-65; Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 57. Bu kaynakların tümü Cüneyd'in ölümünü 860/1455-1456 olarak belirtir; ancak, başka müellifler onun ölümünün 864/1460 yılından önce olmadığını kaydetmektedir. Bkz: Petrushevskii, "Islam dar Iran" s. 386; Minorsky, "Tezkirâtu'l-Mulûk" s. 190.

böylece Safevî tarikatı İran siyâsetine doğrudan müdâhil oldu. Cüneyd'in ölümünden Safevî hânedânının 907/1501'de yükselişine kadarki süre içinde, tarikatın siyâsî yönü orijinal dinî tabiatından daha belirgin ve önemli hale geldi.

C- Haydar'dan Şah İsmâ'îl'in Taç Giymesine Kadarki Dönem

Cüneyd, göstermiş olduğu Şîî eğilimleriyle Anadolu ve Kuzey Suriye'deki birçok Türkmen kabilesinin desteğini kazanması sayesinde Safevî tarikatını önemli bir siyâsî ve askerî güç haline dönüştürmüştü. Minorsky'nin de vurguladığı gibi, "Onun (Cüneyd'in) Şîî eğilimlerini Anadolu'da açıkça ortaya koyması ardından, bu yöndeki hareketi ile geleceğe dönük yatırımlarında daha geniş bir alan bulabileceğini hissetmiş olması kuvvetle muhtemeldi."[56] Sonuçta, Cüneyd torunlarına üç yönlü bir miras bırakmıştı: İlki; Safevî tarikatının mânevî liderliği, ikincisi; gayrı müslimlerle olduğu kadar, kendi dindaşlarından olan düşmanlarına karşı da savaşmaya istekli geniş bir "sûfî gâzî" topluluğunun liderliği ve üçüncüsü de yönetimdeki Akkoyunlu hânedanlığı içinde güçlü bir pozisyon.

Cüneyd'in mirasçısı, Uzun Hasan'ın kızı Hatice Begüm'le evliliğinden olan oğlu Haydar'dı. Vâris Haydar'ın çocukluk dönemindeki yetiştirilmesi Safevî liderliğinin her geçen gün artan sorumluluklarını karşılayabilecek çapta olmadığından, bu durum, tarikatın etkin üyelerince doldurulacak bir boşluk yarattı. Bunlar, asıl halifelerdi[57] ve Safevî liderliği ile ona sadakatle bağlı olan kabi-

---

56 Minorsky, "Shaykh Balî-Efendi on the Safavids" BSOAS 20, 1957, s. 439.

57 R. M. Savory, "The Office of Khalifat al-Khulafa under the Safawids" JAOS 85, 1965, s. 497-502; İbn Rûzbihân, "Persia in A.D. 1478-1490" s. 64. dipnot: 1.

le ve aşiretler arasında güçlü bağlar oluşturan nüfuzlu kabileler arasından çıkmış kişilerdi.[58] Bu kişiler, gayrı resmi olarak kral nâibliği kurulunu oluşturmaları ve mânevî, askerî ve siyâsî sorumluluklar üstlenmiş olmalarının yanı sıra, çocuk yaştaki Safevî vârisçisinin korunması ve eğitimi görevlerini de yürütüyorlardı.

Haydar, Karakoyunlu hânedanlığına son vererek kendi otoritesini tüm topraklarına yaymış olan dayısı Uzun Hasan tarafından 874/1469 yılında Erdebîl'e yerleştirildi.[59] Bu tarihlerde Haydar yaklaşık 9 yaşında bulunuyordu.[60]

Safevî tarikatının böylelikle Erdebîl'de yeniden eski günlerine dönmesi, Safevî şeyhlerinin verâset yoluyla geçen koltuğuna bağlılık konusunda birleşmiş olan Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki taraftarlarının akınına yol açtı.[61] Haydar'ın bu sırada yakın çevresinde bulunanlar konusundaki ayrıntılar çok yoktur. Araştırıcılar, bu halifelerin (hulefâ) her birinin sorumluluk ve görevleri konusunda bilgi bulamamaktadırlar. Haydar'ın tarikatın başında bulunduğu ilk yıllardaki tasarruf ve tutumu sırasında, söz konusu halifelerin, yarı ortak bir liderlik biçimi oluşturmuş olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekte, Haydar'ın ölümünden ve ancak onun çocukları olan 'Alî Padişah ve İs-

---

58 Safevî tarikatının taraftarlarının bulunduğu coğrafî alanlar konusundaki bilgiler aşağıdaki kaynaklarda bulunabilir: Âşıkpaşazâde, "Tevârîh-i Âli Osman" s. 264-269; İbn Bazzâz, "Safvetu's-Safâ" (Leiden MS), fol. 255b; Huseynî, "Die Frühen Safawiden" Farsça baskısı, s. 28; İbn Rûzbihân, "Persia in A. D. 1478-1490" s. 62; Zâhidî, "Silsile" s. 28 ve 47; 'Azzâvî, "Târîhu'l-'Irâq" 3. cilt, s. 334-335; Faruk Sümer, "Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü", Ankara, Güven Matbaası, 1976, s. 43-49 ve 209-214.

59 Minorsky, "La Perse au XVe Siècle" s. 324; Petrushevskii, "Islam dar Iran" s. 387.

60 Burada Minorsky tarafından Haydar'ın yaşı tahminî olarak verilmektedir. A. g. e., Orijinal kaynakların hiçbirinde Haydar'ın doğumuyla ilgili bir tarih yer almamaktadır

61 İbn Rûzbihân, "Persia in A.D. 1478-1490" s. 66; Minorsky, "Tadkirat al-Muluk" s. 190-191..

mâ'îl'in yönetimleri sırasında, halîfeler arasında bir görev dağılımı ve hiyerarşiden söz edilmeye başlanmıştır. Haydar'ın yönetimi sırasında sadece iki tanesinin şöhreti bilinmekteydi. Bunlar, 893/1488 yılında Şirvan yöneticisine karşı girişilen Tabarsarân savaşında Haydar'ın hemen yanıbaşında bulunan Hüseyin Beg Şamlu ve Kara Pîri Kaçar[62] idi.[63]

Haydar'ın kısa süren yaşamı boyunca, Safevî tarikatı dinî-siyâsal bir hareket olarak belirginleşmeye başladı. Haydar, Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm -'Âlemşah olarak da bilinir- ile yaptığı evlilik sayesinde Akkoyunlu yönetimi ile bağlarını güçlendirdi. Bu birleşme, Haydar'ı, iktidara yakınlık konusunda, Karakoyunlu yöneticilerinin kendi soyundan olan rakipleri ile eşit hale getirdi. Haydar, bunun yanı sıra, heterojen yapıdaki taraftarlarını kendi hizmetinde düzenli "gâzîler gücü" haline getirdi. Bununla birlikte, bu dönüşümün Haydar'ın kendi kararının bir sonucu olmaktan çok, Doğu Anadolu Türkmenleri'nin göç akınının bir sonucu olduğu görülmektedir. Gerçekte, bu Türkmenler, Safevî lider üzerinde baskı oluşturmuşlar ve tarikatı askerî bir organizasyona dönüştürme konusunda oldukça başarılı olmuşlardı. Petrushevskii, açıkça şunu belirtmekte: "Savaş sever ve göçebe Türk kabilelerinin nüfuzu, Safevî tarikatının orijinal karakterini tamamen değiştirmişti."[65] Bu izleyiciler top-

---

[62] Server'in "History of Shah Ismail Safawi" (1939) isimli eserine göre böyledir. s. 25; Yedullah Şükrî editörlüğünde basılan " 'Âlem Ârâ-yi Safevî" (Tahran, Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, 1971) isimli eserde Kara Pîrî Ustaclu, aynı el yazmasının değişik kopyalarında ise Kara Pîrî Karamanlu olarak geçmektedir. Ustaclu, Karamanlıların bir boyudur. Bkz: F. Sümer, "Karakoyunlular" Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1967, I. cilt, s. 27.

[63] Server, "Shah Ismail" s. 25; " 'Âlem Ârâ-yi Safevî" s. 31-32.

[64] Kandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 427; Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 59 ve Zâhidî, "Silsile" s. 68.

[65] Petrushevskii, "Islam dar Iran", s. 388.

luluğu, Haydar'ın kendilerine giymelerine emrettiği 12 katlı kırmızı şapkadan oluşan ayırt edici başlıklarından dolayı "Kızılbaş" olarak biliniyordu. Bu karakteristik başlık, sonraki kaynaklarda "Haydar'ın Tâcı" (Tâc-ı Haydar) olarak nitelendirilecektir.[66]

Haydar'ın Türkmen destekçilerinin çoğunluğunun inanışları heterodoks bir karakter taşıyordu ve Şîî'likteki en aşırı görüşleri benimsemişlerdi. İbn Rûzbihân, onların "Haydar'ın ilâhî özelliklere sahip olduğuna inandıklarını akılsızca ilan ettiklerine" dikkat çekmektedir.[67] Aynı müellif, "Onların Haydar'ı tanrı olarak benimsedikleri ve namaz görevlerini bir kenara bırakarak şeyhlerini 'kendilerinin kıblesi ve secde edilmeye lâyık' olarak benimsedikleri belirtilmektedir." diye yazmıştır.[68] Şüphesiz bu mütâlaalar, Safevîlerin taraftarları arasında heterodoks (gulat) eğilimlilerin yaygın olduğunu kanıtlamaktadır. Safevî liderlerinin bu türlü kutsallaştırılması Şah İsmâ'îl döneminde Safevî sarayını ziyaret eden batılı seyyahlarca da açıkça gözlemlenmişti.[69]

Safevî tarikatı içinde bu gelişmeler yaşanırken, İran'daki siyâsî durum da kötüye doğru gidiyordu. Uzun Hasan'ın uzun ve istikrarlı iktidar döneminin sona ermesi, taraflar arası çatışmaların hâkim olduğu bir dönemi

---

[66] Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 426-427; E. Denison Ross, "The Early Years of Shah Ismail, Founder of the Safavi Dynasty" JRAS, April, 1896, s. 253; İskender Beg Munşî, "Târîh-i 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî", Irec Afşar editörlüğünde basıldı. (Tehran, Emîr Kebîr Matbaası, 1971), 1. cilt, s. 19-21; Kızılbaş ifâdesi "Külâh-ı Surh" "Kızıl Börk" ve "Kızıl Kalpak" olarak da ifâde edilmiştir. Bkz. İbn Rûzbihân, "Mihmân Nâme-i Buhârâ", Manuçehr Sutûde editörlüğünde basıldı, (Tehran, Bengâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb, 1962), s. 57 ve 104.

[67] İbn Rûzbihân, "Persia in A.D. 1478-1490" s. 66.

[68] A. g. e. s. 67; "Namaz" Arapça "salat" olan ibâdetin Farsçasıdır; Kıble ise Kâ'be'nin bulunduğu Mekke tarafıdır.

[69] Minorsky'nin "Iranica: Twenty Articles" isimli eserdeki "Persia: Religion and History" adlı makalesinde dile getirdiği bilgilere bakılabilir. Tahran Üniversitesi Yayınları, 1964, s. 252.

başlattı. Uzun Hasan'ın oğlu Halîl'in suikastle öldürülmesinden ve yerine 883/1478'de halefinin seçilmesinden sonra, gelecek olan sultanlar (aslında kendilerine bağlı olan) güçlü ve etkili askerî komutanlarca ve Akkoyunlu federasyonunu oluşturan kabile liderlerince yönlendirilmeye başladı. Halîl'in ölümünden sonra, Akkoyunlu yöneticilerinin çoğu daha çocuk denebilecek yaşta tahta oturdular. Bu koşullar, Sultan Ya'kûb'un (883-896/1478-1490) ölümü üzerine, tüm ülkenin rakip prensler arasındaki çekişme nedeniyle savaş alanına döndüğü ve bunun da hânedanlığın çöküşüne neden olduğu 896/1490 yılında, kronik bir seviyeye geldi.[70]

Haydar'dan Şah İsmâ'îl'e kadarki dönem içinde gelmiş olan Safevî liderleri, İran'ın her geçen gün daha da kötüleşen iç koşullarını kendi avantajları için kullandılar. Haydar'ın liderlik dönemine, Kafkasya bölgesinde ve özellikle de Hristiyan olan Dağıstan'a karşı gazve faaliyetlerinin yükselişi damgasını vurmuştur. Haydar, bölgeye ilk akınını, 891/1486'da yöneltti ve bir sonraki yıl kendisine yaklaşık altı bin Hristiyan köle sağlayan geniş kapsamlı saldırıya girişti.[71] Sonraki dönemde Sultan Ya'kûb onu saraya çağırtarak, bölgeye daha fazla saldırıya girişmekten caydırmaya çalıştı.[72]

Kızılbaşların bu görece yoğun askerî operasyonları, Şirvan yöneticisi Ferrûh Yesâr Şirvanşâh'ın (869-

---

[70] Bu dönemde meydana gelmiş olan tüm hâdiselerin ayrıntılarına girmek, bu çalışmanın konusu değildir. Sadece Safevî hareketi ile ilgili kısmı belirtilmiştir. Okuyucu daha fazla bilgi için John E. Woods'un "The Aqquyunlu" isimli eserinde s. 138-178'e bakabilir. Daha kısa bilgiler 'Abbâs el-'Azzâvî'nin "Târîhü'l-'Irâq" isimli eserinin 3. cilt. 284-306. sayfalarında bulunabilir. Ayrıca, G. Browne "Literary History of Persia" 4. cilt, s. 414-418; Petrushevskii, "Islam dar Iran" s. 395 ve Server "Shah Ismail" s. 106.

[71] Bu bilgiler, İbn Rûzbihân'ın "Persia in A. D. 1478-1490" isimli eseri s. 70'de verdiği ayrıntılara dayanmaktadır. W. Hinz ilk saldırının tarihini 1483 olarak verir ve bundan sonra 1487 ile 1488 yıllarında iki ayrı seferin daha düzenlendiğini ifâde eder.

[72] A. g. e.

906/1465-1500) güçlü bir müttefiki ve aynı zamanda damadı olan Akkoyunlu sultanı Ya'kûb'da kaygı uyandırmıştı.[73] Üstelik, Haydar'ın "babasının ölümünün intikamını almak için" bir girişimde bulunma ihtimali, Şirvan'ın ve bu ülke yönetimini elinde bulunduran hânedanın varlığı için gerçek bir tehdit oluşturabilirdi. Ya'kûb, Haydar'ı bu isteğinden caydırmada başarısız oldu ve Haydar 893/1487'de üçüncü bir saldırı planladı. Nitekim, Kızılbaşlar, Derbend yolunda Şirvan yöneticilerinin topraklarına saldırarak, başkent Şamâkî'ye girdiler. Başkentin kuzeydoğusundaki Gülistan'da, karşılıklı kısa bir çatışma meydana geldi. Bu çatışmadan sonra, kendine sığınacak bir yer arayan Ferruh Yesâr, bu nedenle Gülistan sarayının tahkim edilmiş duvarları ardında kendine güvenli bir yer bulmak zorunda kalmış ve müttefiki (ve aynı zamanda akrabası) olan Sultan Ya'kûb'dan yardım beklemeye başlamıştı.[74] Tüm bunlar olurken, Haydar, Derbend'in güneyine hareket etti.[75] Ancak, Kızılbaşlar orada Şirvanşâh'ın kendisine bağlı birlikleri ile Sultan Ya'kûb'un emri üzerine Süleyman Bey komutası altında daha önceden bölgeye gönderilmiş bulunan 4 bin süvariden oluşan birleşik güçlerce yenilgiye uğratıldı.[76] 29 Recep 893/9 Temmuz 1488 tarihinde Tabarsarân'da yapılan bu savaş Haydar'ın sonuydu. Haydar bu savaşta öldürüldü ve kesik başı, Ferruh Yesâr tarafından bir minnet göstergesi

---

[73] Ğaffârî, "Târîh-i Cehân Ârâ", M. Mînevî editörlüğünde basıldı. Tehran, Kitâbfurûşî-yi Hâfiz, 1953, s. 262; İbn Rûzbihân, "Persia in A. D. 1478-1490" s. 74.

[74] İbn Rûzbihân, "Persia in A. D. 1478-1490" s. 71-77; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" s. 432; Ğaffârî, "Târîh-i Cehân Ârâ" s. 161 ve Server, "Shah Ismail" s. 25.

[75] Yeni dönem araştırmacılar, Haydar'ın son çıkmış olduğu seferde Derbend'in güneyinde durdurulduğu konusunda ittifak halindedir. Bkz. İbn Rûzbihân'ın "Persia in A. D. 1478-1490" eserindeki bilgiler konusunda Minorsky'nin görüşleri için Annex III, s. 119'a bakınız. Benzer görüşler için yine Server'in "Shah Ismail" s. 25'e bakılabilir.

[76] Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 432-433.

olarak Sultan Ya'kûb'a gönderildi.[77] Çağdaş kaynaklar, bu vesile ile ilk defa Haydar'ın yakın çevresindeki nâiblerinin isimlerini zikretmişlerdir. Bunlar, Kızılbaşlara sağ ve sol cephelerde ayrı ayrı komuta eden Kara Pîrî Kacar ve Hüseyin Beg Şamlu idi.

Haydar'ın ölümü ve Cüneyd döneminden beri Safevî tarikatının içinden geçmiş olduğu değişimin yönü konusunda Osmanlı'nın ilk resmî tepkisi, Feridun Bey'in "*Münşeât-i Salâtîn*" (Sultanların Yetişmesi) isimli eserinde kaydedilmiştir.[78] Yukarıdan beri zikredildiği gibi, Doğu Anadolu'daki Türkmenler, Haydar'ın taraftarlarının önemli bir kısmını oluşturmaktaydılar. Haydar'ın çağdaşı olan bir Osmanlı kaynağı aynı şekilde, Türkmenler'in Osmanlı'ya boyun eğmeme konusundaki tutumlarına işâret ederek, Rum'daki (Doğu Anadolu'daki) Haydar hulefâsının (sonraki yöneticilerinin) II. Bayezîd'i "hor gördüklerini"[79] belirtmektedir. Bu nedenle Sultan Ya'kûb'un "Haydar'ın ölüm[80] haberini" getiren mesajına verdiği cevapta II. Bayezîd, memnuniyetini açıkça belli ediyordu. Yazdığı satırlarda "Haydar'ın ölümünü işitmiş olmak sevincimi kat kat artırdı." demişti.[81] Yine II. Baye-

---

77 Bu tarih (29 Recep 893/9 Temmuz 1488), modern dönem İranolojistlerinin çoğu tarafından üzerinde ittifak edilmiş tarihtir. Bununla birlikte, daha önceki dönemlere ait kaynaklar, kesin bir tarih vermede ya da olayı değişik tarihlerle kaydetmede başarısız kalmışlardır. Kabul edilen tarihlerden biri, İbn Rûzbihân'ın "Persia in A. D. 1478-1490" eseri s. 79'da ve Qazvînî'nin "Lubbu't-Tevârîh" s. 239'da verdiği 892 yılı Şaban/Temmuz-Ağustos 1487'dir. Bir diğer kaynak, Huseynî'nin "Die Frühen Safawiden" s. 65'de, 893'ün Şaban ayı yani 1488 yılı Temmuz-Ağustos ayları verilmektedir. Bir diğer kaynak, Zâhidî, "Silsile" s. 68'de 20 Recep 893/1 Temmuz 1488'i vermekte ve bu tarih, modern dönem müelliflerinden Server tarafından "Şhah Ismail" s. 25'de kabul edilmektedir. Ğaffârî, "Cehân Ârâ" isimli eserinde s. 262'de sadece 893 yılını zikrederken, Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" s. 434'de hiçbir tarih vermemektedir.

78 Feridûn Bey, "Munşeât-i Salâtîn" İstanbul, 1858, 1. cilt, s. 311-312.

79 Âşıkpaşazâde, "Tevârîh" s. 268.

80 Feridûn, "Munşeât" 1. cilt, s. 309.

81 A. g. e. s. 312.

zîd, Haydar'ın taraftarlarını "Haydar'ın yolunu şaşırmış sürüsü, Allah onlara lânet etsin!" diye nitelendiriyordu.[82]

Sultan Ya'kûb, Haydar'ın çocuklarını Erdebîl'den çıkarmakta ve onları Fars eyâletine sürgün etmekte kararlıydı. Oraya vardıklarında bölge valisi Mansur Beg Purnak, tümünü İstahr kalesine kapattı.[83] Tarihi kayıtlar, Haydar'ın yedi erkek çocuğundan sadece Ya'kûb'un kızkardeşi Halime Begüm 'Âlemşah ile olan evliliğinden doğan çocuklarının sürgününü belirtmektedir.[84] Bunların sayısı ise üç tanedir: İlki, Ali Mirza -ki daha çok Sultan 'Alî Padişah olarak bilinir-; ikincisi Haydar'dan sonra tarikatın başına geçen halefi İbrâhîm[85] -birçok kaynak tarafından biyografisi görmezden gelinmiştir-; ve gelecekte Safevî hânedanlığını kuracak olan İsmâ'îl. Tüm Safevî şehzâdelerin sürülmesi, Ya'kûb'un, Safevî tarikatının fa-

---

82 A. g. e.

83 " 'Alem Ârâ-yi Safevî" s. 33; " 'Alem Ârâ-yi Şah 'Ismâ'îl", Asgar Muntazar Sâhîb editörlüğünde basıldı. (Tehran, Bangâh-i Terceme ve Neşr-i Kitâb, 1967), s. 29; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 435 ve İskender Munşî, " 'Alem Ârây-i 'Abbâsî" 1. cilt, s. 21. Kaynaklar, sürgünün tarihi konusunda herhangi bir tarih vermemektedirler. Ancak, 893/1488 ya da 894/1489 tarihlerinden birinde olduğuna inanılmaktadır.

84 Haydar iki evliliğinden toplam 7 erkek çocuk sahibi olmuştu. 'Âlemşâh ile birleşmesinden doğan üç tanesine ilâve olarak, câriye Circassian'dan da dört tane doğmuştur. Bunların adı da; Hasan, Süleymân, Dâvûd ve Mahmûd idi. Bkz. Rumlu, "A Chronicle of the Early Safawis; Being the Ahsanu't-Tawarikh of Hasan-i Rumlu", C. N. Seddon tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. (Baroda, Oriental Institute, 1934), 1. cilt, s. 7 ve 2. cilt, s. 3.

85 İbrâhîm hakkındaki bilgiler halen oldukça kıttır. Bu kişi, İsmâ'îl'in abisi olarak bilinir. Kimi kaynaklar, en büyük abileri Sultan 'Alî Padişah'ın ölümünün hemen ardından İsmâ'îl ile birlikte Erdebîl'e döndüklerini yazmaktadır. Başka kaynaklar ise, geleneksel Safevî merkezine (Erdebîl) dönmeleri ardından Akkoyunlulara katıldığını kaydeder. Rumlu'nun "Ahsenu't-Taevârîkh" cilt 1, s. 21 ve Huseynî'nin "Die Frühen Safawiden" s. 74'deki bilgiler bu yöndedir. Bir diğer kaynak, " 'Alem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 37'de ise, İsmâ'îl ile kendisinin Lahican yolculuğuna katılmayan annesini ziyaret etme isteğinden bahsedilir. Annesini ziyarete İsmâ'îl'in itiraz etmesi üzerine, onun Kızılbaş şapkasını atarak, kafasına Akkoyunlu başlığı geçirdiği yazılır. Hammer-Purgstall, ise "Histoire de L'Empire Ottoman" s. 93'te, şunları yazar: 1508'de Trabzon valisi olan geleceğin Osmanlı padişahı Selîm, Erzincan ve Bayburt'a sefer düzenlemiş ve İbrâhîm'i hapse atmıştı.

aliyetlerini felce uğratma umuduyla, Haydar'ın mirasçıları ve takipçileri arasındaki bağı kopartma kararlılığını yansıtmaktadır. Bu kararlılık, Ya'kûb döneminin kalan süresince, Safevî takipçilerinin savaşa ilişkin herhangi bir faaliyete girişmelerini engellemiştir. Ancak, Ya'kûb'un 896/1490 yılında ölümünden sonra ülke, çok sayıda Akkoyunlu şehzâdesinin kan davası ve iktidarı ele geçirme mücâdelesinin yol açtığı ölümcül bir savaş belasına bulaştı.[86]

Ya'kûb'dan sonra halefi, Şirvan yöneticisi Ferruh Yesâr'ın kızı ile evliliğinden doğma Baysungur (896-898/1490-1493) isimli oğlu oldu.[87] 893/1493'e kadar Baysungur, kuzeni Rustem tarafından tehdit edilmişti ve sonunda anne tarafından dedesi olan yöneticilerinden gönüllü bir askerî destek alma beklentisiyle Şirvan'a sığındı.[88] Rustem böylesine bunalımlı bir zamanda, Baysungur'un olduğu kadar onun müttefiki ve akrabası olan Şirvanşâh'ın da baş düşmanı olan Kızılbaş ordusunun desteğini garantileyeceğini ümit ediyordu.[89] Bu amaçla, Haydar'ın üç çocuğunun İstahr kalesinden serbest bırakılarak Erdebîl'e getirilmesini emretti. Rustem burada, Haydar'ın en büyük oğlu olan ve aynı zamanda da vârisi olarak tanınan 'Alî'ye Padişah unvanı verdi. Sultan 'Alî Padişah, Rustem'in en yakın müttefiklerinden biri oldu ve kendisine bağlı Kızılbaş ordusu da, Akkoyunlu şehzâdesinin birliklerine katıldı.[90] Böylece, birleşik güçlerin yönetimi, 'Alî Padişah ve Rustem'in en önemli destekçi-

---

86 Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. ciit, s. 436-437.

87 A. g. e. s. 438; " 'Alem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 29

88 Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 70; E. Ross, "Early Years" s. 56; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 438; " 'Alem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 29.

89 Ferruh Yesâr Şirvanşâh ve Ya'kûb Akkoyunlu, 893/1488 yılındaki Tabarsarân savaşında Haydar'ın ölümünden sorumlu olan kişilerdi.

90 " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 30; " 'Âlem Ârâ-yi Safevî" s. 33-34; Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 262-263; Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 70; Khandemîr, "Habîbü's-Si-

si Aybah (ya da Abyah) Sultan tarafından paylaşıldı.

Bu askerî ittifakın görevi, Baysungur'un Şirvan'dan Azerbaycan'a ilerlemesine engel olmaktı. Bu askerî yürüyüş sırasında, Akkoyunlu birlikleri, Kur nehri yakınlarında Baysungur ve Şirvanlı destekçilerini gördüyse de, her iki taraf da karşılıklı çatışma riskini göze almadılar.[91] İkinci bir karşılaşma kesindi. Âhar ve Muşkin bölgeleri arasında meydana gelen savaş da, Baysungur'un ölümü ve Rustem'e yönelik tehdidin bertaraf edilmesi ile sonuçlandı.[92]

'Alî Padişah'ın tek rolü, Rustem'e en büyük düşmanından kurtulma konusunda yardım etmekten ibaret değildi. Bilakis, ona yönelik ülke içi muhâlefeti bastırma boyutlarını da kapsıyordu. İkinci askerî seferine çıkmadan önce, Safevî liderin kendisine bağlı Kara Pîrî Kacar'ı, Rustem'e başkaldırmış olan İsfehan vâlisinin isyanını bastırmak üzere gönderdiği belirtilir.[93]

'Alî Padişah'ın yükselen yıldızı, çok geçmeden Rustem için endişe kaynağı olmaya başlamıştı. Rustem de, her geçen gün Kızılbaş tehlikesi biraz daha büyüdüğü için ve Safevî lider ile takipçileri arasındaki bağları yok etme hedefi ile bu harekete sınırlamalar getirmeye karar verdi. Sonunda Rustem, eskiden güçlü şimdi ise rahatsızlık vermeye başlayan müttefikini tasfiye edecek en iyi yolu bul-

---

yer" 4. cilt, s. 439; Qazvînî, "Lubbu't-Tevârîh" s. 226-227 ve Ross, "Early Years" s. 256-257.

91 " 'Âlem Ârâ-yi Safev'î" s. 34 ve Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 439.

92 " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 31; Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 263; Ross, "Early Years" s. 260; Ayrıca bkz. 'Azzâvî, "Târîhü'l-'Irâq" 3. cilt, s. 295. Bu olayların tarihi olarak Ğaffârî'nin verdiği gibi 898/1493 yılı kabul edilmiştir. John E. Woods, "Aqquyunlu" s. 165'de ise Baysungur'un ölüm tarihi olarak 898/1493 verilmekte ve İran tarihinin en karışık bu dönemine ilişkin kronolojik ayrıntılara girilmektedir.

93 Kara Pîrî Kacar, Khandemîr'in "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 440'da "Kara Pîrî Tavvâçî" olarak zikredilmektedir. Server, "Shah Ismail" s. 27'de bunun aynı kişi olduğunu düşünmektedir.

du. Abyah Sultan, Erdebîl yakınlarında bir pusu kurarak 'Alî Padişah'ı öldürme görevini yerine getirdi.[94]

'Alî Padişah'ın kısa süren Safevî tarikatı liderliğine, yönetici organın çekirdeğini oluşturan ve kendisinin en yakınında bulunan "hulefâ"nın artan gücü damgasını vurdu. Safevî tarihçilerce kendisine verilmiş olan abartılı imaja rağmen, 'Alî Padişah, İstahr kalesinden serbest kaldığında oldukça genç denilebilecek (13-19 arası) bir yaştaydı.[95] Bu durum da doğal olarak tarikatın işleyişi görevini hulefâ meclisindeki diğer kişilerin omuzlarına yüklüyordu. Safevî tarikatı tarihinde ilk defa, meclis üyeleri resmen özel görev ve sorumluluklar yüklenmişlerdi. Tabarsarân savaşında Haydar'ın en önemli adamlarından biri olan Hüseyin Beg Şamlu, bu şekilde, önceleri genç 'Alî Padişah'ın daha sonraları da kardeşi İsmâ'îl'in hocası (lala) oldu.[96] Cüneyd döneminden beri Safevî liderlerin en ehil yardımcılarından biri olan Hadim Beg, Safevî tebliğcilerin faaliyetlerini koordine etmek üzere "Halîfetü'l-Hulefâ" (Halîfelerin Halîfesi) sıfatı ile nitelendirilmişti.[97] Tarikat hiyerarşisi içinde, her biri ait olduğu kabile ya da aşiretten gelen savaşçı gruplara komuta eden Kızılbaş komutanlar da yerini aldı. -Daha önce bah-

---

[94] " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 33-34; " 'Âlem Ârâ-yi Safevî" s. 36-39; Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 263; Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 71; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 440-441; Ross, "Early Years" s. 261-262; Bu kaynakların birçoğu (Ğaffârî, Khandemîr gibi) 'Alî Padişah'ın ölüm tarihi olarak 898/1493'ü kabul etmektedirler. 'Azzâvî ise "Târîhü'l-'Irâq"ında 3. cilt s. 295'de, bu tarihi kabul etmekte. Server ise "Shah Ismail" s. 28'de olayın meydana geldiği tarihin 899/yani 1494'ün ortaları olduğunu düşünmektedir.

[95] Haydar'ın, Erdebîl'e 874/1469'da yani 9 yaşında iken yerleştiğini göz önünde bulundurduğumuzda, onun oğlu olan 'Alî Padişah'ın da 898/1493'de çok genç yaşlarda olduğu (13-19) açıktır. Eğer Haydar yaşamış olsaydı bu tarihte sadece 33 yaşında olacaktı.

[96] " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 35; " 'Âlem Ârâ-yi Safevî" s. 36; Ross, "Early Years" s. 259.

[97] İskender Munşî, " 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî" s. 24.

si geçenlere ilâve olarak- en meşhur komutanları Rustem Beg Karamanlı ve Dede Beg Taliş (Abdal Beg olarak şöhret bulmuştur) idi. Bunların her biri, Rustem Akkoyunlu'nun adamları tarafından pusuya düşürülüp öldürüldüğünde 'Alî Padişah'ın yanında bulunuyorlardı.[98]

25 Receb 892/17 Temmuz 1487 tarihinde doğan Şah İsmâ'îl, abisinin halefi olarak başa geçtiğinde hâlâ çocuk yaşlarında bulunuyordu.[99] Rüstem Mirza ve Aybah Sultan tarafından Safevî vârislerine ve onların takipçilerine yönelik uygulanan işkenceler, tarikat hiyerarşisini, Gîlân yöneticisi Karkiya Mirza 'Alî'nin (883-910/1478-1504) Lâhicân'daki (Bugün Hazar Denizi'nin güney kıyılarında ve İran sınırlarında bir yerleşim birimi -çeviren-) sarayına sığınmaya zorladı.[100] Kuşkusuz bu seçimde ana etken, Karkiya Mirza 'Alî'nin 898/1492 yılında savaş yaptığı Rustem Mirza'ya karşı beslediği geçmişten gelen derin düşmanlıktı.[101] İsmâ'îl, Gîlân'dan ayrılışına kadar, Şemseddîn Lâhicî'nin ellerinde dinî eğitimini aldı.[102] Tarihî kaynaklar, Şîîlik çerçevesi içinde olması gereken bu öğretilerin hangi doktrinel eğilime sahip olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemektedirler. Ancak, Zeydî Şîîliği'nin Karkiya hânedanlığının resmî dinî inancı olması ve Şemseddîn Lâhicî'nin bizzat Karkiya Mirza 'Alî tarafından genç İsmâ'îl'i dinî konularda eğit-

---

98 Ross, "Early Years" s. 258-259.

99 Tarih, Huseynî'nin "Die Frühen Safawiden" s. 75'de verilmektedir; Zâhidî, "Silsile" s. 68'de ise, İsmâ'îl'in doğum tarihi olarak 20 Recep 893/30 Haziran 1488'i göstermesine rağmen, sonraki konuşmalarında bunun 892/1487'de olduğunu söylemektedir.

100 " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 34-41; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 441-442; Ross, "Early Years" s. 266-270 ve Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîh" 1. cilt, s. 4-9.

101 898/1492 tarihinde, Rustem, Karkiya'nın Akkoyunlu yerleşim birimlerine yönelik saldırılarıyla ilişkili olarak Karkiya güçlerine harekât düzenledi. Bkz. 'Azzâvî, "Târîhü'l-'Irâq" s. 294-295.

102 Ross, "Early Years" s. 271 ve Rumlu, "Ahsenü't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 9.

mek üzere seçilmesi gerçeği,[103] bizleri mantıken, İsmâ'îl'in bu Şiî öğretilerinin tesiriyle yetiştiği sonucuna götürmektedir. Üstelik, aynı Şemseddîn Lâhicî, Safevî yönetimi içinde "Sadr" (en büyük vezir) makamını elde eden ilk kişiydi.[104]

Muharrem 905/Ağustos-Eylül 1499 tarihinde İsmâ'îl, Erdebîl'e çıkmak üzere Lâhicân'dan ayrılmaya karar verdi.[105] Yakın arkadaş çevresinden yedi tane etkili kişiyi de yanına alarak yola çıktı.[106] Bu kişiler: Hüseyin Beg Şamlu Lala, Abdal Beg Dede, Hadim Beg Halifetü'l-Hulefâ, Kara Pîrî Kacar, Rüstem Beg Karamanlu, Bayram Beg Karamanlu ve İlyas Beg Iguroğlu idi.[107] Ama, Erdebil'e varmalarının hemen ardından, vali Sultan 'Alî Çakırlu tarafından şehri terk etmeleri konusunda uyarıldılar. İsmâ'îl ve yanındaki adamları bu emri kabul ederek, Hazar kıyısındaki Astâr yakınlarında bulunan ve 905/1499-1500 yılı kışını burada geçirecekleri Arjuvân'a (Bugünkü Azerbaycan-İran sınırında bir yerleşim birimi -çeviren-) gittiler.[108] Aynı sıralarda, İsmâ'îl ve adamları, Doğu Anadolu ve Suriye'deki takipçilerine de haber yollayarak, gelecek baharda Erzincan'da toplanmaları talimatını verdiler. Kaynaklar, bu çağrıya 7 bin

---

[103] Karkiya hânedanlığı, 771/1369-70 yılında ünlü Zeydî vâiz Seyyîd 'Alî Karkiya tarafından kurulmuştur. Bkz. Zâhirüddîn Mar'aşî, "Târîh-i Taberistan ve Rûvân ve Mâzenderân", Manuçehr Sutûde editörlüğünde basıldı. (Tehran, Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, 1968), s. 40-41 ve 45-47; Başka bir kaynak, E. de Zambaur, "Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam", (Hanovre, Librairie Heinz Lafaire, 1927), s. 193.

[104] Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 266; Değişik yorumlar için bkz. Mazzaoui, "Origins" s. 80.

[105] Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 79.

[106] Kaynaklar, İsmâ'îl'e bu yedi kişinin eşlik ettiğini ifâde etmektedir. Belki de bu kaynaklar, İsmâ'îl, Lâhicân'dan Erdebîl'e gittiği sırada yanında bulunan tüm kişilerin sayısını değil de, sadece tarikat içinde önemli makamları işgal eden kişileri saymış olabilirler.

[107] Ross, "Early Years", s. 315.

[108] Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 27 ve 2. cilt, s. 13.

yandaşının cevap verdiğinden bahseder. Bu kişilerin tümü de, Kızılbaş ordusunun özünü oluşturan ve aynı zamanda Safevî hânedanlığının hayatî gücüne temel oluşturan birkaç Türkmen kabilesine bağlıydılar. Bu kabileler: Şamlu, Rumlu, Ustaclu, Tekelu, Dulkadir, Kacar ve Varsak. Bunlara ilâve olarak, Erzincan'da bulunan Karacadağ'dan da birçok taraftar yer alıyordu.[109]

İsmâ'îl, Erzincan'dan hareket ederek Kızılbaş ordusunu Şirvan'a sürdü. Orada, Ferruh Yesâr Şirvanşâh'ı büyük bir yenilgiye uğratarak babasının intikamını aldı. Ferruh bu savaşta öldürüldü ve İsmâ'îl'in emri üzerine hemen yakıldı.[110] Sonraki döneme ait kaynaklara göre, bu olay 21 Şaban 906/12 Mart 1501'den az sonra meydana gelmişti.[111] Aynı yıl, iki Akkoyunlu şehzâdesi, Elvend ve Murad, İran'ı ikiye bölerek kendi aralarındaki kan davasına son verme konusunda anlaştılar. Elvend'in toprakları Azerbaycan ve Diyarbakır'ı içine alırken, Murad'ınki tüm İran ve Fars bölgelerini kapsıyordu.[112]

Kızılbaşların Şirvan'a yönelik askerî operasyonlarında başarılı oldukları yolundaki haberler, Elvend'i, kuzeyde Nahcıvan'a doğru ilerleyerek önlem almaya ve Safevîlerin muhtemel bir saldırısını geri püskürtmek üzere hazırlık yapmaya zorluyordu. Bu gelişmeleri duyan İsmâ'îl ve ona bağlı Kızılbaş liderleri, Şirvan'a yönelik seferi kısa keserek, kendilerini Elvend Akkoyunlu'ya karşı verecekleri gelecek savaşa hazırlamaya karar verdiler. İki or-

---

109 Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 91; Qazvînî, "Lubbu't-Tevârîh" s. 240-241 ve Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 2. cilt, s. 18.

110 Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 264-265; Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 95-100; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 454/459; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 2. cilt, s. 18-19. İsmâ'îl'in babası Haydar, aynı Şirvanşah tarafından 893/1488 yılındaki Tabarsarân savaşında öldürülmüştü.

111 Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 98.

112 Woods, "Aqquyunlu" s. 171-173; 'Azzâvî, "Târîhü'l-'Irâk" 3. cilt, s. 306.

du, Nahcıvan yakınlarındaki Şarûr (ya da Şurûr) savaş meydanında karşı karşıya geldi. Aslında İsmâ'îl, böyle bir karşılaşmanın olmasını öteden beri istiyordu. Nitekim, Kızılbaşlar, sayıca kendilerinden çok çok üstün olmalarına rağmen düşmanlarına ezici bir yenilgi tattırmada oldukça başarılı oldular.[113]

Böylece, Tebriz'e giden yol Safevî lider ve takipçilerine açık hale geldi. Şarûr'daki zaferden çok kısa bir süre sonra İsmâ'îl, Akkoyunlu başkentine muzaffer olarak girdi ve kendisinin "Şah"lığını ilan etti. Bu sıfatla, bir buyruk yayınlayan İsmâ'îl, Oniki İmam Şiî doktrininin bu tarihten itibaren İran'ın resmî dini olduğunu bildirirken, bu fermanı Sünnî nüfusun zorla döndürülmesi takip etti.[114] 914/1508 yılındaki Bağdâd fethine kadar, Şah İsmâ'îl tüm ülkeyi kendi hükmü altına almaya başarmıştı.[115]

Ancak, Şah İsmâ'îl'in Tebriz'de taç giyme (cülûs) tarihi konusu tartışmalıdır. Kendisiyle aynı çağda yaşamış olan iki tarihçi Khandemîr (Ölümü: 941/1535) ve İdrîs Bidlîsî (Ölümü: 926/1520) bu olayın 906/1500 yılında meydana geldiğini belirtirken, sonraki dönem tarihçileri taç giyme hâdisesini 907/1501 yılı olayları arasında zikrederler.[116] 907 yılının başları yani mîlâdî takvimle 1501 yılı ortalarına denk gelen tarih ise, modern dönem tarihçilerince kabul edilen tarihtir.[117]

---

113 Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 266; Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 116-121; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 464-466; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîh" 2. cilt, s. 26.

114 Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 266-267; Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 122; Khandemîr, "Habîbü's--Siyer" 4. cilt, s. 467-468.

115 'Azzâvî, "Târîhü'l-'Irâq" 3. cilt, s. 316-317.

116 Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 467; Bidlîsî ismi John Woods'un "Aqquyunlu" isimli eserinde s. 178'de geçmektedir. Diğerleri için bkz. Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 2. cilt, s. 25-26.

117 Örneğin şu iki kaynak: Server, "Shah Ismail" s. 38-39; Mazzaoui, "Origins" s. 1. Browne, "Literary History of Persia" 4. cilt, s. 51'de 907/1501-2 tarihini kabul ederken, buna rağmen 49. sayfadaki alt başlık 905/1499-1500 tarihini taşımaktadır.

Böylece Safevî sûfî tarikatının Cüneyd'le resmen başlayan güçlü bir siyasal organizasyona dönüşme süreci, Şah İsmâ'îl'le ve onun 907/1501'de Safevî hânedanlığını kurmasıyla birlikte zirve noktasına ulaştı. Bu başarının ardındaki asıl faktör, şüphesiz Cüneyd'in, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki göçmen Türkmenler arasında yaygın olan aşırı Şîî inanışları benimsemesiydi. Söz konusu Türkmen kabilelerin Safevî hareketinde toplanmaları, bu hareketin askerî ve saldırgan bir güç haline geliş sürecini hızlandırdı. Bu değişim aynı zamanda XV. yüzyılın ikinci yarısı boyunca İran'da varolan uzun vâdeli istikrarsızlığın da bir sonucuydu.

Kızılbaşların aşırı görüşleri *(guluvv)* Cüneyd'den Şah İsmâ'îl'e kadarki Safevî liderlerin tanrılaştırılmasına kadar götürülmüştü. Safevî liderleri mânevî olarak rakiplerinden daha üstün olarak kabul edildiklerinden, bu faktör, Safevîlerin Akkoyunlu rakiplerine karşı verdikleri savaşta önemli bir rol oynamıştır. Fazlullah İbn Rûzbihân'ın da kaydettiği gibi, bu tutum, Cüneyd ve Haydar'ın ömürleri boyunca varolmuştur.[118] Şah İsmâ'îl'in şiirleri de, bu Safevî karşıtı tarihçinin gözlemlerini desteklemektedir: Safevî hânedanlığının kurucusu açık bir şekilde kendisinin kutsal varlığını öne sürerken, kendisini takip eden yandaşlarından koşulsuz bir şekilde itaat etmelerini ve kendisi önünde yerlere kapanmalarını istemektedir.[119]

Safevî hânedanlığının İran'da kuruluşu, Oniki İmam Şîî doktrininin resmî din olarak benimsenmesiyle sonuçlandı. Böylece Safevî İran'ı, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok güçlü komşuları için tehdit haline geldi. Safevî yöneticileri sadece, Osmanlı Sünnîliği ile çelişen Şîîliği benim-

---

[118] İbn Rûzbihân, "Persia in A. D. 1478-1490" s. 65-68.

[119] Bakınız Ek-A'ya.

semeleri ile değil; aynı zamanda uzak mesafede olmalarına rağmen sûfî tarikat liderleri olmaları sıfatıyla kendilerine büyük bir sadâkatle bağlı olan Doğu Anadolu'daki Türkmen kabileler aracılığı ile Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarabilecek güçte olmalarıyla önemli bir tehdit idiler. Sonuç olarak, bundan sonraki bölümlerde ayrıntıları ile ortaya konacağı gibi, Safevîler ile Osmanlılar arasındaki ilişkilerde belirgin yön çatışma olacaktır.

Üçüncü Bölüm

OSMANLI - SAFEVÎ ÇEKİŞMESİ: SAFEVÎ SALDIRISI

XVI. yüzyılın ilk yarısındaki İran'ın tarihine, bir tarafta Safevî yöneticileri ile Osmanlılar arasındaki çatışma[1], diğer taraftan da Özbeklerle rekabet[2] hâkim olmuştur. Dinî uyumsuzluk olmasına rağmen, Safevîler ile Öz-

[1] Safevî İran'ı ile Avrupa ilişkilerini ele alan çok az sayıdaki eser, büyük çapta Şah 'Abbâs I'in (996-1038/1588-1629) yönetimi ile başlayan döneme yoğunlaşmaktadır. Örneğin bkz: Khanbaba Bayani "Les Relations de l'Iran avec l'Europe Occidentale à l'Epoque Safavide" (Paris, Imprimeries Les Presses Modernes, 1937) ve Nasrullah Felsefî, "Târîh-i Ravâbit-i Îrân ve Urupa der Devre-i Safeviyye" (Tahran, Çephâne-i Îrân, 1987); Safevîlerin oluşum dönemindeki İran-Osmanlı ilişkileri, çok az ele alınmıştır. S. N. Fisher'in "Foreign Relations of Turkey" isimli eseri, çoğunlukla son 30 yıldan alıntılar yapmaktadır. Bu çalışmada İran 90-102. sayfalar arasında kısaca yer almaktadır. Fisher'in çalışmasına ilâve olarak, erken dönem Safevî-Osmanlı ilişkilerinin bazı yönlerine ilişkin bilgiler, başka kaynaklarda bulunabilir: Server, "Shah Ismail Safawi", Selahattin Tansel, "Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı" (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966); İdem, "Yavuz Sultan Selim" (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969); Ayrıca Jean-Louis Bacque-Grammont'un makaleleri, Osmanlı-Safevî ilişkilerinin erken dönem gelişmelerine ışık tutmaktadır.

[2] Bu sorunun, 930-946/1524-1540 yılları arasındaki dönemi Martin B. Dickson tarafından ele alınmaktadır. 1501-1524 arası erken dönem konusunda ayrıntılı bilgiler veren çalışmalar (ne yazık ki) hâlen mevcut değildir.

bekler arasındaki çekişme büyük ölçüde Horasan'ı kimin kontrol edeceği konusundaki rekabetin bir sonucuydu. Osmanlı ile çekişme ise, toprak meselesinden daha öte bir konuydu: Safevîlerin kendi sınırlarının ötesindeki ve özellikle Anadolu'daki geniş Kızılbaş takipçilerini yönlendirebilme avantajı, Osmanlı İmparatorluğu'nun (Anadolu'daki iktidar) temeli için tehdit olmuştu. Bundan dolayı Osmanlılar, dikkatlerini Avrupa'dan Asya'daki hinterlandına çevirmek ve Anadolu'daki serkeş tebaasının isyanları ile uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Osmanlı-Safevî çekişmesi, birbirine düşman olan bu her iki ülkeyle ortak bir sınırı paylaşan üçüncü bir Müslüman güç üzerinde kimi yansımalara da sahipti. Osmanlı'nın gelecekte Toroslar bölgesinin ötesine girişeceği bir genişleme hareketinden kaygı duyan ve doğu sınırları boyunca Safevîlerin oluşturduğu tehdide karşı sürekli uyanık kalmak zorunda bulunan Mısır ve Suriye Memlükleri, komşularına karşı uzlaşmacı bir tutum benimsemenin akıllıca olacağını düşünüyor ve bu nedenle Osmanlı-Safevî çekişmesi karşısında kararlı bir pozisyon almaktan kaçınıyorlardı. Sadece, 918/1512'de yani Osmanlı sultanı Selîm'in (918-926/1512-1520) yükselişiyle Osmanlı ve Safevîler arasındaki gerginliğin artışı ilk işaretlerini vermeye başladığı sırada, Memlükler, Safevî yanlısı bir tutum takındılar ki bu karar da onların düşüşünün başlangıcı idi.

Tüm bunlar İran'ın batı ve kuzeybatı sınırlarında yaşanan jeopolitik gelişmelerdi. İran'ın doğu sınırlarında ise, Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin torunları olan Mâverâünnehr bölgesi yöneticileri Şeybânî Özbekleri (905-1007/1500-1598)[3] ve onların fiilen ölü durumdaki Mo-

[3] Özbeklerin kökeni ve yükselişi konusunda bkz: Howorth, "History of the Mongols" (Londra, Longmans, Green and Co., 1880), vol. 2, pt. 2, s. 686-698; F. H. Skrine ve

ğol ve Timur imparatorluklarını genişletme hırsları, stratejik önemdeki Horasan eyâletinin kontrolünü ele geçirmek için Safevîlerle şiddetli çatışmalar yaşanmasına neden oluyordu. Özbek yöneticisi Muhammed Şeybânî Han'ın (905-916/1500-1510) bu savaşlardan birinde ölümü, rekabetin sona erme ihtimalini yok etti.[4] Tersine Safevî ve Özbekler, gelecek dönemde on yıllarca sürecek olan bir dizi çatışmaya girişeceklerdir. Yine aynı şekilde, Şîî Safevîler ile Sünnî Özbekler arasındaki dinî farklılık, düşmanca atmosferi arttırıyordu. Üstelik, Safevîlerin, atalarına ait toprakları geri almak umudu ile Özbeklere karşı savaş veren bir Çağatay hükümdarı olan Bâbür'e (Ölümü: 987/1530) destek olmaları, bu çekişmedeki (Safevî-Özbek) gerginliği kat kat arttırıyordu.[5]

Bu yıkıcı savaşlar tam da, Hristiyan Batı'nın, İslâmî iktidarın temellerini tehdit ettiği kritik bir dönemde meydana geliyordu. XV. yüzyılın sonlarında, İslâm ve Batı arasındaki ilişkilerde yepyeni ve hayatî denilebilecek iki olay ortaya çıkmıştı: Bunlar, Ümit Burnu aracılığı ile Afrika'nın (güneyden) kat edilmesi ve ikincisi de Amerika'nın keşfi idi. İkinci gelişme her ne kadar Müslümanlar açısından önemli bir tehdit olarak hissedilmese de, Portekizlilerin, Avrupa ile Hindistan'ı doğrudan birbirine

---

E. D. Ross, "The Heart of Asia, A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earliest Times" (Londra, Methuen and Co., 1099), s. 182-188; ve G. Hambly (ed.), "Central Asia" isimli kitabında "The Shaybanids" (Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1969), s. 162-174.

[4] Bu bölümde sadece, 916 yani 1510'dan sonrasıyla ilgili olaylar ifade edilecektir. Okuyucu, Özbek-Safevî ilişkileriyle ilgili faydalı bilgileri Server'in "Shah Ismail" isimli eserinin 58-71. sayfalarında bulabilir.

[5] Bâbür'ün soy kütüğü Haydar Duglât tarafından yazılan "Târîh-i Reşîdî"de bulunabilir. Bu eser, N. Elias ve E. D. Ross tarafından İngilizce'ye çevrildi. (New York, Barnes and Noble, 1972), s. 172-173; Bâbür'ün hâtıraları için bkz: "The Babur-Nama in English", Annette Susannah Beveridge tarafından İngilizce'ye çevrildi. (Londra, Luzac and Co., 1969); Bu eser Safevîlerin Bâbür'le ilişkileri konusunda da orijinal bilgiler vermektedir. Bâbür, 932/1526 yılında Hindistan'da Moğol İmparatorluğu kurmuştu.

bağlayan bir deniz bağlantısı kurmaları, önemli bir gelir kaynağı olarak Batı'yla ticârete güvenen İslâm ülkelerinin ekonomik çıkarları için açık bir tehdit olarak algılandı. Ancak, (Müslümanlar arasında) hâkim olan ve İran'la komşuları arasındaki bölünmenin daha da kötüleştirdiği karşılıklı güvensizlik atmosferi yüzünden, Portekizlilere karşı, kollektif bir İslâm cevabı mümkün olmamıştır. Her ne kadar Memlükler, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz ilerleyişini durdurmak için girişimde bulunduysa da, onların tek başlarına yaptıkları fedâkârlık çabaları, Aden'de 855-922/1451-1517 arasında yönetimde bulunan Tâhirîlerle aralarındaki düşmanlık ve donanmalarının Portekizlilerinkinden çok çok aşağı seviyelerde olması sebebiyle başarısızlıkla sonuçlandı.[6]

Orta Doğu'daki ekonomik çıkarları büyük bir tehlike içinde olan Venedikliler'in de Portekiz tehdidine karşı cevap verebilecek bir pozisyonu yoktu. St. Mark Cumhuriyeti, Mora'da Osmanlı'yla savaş halindeydi ve aynı şekilde çok önceleri Cambrai'de (Bugünkü Fransa'nın kuzeydoğusunda bir yerleşim birimi -çeviren-) başını papalığın çektiği ve kendi dindaşlarından oluşan Venedik karşıtı birliğe karşı mücadele veriyordu. Üstelik, Şah İsmâ'îl ile bir ittifak oluşturma girişimleri, hem Memlükleri hem de Osmanlıları kızdırmıştı.

Bu bölümde, Şah İsmâ'îl'in yükselişinden Sultan Bayezîd'in ölümüne kadarki, yani 907'den 918'e (1501'den 1512'ye) kadar geçen süre içinde İran'ın Osmanlı ile olan ilişkileri ele alınacaktır. Bununla ilgili olarak, özellikle Safevîlerin militan askerî bir tarikattan, yönetici yapıya dönüşümünün çok sayıdaki etkisi de incele-

---

[6] Bu seferlerin kısa hikâyeleri için bkz: E. Denison Ross, "The Portuguese in India and Arabia between 1507 and 1517" JHAS, 1921, s. 545-562.

necektir. Böyle bir değişim, sadece İran'daki iç durumu biçimlendirmekle kalmamış, aynı zamanda bu ülkenin komşularıyla ilişkilerindeki gelişimi de etkilemiştir. Tüm Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye yayılmış vaziyette bulunan Kızılbaş takipçilerin lideri olarak Şah İsmâ'îl, İran'a ilâve olarak kendi yandaşlarının yerleşik bulunduğu Osmanlı ve Memlük topraklarını da içine alan geniş bir imparatorluk kurma hırsına sahip bulunuyordu. Gerçekte, Safevî yöneticilerinin tüm Anadolu konusundaki niyetleri, İran'da iktidar kurmadan önce de açıkça belliydi. II. Bayezîd dönemindeki Osmanlı tepkisi, gerçek anlamda müstereddit sayılmazsa da, esnekti. Şah İsmâ'îl'in Anadolu'daki sayısız Kızılbaştan aldığı desteğin farkında olan Osmanlı yöneticileri, Safevîlerle doğrudan bir çatışma içine girmekten kaçınmayı tercih etmişler ve böylece, Safevîler'in saldırgan bir tutum takınmalarına göz yummuşlardı. Bu koşullar, Şah İsmâ'îl'e, kendi taraftarlarının çok sayıdaki isyanı aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğu içinde rahatsızlık çıkarma imkanı veriyordu.

A- İlk Karşılaşmalar

Şah İsmâ'îl'in 907/1501'de taç giymesinden sonraki iki yılın olayları ile ilgili Safevîlere ait çeşitli tarih kitaplarınca verilen bilgiler, çok yakın bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Modern dönem Safevî tarihi uzmanlarının bir çoğu, bu rivayetlerde anlatılan öyküleri kabul etmişlerdir. Ancak bununla birlikte, 905-907/1499-1501 dönemlerine ait söz konusu tarih kayıtlarına yakından bir bakış, aynı döneme ait Osmanlı, Memlük ve Venedik tarih kayıtları ya da belgelerinde verilen bilgilerin ışığında düzeltilmesi mümkün olan çelişki ve tutarsızlıkları hemen ortaya koyacaktır. Böyle bir işi üstlenmek, kuşkusuz Osmanlılar ve Safevîler arasındaki ilk temaslar konusunda

da bazı karanlık noktaları aydınlatacaktır.

Küçük ayrıntılar dışında, tüm Safevî tarih kayıtları, Şah İsmâ'îl'in yükselişinden az önceki dönemde meydana gelen olaylar hakkında benzer versiyonlar sunmaktadır. Bu kaynaklarda, Safevî hânedanlığı kurucusunun imajı, Safevî sûfî tarikatının verâsetle gelen doğal lideri olarak, mânevî ve neredeyse kutsal rolünün gölgesiyle örtülmüştür. Böylece söz konusu rivayetler, sadece olayların kayıtları ile değil, ay zamanda efsânevî abartmalarla da doldurulmuştur. Ama, Safevîlerin erken dönem tarih kayıtlarında verilmiş bilgilerin ayrıntıları ile uğraşmak elinizdeki çalışmanın konusunun çok ötesinde bir konudur. Bizim çalışmasını yapacağımız konu sadece Safevî-Osmanlı ilişkileri üzerinde etkisi olan olaylardır. Bu sebeble, daha fazla araştırma imkanı sağlamak amacıyla, ilgili olayların bir özetinin ortaya konulması kaçınılmaz görünmektedir.

905 yılı Muharrem ayı ortalarında (Ağustos 1499) - daha hiç kimsenin sûfî tarikata adını vermiş olan bir lider olarak tanımadığı gençken- sığınmacı olarak bulunduğu Gîlân'dan, kendisinin en yakınında bulunan yedi halifesinin refakatinde ayrıldı. Tarikatın geleneksel merkezi olan Erdebîl'e Târum ve Halhal yolunu kullanarak geçti. Yolda, kendisine çok sayıda takipçisi katıldı ve 1500 kişiden oluşan bir ordu oluşturdu. Erdebîl'e vardığında Şah İsmâ'îl, kendi atası ve aynı zamanda tarikatın kurucusu olan Şeyh Safiyeddîn'in mezarını ziyaret etti. Kent valisinin, bölgeyi terk etme konusundaki uyarısını kabul eden İsmâ'îl, şehrin dışında kamp kurdu.[7] Bir süre konakladıktan sonra bu kez Hazar Denizi kıyısında bir bölge olan

---

[7] Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 79; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 448; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 27, Ross, "Early Years" s. 316-317.

Tavâliş'e doğru yola çıkarak, kış kampını Ercuvan'da kurdu. Ardından gelen kış mevsiminde (905/1500) Gürcistan'a saldırma gibi bir eğilime sahip olduğu sinyallerini verse de, bundan daha acil olarak Anadolu ve Suriye'deki müridlerine, Küçük Asya'daki (Anadolu) Osmanlı topraklarının giriş kapısı durumundaki Erzincan'da toplanma çağrısında bulunması için önde gelen danışmanları tarafından ikna edildi.[8] Sonuçta, kendisi de 7 bin taraftarının toplandığı Erzincan'a doğru yola koyuldu.[9] Erzinçan'daki toplantıda, İsmâ'îl, kendisinin önde gelen halifeleriyle birlikte, geleceğe dönük planların tartışılacağı bir "Savaş Konseyi" kurdu. Tartışma sırasında açıkça ortaya çıktı ki, İsmâ'îl ve ekibinin Erzincan'a ulaştıktan sonra nasıl harekete geçecekleri konusunda herhangi bir ön kararları yoktu. Danışmanları tarafından ileri sürülen öneriler şu şekilde özetlenebilir: Bir grup, Erzincan'da kalarak kışın burada geçirilmesini önerirken, ikinci bir grup, Gürcistan'a kışın bir saldın yapılmasını savunuyordu. Başka bir grup ise, kışı geçirmek üzere İran'a çok yakın bir yerde bulunan Çukur Sa'd'a[10] dönülmesini öneriyordu. Böylesi bir konsensüs eksikliği karşısında, İsmâ'îl, takip edilmesi gereken en avantajlı yol olarak sonunda Şirvan'a yönelik bir sefer yapmaya karar verdi.[11] Bundan sonra harekete geçerek, 906 yılı ortala-

---

[8] Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 80; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 449 ve Ross, "Early Years" s. 326.

[9] Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 91; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 451-453; Rumlu, "Ahsenu't Tevârîkh" 1. cilt, s. 41-42 ve 2. cilt, s. 18.

[10] Çukur Sa'd bölgesinin, Çaldıran'a çok yakın Erivan'la da karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır. Bkz: Tadhkirat al-Muluk" s. 165; Şah Tahmâsb I, "Rûznâme-i Şah Tahmâsb Evvel Safevî in Matla' eş-Şems" Muhammed Hasan Han ed. Tehran, (Imperial Organization for Social Services, 1976), 2. cilt, s. 194-195'de Kars ilinin Çukur Sa'd ile Erzurum arasında yer aldığı belirtilmektedir.

[11] Bu ayrıntılar Rumlu tarafından "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 41-42'de verilmektedir. Orijinal Farsça metin, Şah İsmâ'îl'in kararsızlığı konusunda daha kesindir. Rumlu, Safevî liderinin son kararını vermek İçin çare olarak "istihare"ye başvurduğunu

rında yani Mîlâdî 1500'ün sonlarında Şirvan'a sefere çıktı. Şirvan yöneticisini yenilgiye uğratarak cesedinin yakılmasını emretti ve yenilmiş olan Şirvan ordusunun da kesik kafalarından piramit yatırdı.[12] Şirvan'dan sonra İsmâ'îl ve takipçileri Şarûr savaşında Elvend Akkoyunlu'nun ordusuyla başarılı bir karşılaşma yapacağı Azerbaycan'a doğru hareket etti. Burada elde edilen başarı, Tebriz'in ele geçirilmesini, Safevî hânedanlığının doğuşunu ve hemen ardından da 907 yılı başlarında (1501 yılı ortaları) İsmâ'îl'in İran'ın yeni şahı olarak taç giymesini beraberinde getirdi.[13]

Aslında bu anlatım, İsmâ'îl -ya da özellikle onun danışmanlarının- Anadolu ve Suriye'deki taraftarlarına 905/1500 yılı baharında Erzincan'da toplanma çağrısında bulunma kararlarının ardındaki motivasyonu tam anlamıyla açıklamamaktadır. Ercuvan'dan bir yolcunun Erzincan'a ulaşmak için batı yönünde yaklaşık bin millik bir uzaklığı katetmek zorunda olduğunu ya da aynı yolcunun aynı uzaklığı doğu yönünde, Erzincan'dan Şirvan'a gitmek için aşmak zorunda olduğunu göz önünde bulundurursanız, sırf Anadolu ve Suriye'deki taraftarlarını toplamak için Ercuvan'dan Erzincan'a kendisinin gelmesi İsmâ'îl açısından gereksiz olacaktı.[14] Böylesi bir görev, kendisinin önde gelen halifelerinden bazılarının gönderilmesi yoluyla da kolayca yerine getirilebilirdi. Buna ilâve

---

söyler. Bu ise, iki ya da daha fazla şey arasında seçim yapma konusunda Tanrı'nın yardımını hedefleyen özel bir ritüeldir. Bkz: T. Fahd, "İstihâre" EI, 4. cilt, s. 259-260.

[12] Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 99-103; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 453-459; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 43-47 ve 2. cilt, 19-20.

[13] Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 119-123; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 463-468; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 57-61; Qazvînî, "Lubbu't-Tevârîh" s. 242.

[14] Harita üzerinde Erdebîl ile Erzurum arasındaki en yakın mesafe 500 milin üzerindedir. Bu dağlık bölgenin kıvrımlı yollarını göz önünde bulundurunca, bu iki yer arasındaki yol uzunluğu rahatlıkla iki katına çıkabilmektedir.

olarak, birçok kaynağın da işaret ettiği gibi, İsmâ'îl ve danışmanları ne Erzincan'a varmadan önce ve ne de sonra belirli bir hareket planına sahip bulunuyordu. Erzincan'da iken, Safevî liderliği, Anadolu ve Suriye'deki müridlerinin Gürcistan'a saldırı hazırlıkları yapma niyetiyle toplanmalarına karar verdi. Arada, planlar değiştirildi ve Şirvan, gelecek seferin öncelikli hedefi haline geldi.[15] Bu ayrıntılar, her ne kadar okuyucuyu İsmâ'îl'in (ki bu sırada yaşı sadece 12 idi)[16] yakın danışmanları arasında herhangi bir konsensüs olmadığı konusunda aydınlatsa da, İsmâ'îl'in müridlerinden oluşan ordusu için toplanma yeri olarak Erzincan'ın seçilmesi konusundaki soru işaretleri halen giderilmemiştir.

Aslında bu sorunun cevabı, İran sınırlarının çok ötesinde özellikle Osmanlı İmparatorluğu içinde meydana gelen olaylarda aranmalıdır. Osmanlı'daki Karaman eyâleti, dinî aşırılıkları ile olduğu kadar, Safevîlerle ittifakları ile de bilinen Turgut ve Varsak kabilelerinin desteğindeki Mustafa Karamanoğlu'nun kışkırttığı geniş çaplı isyan çalkantısının tam ortasındaydı;[17] ve bu kabileler Osmanlı'nın Mora'da Venedik limanlarına karşı yürüttüğü savaşları fırsat bilerek, Güney Anadolu'da isyan planlıyordu. 905/1500 yılında başlayan bu isyan, Karamanoğlu'nun, Osmanlı Başveziri Mesih Paşa'nın komutasındaki orduya

---

15 Huseynî, "Die Frühen Safawiden" s. 80-81 ve 91-92; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 449 ve 453-454; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 41.

16 İsmâ'îl, 25 Recep 892/17 Temmuz 1487 tarihinde doğmuştur.

17 Varsak kabilesi, daha Şeyh Cüneyd'in döneminden beri Safevîler'in destekçisi olarak bilinir. Bkz. Âşıkpaşazâde, "Tevârîh" s. 265 ve V. Minorsky, "Tadkirat al-Muluk" s. 190; Turgut kabilesi ise fazla dindar olmaması ile bilinir. Bkz: Claude Cahen, "Pre-Ottoman Turkey" New York, Taplinger Publishing Co., 1968, s. 355; Claude şöyle yazmaktadır: "Bizlere, 14. yüzyılda Anadolu platosundaki Turgut gibi belli Türk ve Moğol kabilelerinin çoğu efrâdının ahlâkî ve dinî emirlerden soyutlanmışlığı ifâde eden 'ibâhiyye' inancını benimsediği söylendi." Safevî-Turgut bağlantısı için Ek-C'ye bakınız.

yenilmesi ardından, 905 Ramazanı'nda/Mart 1501 tamamen bastırıldı.[18] İsyanın lideri, Suriye'ye kaçtıysa da, daha sonra Memlük otoritesince Haleb'de tutuklanarak hapsedildi.[19]

Bu olayda, Karamanoğlu ve Şah İsmâ'îl arasında potansiyel bir ittifak işaretinin açıkça fark edildiği unsur, Safevî yanlısı Turgut ve Varsak kabilelerinin söz konusu isyanda oynadıkları roldür. Ancak bu da, dönemin Osmanlı kaynaklarının isyan için başka gerekçeler sunmalarından dolayı, yeterli bir ölçüt oluşturmamaktadır. Örneğin; Âşıkpaşazâde, "Karaman'ın sahte çocuğu" olarak isimlendirdiği bu başkaldırıyı, sipahilere dağıtılmakta olan tımarların azaltılmış olduğu ve böylece vergilerin arttığı Karaman eyâletinin yeniden siyasal yapılandırılmasından duyulan geniş çaplı hoşnutsuzluğun açığa vurulmasına indirgemektedir.[20] Bu önlemler, bölgede yaşayan nüfusun daha fazla hoşnutsuzluğuna neden olmuştu zira, onlar vakıf arazilerinin yönetimi konusunda devlete oldukça güçlü bir el sunuyorlardı. Bu faktörler, sipahilerin isyana katılmış olmalarını da tamamen açıklamaktadır.[21] Karaman'daki genel başkaldırıya dışarıdan bir müdahale konusundaki belgeli tek delil, Venedik'inki idi. Zira, Anado-

---

[18] Tansel, "Bayezid" s. 123; Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 92.

[19] Solakzâde, "Târîh" s. 311-312'de, Karamanoğlu'nun gençliğinde İran'da yaşadığını ifâde etmektedir.

[20] Timar, yıllık 20 bin akçeden fazla geliri olanları ilgilendiren ve askerlik hizmeti karşılığında sipahilere (süvariler) verilen bir bedeldir. Bkz: Halil İnalcık, "The Ottoman Empire: The Classical Age: 1300-1600" (Londra, Weildenfeld and Nicholson, 1973), s. 108-118 ve 225-226.

[21] Âşıkpaşazâde, "Tevârîh" s. 260-261; Irène Beldiceanu-Steinherr and N. Beldiceanu, "Deux viles de l'Anatolie Préottomane" R EI 39, 1971, s. 337-386'da Bayezîd dönemi Karaman eyâletinde iki düzenlemeden bahsetmekdir: "İlki 888/1483'de ikincisi de 906/1500'de idi. İkincisi ayaklanmayla aynı ana denk gelmişti ve muhtemelen bu ayaklanmanın nedenlerinden de biriydi. Zira dinî sınıflar, gelirlerinin önemli bir kısmını kaybetmişlerdi."

lu'nun, Osmanlı için içeride bir endişe kaynağı olması umudu ile Anadolu'da herhangi bir kargaşanın devamından, Mora'daki savaş alanlarında savunmada bulunan Venedik için büyük çıkarlar vardı.[22]

Farsça kaynaklar arasında ise sadece Ğaffârî; Şah İsmâ'îl'in Erzincan'da kamp kurduğu bir sırada Osmanlı Sultanı II. Bayezîd'e gönderdiği mesajdan bahsetmektedir. Bu mektuplaşmanın tarihini, yaklaşık 905 yılı sonları yani Mîlâdî 1500'ün ortaları veya 906 yılının başları (yine Mîlâdî yaklaşık 1500'ün ortaları) olarak belirtmektedir. İkinci tarihin, Şah İsmâ'îl'in bu kentte kaldığı tarih ile uyuştuğundan, doğru tarih olma ihtimali büyüktür.[23] Modern dönem uzmanlardan Profesör Michel Mazzaoui, kesin emin olmamakla birlikte, söz konusu mektuplaşmanın bu tarihte olduğunu belirtmektedir.[24] Ancak, aralarında Şerâfeddîn Bidlîsî ve Solakzâde gibi isimlerin de bulunduğu kimi tarihî kayıtlar, bu mesaj alış-verişini 908/1502-3 olarak tarihlendirmektedirler.[25] Bu mektupların içeriğine daha yakından bir bakış, Ğaffârî'nin bilgilerinin geçerliliğini göstermektedir.

Bu mektuplaşmaların metinleri, Feridûn Bey tarafından *"Munşeât-i Salâtîn"* isimli eserinde basılmıştır.[26] II. Bayezîd'e gönderdiği mesajında Şah İsmâ'îl, Osmanlı sultanına Safevî tarikatının Anadolu'da geniş bir takipçi sayısına sahip olduğunu hatırlatmaktadır. Bu girişten

---

22 Fisher, "Foreign Relations of Turkey" s. 91-92, Mariono Sanudo nakletmektedir.

23 Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 265.

24 M. Mazzaoui, "Origins" s. 81.

25 Şerâfeddîn Bidlîsî, "Chéref-Nameh ou Fastes de la Nation Kourde", V. Velyaminov-Zernov editörlüğünde basıldı. (St. Petersburg, 1860-1862) ve Fransızca'ya F. B. Chamoy tarafından çevrildi. (St. Petersburg: Académie Impériale des Sciences, 1873), 2. cilt, s. 509 ve Solakzâde, "Târîh" s. 317.

26 Feridûn Bey, "Munşeât" 1. cilt, s. 345-346; aynı şekilde Sâbitî'nin "Esnâd" eserinin s. 420-22'de de basılmıştır.

sonra, Osmanlı otoritelerinin, kendi takipçilerinin (Kızılbaşlara) Anadolu'dan İran'a hareketlerini engelledikleri̇nden şikâyet ederek, Bayezîd'den gelecekte onlara izin vermesini istemekteydi.[27] Mektup, Şah İsmâ'îl'in, Erzincan'da toplanan takipçilerinin görece azlığından hoşnutsuzluğunu da açığa vurmaktadır. Gerçekte, sadece 7 bin taraftarı kente ulaşmayı başarabilmişti. Bu rakam, daha sonraki dönemde Anadolu'da Safevî destekli isyanlara katılanların sayısı ile karşılaştırıldığında küçük bir rakamdır. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda, Şah İsmâ'îl'in Karamanoğlu'nun isyanına katılmak üzere Osmanlı topraklarında daha ilerilere hareket etmeden önce, Anadolu'daki insan gücünün önemli bir kısmını boşaltma amacıyla kendi takipçileri ile Erzincan'da buluşmayı tercih etmiş olması tezi dikkate alınmaya değer. Bu çerçevede, Safevî liderliğini, planlarını değiştirerek Şirvan'ın hedef haline geldiği daha küçük çaplı bir askerî operasyona karar verdiren tek unsur, Erzincan'da takipçilerinin sayısındaki azlık görüntüsü olabilir.[28] Tüm bu yorumlar, Şah İsmâ'îl'in önce Erzincan'a hareketi ve daha sonra Şirvan'a saldırması ardındaki dürtüleri açıklamaya yetmektedir.

Bu tezlerin kabul edilmesi, üç önemli sorunun da çözümlenmesi anlamına gelmektedir: Birincisi, Şah İsmâ'îl ile Bayezîd arasında az önce zikri geçen mektuplaşmanın kesin tarihini; ikincisi, Şah İsmâ'îl'in Erzincan'ı sadece "müridlerinin kolayca kendisine ulaşabileceği bir yer" olduğu için seçmediğini[29] ve üçüncüsü, Venediklilerin Osmanlı karşıtı bir cephe oluşturmak için sadece Karama-

---

27 Feridûn Bey, "Munşeât" 1. cilt, s. 345; Sâbitî, "Esnâd" s. 420-421.

28 Doğru biçimde ayrıntılı bilgiler Huseynî tarafından verilmiştir. Bkz. "Die Frühen Safawiden" s. 80 ve 91-92; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 449 ve 453-454.

29 Server, "Shah Ismail" s. 34; Ross, "Early Years" s. 325.

noğlu ile değil aynı zamanda Safevî liderliği ile de irtibata geçmiş olduğunu.

Feridûn Bey, Safevî lideri Şah İsmâ'îl ile Osmanlı sultanı Bayezîd arasında iki defa karşılıklı mesaj alış-verişi olduğunu ifâde ederek, dört adet mektup metni yayınlamıştır.[30] Bu mektupların tarihleri olmamasına rağmen, yakın bir incelemede, söz konusu yazışmaların Şah İsmâ'îl'in 913/1507 yılında Dulkadir'e yönelik seferinden çok kısa bir süre önce yapıldığının açıkça anlaşılmasından dolayı, ikinci grubun tarihi kolayca doğrulanabilmektedir.[31] Şah İsmâ'îl'in, kendi taraftarlarına yönelik Osmanlı engellemelerine ilişkin şikâyetini içeren birinci yazışmaların tarihi, şu ana kadar yakın bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Orijinal kaynaklar arasında, Ğaffârî, Safevî lideri Şah İsmâ'îl'in II. Bayezîd'e 906/1500 tarihinde Erzincan'dan bir mektup gönderdiğini yazarken, Şerâfeddîn Bidlîsî ve Solakzâde ise, Şah İsmâ'îl'in söz konusu şikâyetlerini Osmanlılara 908/1502-3 yılında ilettiğini belirtmektedirler.[32] Sultan Bayezîd'in cevabı, aslında Ğaffârî'nin bilgilerini doğrular mâhiyettedir. Osmanlı padişahı, Safevî sûfî tarikatının mânevî lideri olarak Şah İsmâ'îl'e "seyyîd" olarak hitap etmekte[33] ve -bazı kısıtlamalar olmakla birlikte- takipçilerine Erdebîl'e hac yolculuğu yapmaları için izin verileceği yolunda söz vermekteydi.[34] Eğer Sultan Bayezîd, mesajını 908/1502-3 yı-

---

30 Feridûn Bey, "Munşeât" I. cilt, s. 345-347.

31 Mesajında, İsmâ'îl, Dulkadir'e doğru giden yolu sırasında Osmanlı topraklarından geçeceği konusunda Bayezîd'i bilgilendirmektedir.

32 Yukarıda, 23 ve 25. dipnotlara bakınız.

33 Feridun, "Munşeât" I. cilt, s. 345.

جناب سلطنت مآب حکومت نصاب شوکت قباب سعادت اياب سيادت انتساب
مأوزا للسلطنة و الحکومة و العز و الاقبال شاه اسماعيل امس
الله بنهان عدله و افضاله الى يوم الدين

34 A. g. e., s. 345-346. Safevî tarikatının Anadolu'daki müridleri, Erdebîl'i daha tarika-

lında göndermiş olsaydı, Safevî lidere asil unvanlarla hitap etmiş ve 907/1504'ün başlarında yani Akkoyunlu Elvend'e karşı başarısından bir yıl önce taç giymesi nedeniyle kutlamış olması gerekiyordu. Üstelik, Nasrullah Felsefî, Sultan Bayezîd'den Şah İsmâ'îl'e 910/1504-5 yılında Muhammed Çavuş Balaban isimli elçi ile gönderilmiş bir mesajın metnini yayınlamıştır.[35] Diğer faktörlerden biri de, Bayezîd'in, Şah İsmâ'îl'e, elde etmiş olduğu başarılar konusunda bilgilendirmek üzere bir elçi göndermemesi nedeniyle sitemde bulunmuş olmasıdır.[36] İsmâ'îl'in Erzincan'dan ayrılmasından çok kısa bir süre sonra 906/1500-1 yılındaki Şirvan'a yönelik seferi ardından, Osmanlı sultanının başarıları ard arda gelmiştir. Böylece, iki yönetici arasında Şah İsmâ'îl'in 906/1500 ortalarında Erzincan'dan ayrılması ile 910/1504-5'deki elçi Muhammed Çavuş Balaban'ın gönderilmesine kadar geçen ara dönemde (4 yılda) herhangi bir yazışma olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç şüphe götür-

---

tın kurucusu Şeyh Safiyeddîn döneminden beri ziyaret etmekteydiler. Bayezîd, Safevî müridlerin İran'a serbestçe hareketlerinin Anadolu'daki ekonomiyi ve askere alma sistemini bozacağı konusunda Şah İsmâ'îl'i bilgilendirdi. Sadece geri dönme amacıyla Erdebîl'e gidenlerin, Anadolu'yu terk etmelerine izin verilecekti. Bununla birlikte, bu yanıt, aslında Bayezîd tarafından red anlamına geliyordu. Bu "hac yolculuğu" İslâm tarafından emredilmiş olan Mekke'ye yapılan yolculuk ile karıştırılmamalıdır. Bu sadece, mistik tarikatların kurucularına ait türbelere yapılan geleneksel ziyârettir.

35 N. Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" Tehran, Dânişgâh-ı Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât" 1, 1953, s. 53-55; Şah İsmâ'îl'in İsfehan'da kampına ulaşan elçi, o döneme ait kaynaklarca belirtilmektedir. Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 480-481 ve Rumlu, "Ahsenü't-Tevârîkh" 2. cilt, s. 37.

36 Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 53-55. Şah İsmâ'îl, tahta çıkışında dost yöneticilere bir elçi göndererek bildirilmesi gibi diplomatik bir geleneği yapmamıştır. Bu olay, Bayezid'i, Şah İsmâ'îl'in Erzincan'dan gönderdiği mektuba verdiği cevabında, Safevî yöneticisine kendisinin 906/1500-1 tarihinde kullandığı aynı unvanla hitap etmeye iten faktör olabilir. Gerçekte, 912/1507-8 tarihli sonraki mesajında, Bayezîd, Şah İsmâ'îl'e asil unvanlarla hitâb etmiştir. Feridûn, "Munşeât" 1. cilt, s. 347.

شهريار اعظم و تاجدار اكرم ملك ممالك العجم
و تعين بلاد الترك و الديلم جمشيد دوران و كيخسرو زمان الموبد من عند الملك الجليل ثناء اسماعيل .

mez bir şekilde, Şah İsmâ'îl'in şikâyetlerinin 908/1502-3 yılında gerçekleştiğini söyleyen Bidlîsî ve Solakzâde'nin, tarihlendirmede hata ettiklerini göstermektedir. Bundan dolayı, Safevî liderin Osmanlı sarayına 906/1500 yılında yani Erzincan'dan Şirvan'a sefer düzenlemeden az önce yazmış olduğunu belirten Ğaffârî'nin ifâdeleri herhangi bir şüpheye yer bırakmamaktadır.

Bu analizin ikinci bir yönü de, Şah İsmâ'îl'in Anadolu ve Suriye'deki müridleri ile toplanma yeri olarak Erzincan'ı seçmesi ardındaki motivasyonla ilgilidir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Safevî liderin, yardımcılarını göndererek ya da daha orta bir bölgeyi buluşma yeri seçerek kendisini böylesi bir tehlikeden koruyabileceği halde, Ercuvan'dan tek başına Erzincan'a, oradan da Şirvan'a sırf müridleri ile buluşma amacıyla gelmiş olması mantıklı görünmemektedir. Modern dönem tarihçilerinden Ğulam Server, Erzincan'ın "Şah İsmâ'îl'in müridlerinin kendisine ulaşabileceği en kolay yer olduğunu" ileri sürmektedir.[37] Oysa, bu savın yanlışlığı, Şah İsmâ'îl daha Çukur Sa'd bölgesinde iken Karaca İlyas'ın bir grup mürid ile birlikte Anadolu'dan kendisine geldiklerini yazan Rumlu ve Khandemîr gibi tarihçiler tarafından ispatlanmıştır. Bölgeden Şah İsmâ'îl'le birlikte yola çıkan bu grubun üyeleri hep birlikte Tercan yoluyla Erzincan'a gelmişlerdi.[38] Bu anekdot, iki önemli gerçeği gözler önüne sermektedir: Birincisi; Şah İsmâ'îl'in Anadolu'daki müridleri, İran'a giden yolları üzerinde Erzincan'ın çok daha ötesindeki bir bölgede toplanabilirlerdi. İkincisi; Erzincan'da toplanma seçeneği, salt müridlerle toplanma amacının

---

[37] Server, "Shah Ismail" s. 34.

[38] Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 451-453; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîh" 1. cilt, s. 35-37 ve 2. cilt, s. 15.

ötesindeki faktörlere dayanıyordu. Gerçek şu ki; Safevî liderliğinin, Karaca İlyas ve onun Anadolu'daki birliklerinin, İran ya da Şirvan'a yakın bir yerde kamp kurmak yerine Erzincan'da bulunmasını elzem görmeleri, Şah İsmâ'îl'in toplayabileceği maksimum insan gücünü kullanmayı planladığını ortaya koymaktadır.

Venedik kaynaklarından, "Genç" Marino Sanudo'nun ciltler dolusu günlükleri (Diarii), en kayda değer olanıdır. Her ne kadar, bu yazıların tüm koleksiyonuna ulaşmak mümkün olmasa da, Gugliemo Berchet ve Sydney N. Fisher'in çalışmaları ile son zamanlarda Biancamaria Scarcia Amoretti'nin[39] editörlüğünde bu günlüklerden kimi parçaların derlemelerinin yayınlanması, Sanudo'nun orijinal çalışmasından çıkarılmış güvenli bilgiler sağlamaktadır. Venedikliler ile Karamanoğlu arasındaki ilişkilerin varlığı su götürmez ifadelerle onaylanmaktadır.[40] Aynı şekilde, St. Mark Cumhuriyeti'nin Osmanlılara karşı olası bir Safevî-Karaman ittifakı oluşturmak amacıyla Şah İsmâ'îl'e yakınlaşması konusunda işaretler bulunmaktadır. Berchet, Sanudo'dan yaptığı alıntıda, 1501 Aralık ayında Şah İsmâ'îl ile ilgili olarak Dell'Asta (ya da Dell'Arta) isminde bir Papalık elçisinden bahsetmektedir.[41] Sanudo/Amoretti'de, Doğu Akdeniz'de bulunan temsilciliğinden Venedik'e 25 Kasım 1502 tarihini taşıyan bir mesajın ulaştığı, burada "Sûfî"nin (Şah İsmâ'îl) Hristiyanlardan savaş topları istediği belirtilmekte.[42] Fisher, yine Sanudo'ya atfen, herhangi bir tarih vermemekle birlikte Constantino Laschari'nin Kıbrıs'tan Karaman

---

39 Marino Sanudo, "_ah Ismail I nei 'Diarii' di Marin Sanudo" vol. I, Biancamaria Scarcia Amoretti editörlüğünde basıldı. (Rome, Istituto per l'Oriente, 1979); Bundan sonraki notlarda "Sanudo/Amoretti" olarak alıntı yapılacaktır.

40 Fisher, "Foreign Relations of Turkey" s. 91-92.

41 Berchet, "Venezia e la Persia" s. 23.

42 Sanudo/Amoretti, "_ah Ismail" I. cilt, s. 9-10.

ve Şah İsmâ'îl'e "yardım ve savaş topu sözü vermek" üzere gönderildiğini söylemektedir.[43] Sanudo/Amoretti'de yer alan bir belge, bu görevin 1502 yılının ilk yarısında yerine getirildiğini kaydetmektedir.[44] Ama buna karşın Berchet ise Kıbrıs'ta yaşayan tebalarından biri tarafından Venedik Senatosu'na Şah İsmâ'îl hakkında 1502 tarihinde verilen bilgiden bahseder.[45] Tüm bu bilgiler, Venediklilerin Şah İsmâ'îl ile en azından 1502 yılının başlarına kadar irtibata geçtiklerine işaret etmektedir. Bununla birlikte, bu belgelerin daha iyi incelenmesi, söz konusu ilişkilerin daha önceki yıllarda başladığını ortaya koyacaktır. Laschari'nin Haziran 1502'de görevlendirilmesi ile ilgili doküman ve aynı şekilde Dell'Asta'nın raporu, bu hipotezi desteklemektedir. Kıbrıs'tan gönderilen mektupta aynen, "come quel regimento havia mandato domino Constantin Laschari, per ambassador im Persia, al-Caraman e al nuovo profeta; lo qual partite" ifadesi kullanılmakta.[46] Yani Laschari, "Persia"ya (İran'a), "Caraman"a (Karaman eyâleti olabileceği gibi Karamanoğlu'nun bizzat kendisine de olabilir) ve "nuovo profeto"ya (Şah İsmâ'îl'i kastederek yeni peygambere) elçi olarak gönderilmişti. Şah İsmâ'îl'in kendisini İran'ın yeni yöneticisi olarak 1501 yılı ortalarında ilan ettiğini göz önünde bulundurursak, burada Şah İsmâ'îl'e ve İran'a (Persia) ayrı ayrı atıflar yapılması pek normal olmayacaktır. Üstelik, 1502'ye kadar, Karaman'daki isyanın bastırılmasından ve ayaklanma liderinin Haleb valisi tarafından tutuklanacağı Suriye'ye kaçması üzerinden bir yıl gibi bir sürenin geçmiş olduğu düşünülmelidir. Böyle-

---

[43] Fisher, "Foreign Relations of Turkey" s. 92.

[44] Sanudo/Amoretti, "_ah Ismail" I. cilt, s. 9-10.

[45] Berchet, "Venezia e la Persia" s. 22.

[46] Sanudo/Amoretti, "_ah Ismail" I. cilt, s. 9-10.

ce, 1502 yılından önce meydana gelmemiş ise ya da özellikle 1501 Martı'ndaki Karaman ayaklanması sona ermeden önce gerçekleşmemiş ise, Karaman'a ve Şah İsmâ'îl'e bir elçi gönderilmesi anlamsız hale gelmektedir.

Tüm bu belgelere ilâve olarak, aynı döneme ait Memlük kaynakları da, Şah İsmâ'îl ile Karamanoğlu arasındaki ilişkileri belirlemede yardımcı olabilirdi. Ancak ne yazık ki, o dönemdeki Memlük tarih kayıtlarında Karaman isyanıyla ilişkili doğrudan hiçbir gönderme yapılmamıştır. Karamanoğlu'nun Haleb'de tutuklanması sadece Venedik ve Osmanlı kaynaklarında ifade edilmektedir.[47] Özellikle Venedikli tarihçi Sanudo'yu esas alan Fisher, Memlük Sultanı'nın, "Şah İsmâ'îl Haleb valisinden Karaman liderini serbest bırakmasını istediğinde" buna olumsuz yanıt verdiğini kaydetmektedir.[48] Bu Safevî isteği, Karamanoğlu ile Şah İsmâ'îl arasında varolan özel ilişkiyi açıkça ispatlamaktadır. Üstelik, Memlük kaynakları da, böyle bir savın geçerliliğini destekleme eğilimindedir. Bu kaynaklar, 908/1502-3 yılındaki olaylar arasında ilişki kurarak, Şah İsmâ'îl tarafından Haleb'e yönelik bir sefer söylentilerinin Kahire'ye ulaştığını ve Sultan'ın da bu kente (Haleb) askerî bir destek birliği göndererek tepkisini ortaya koyduğunu belirtmekte. Bu gerçek, Sanudo tarafından da onaylanmaktadır.[49] Haleb'e yönelik herhangi bir Safevî seferi yapılmadığına göre, Memlük tepkisine Şah İsmâ'îl'den gelen "sözlü bir tehdidin" neden olduğu açıktır.

Yukarıdan beri ortaya konan deliller göstermektedir ki; Erzincan'ın, Şah İsmâ'îl'in Anadolu ve Suriye'deki

---

47 Fisher, "Foreign Relations of Turkey" s. 92; Solakzâde, "Târîh" s. 312.

48 Fisher, "Foreign Relations of Turkey" s. 92.

49 Fisher, "Foreign Relations of Turkey"; İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 39 ve 46-47; İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khillân" 1. cilt, s. 262-264.

müridleri için bir toplanma yeri olarak seçilmesi, ne rastgele seçilmişti ne de salt kentin yeri göz önünde bulundurularak yapılmış bir seçim söz konusuydu. Önceki analizler, Şah İsmâ'îl'in gizli niyetinin, Karamanoğlu'nun geniş çaplı isyanına katılmak üzere, Anadolu'ya Erzincan'dan girmek olduğunu göstermektedir. Müridlerinin hareketinin Osmanlılarca engellenmesi ve Erzincan'a ulaşmayı başaran taraftarlarının beklediğinden çok az sayıda olması, Safevî liderliğinin planlarını değiştirmeye ve göreceli olarak daha küçük bir seferle Şirvan'a yönelme kararı almalarına neden olmuştu. Ki bu karar, İran tarihinin akış yönünü de tamamen değiştirmiştir.

B- Çaldıran'a Giden Yol

907/1501 yılında başkent Tebriz'in ele geçirilmesi, İran'ın kalan tüm bölgelerinde Safevî hegemonyasının yayılmasına doğru ilk adımı oluşturuyordu. Şah İsmâ'îl'in önündeki başlıca engeller, ülkeyi kendi aralarında bölmüş bulunan küçük çaplı yöneticilerdi. Bunların en seçkinleri, Akkoyunlu şehzâdeleri Elvend ve Murad idi.[50] Bunlardan Elvend, Şarûr bölgesinde aldığı yenilgi ardından Erzincan'a kaçtı. Kızılbaş ordusunun kendisini takip ettiği yolunda aldığı haberler üzerine, Bağdâd'a gitmek için yola koyulduysa da, Akkoyunlu konfederasyonunun kalbi olarak kabul edilen ve amcası Kasım Beg'in yönettiği Diyarbakır'a ulaştığında durdu. Elvend, bu bölgeye gidebilmek için Kasım Beg'in muhâlefeti nedeniyle sa-

---

50 Bu yöneticilerin listesi için bkz: Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 62 ve 2. cilt s. 26-27; Server, "Shah Ismail" s. 43; Sir Percy Sykes, "A History of Persia", (New York, Barnes and Noble, 3. baskı, 1969), 2. cilt, s. 159. Yanlışlıkla bu iki Akkoyunlu veliahtının kardeş oldukları belirtilmektedir. Oysa Elvend, Yûsuf'un oğludur, Murâd ise Ya'kûb'un çocuğudur. Bkz: Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 443-444. Okuyucu, bu konuların mükemmel ayrıntılarını, John Woods'un "Aqquyunlu" isimli çalışmasının s. 173-178'de bulabilir.

vaşmak zorundaydı ki, öyle yaptı ve Kasım'ı yenerek 908/1502 yılında öldürdü.[51] Eski Tebriz yöneticisi Elvend, doğal yollarla 910/1504 yılında ölünceye kadar geçici de olsa Diyarbakır'ın bağımsızlığını korumayı başardı. Çok geçmeden 3 yıl sonra, 913/1507-8 yılında kent Safevîler tarafından ele geçirildi.[52] Ertesi yıl (914/1508) Şah İsmâ'îl, eski 'Abbâsî başkenti Bağdâd'a girdi ve böylece kendi otoritesini tüm Irak'taki Arap topraklarına yaydı.[53]

Elvend'in kuzeni olan ve tüm İran, Irak ve Fars'ın yöneticisi durumundaki Murad'ın hareketi ise çok daha karışıktı. Kızılbaşların, kendi taraftarlarını Hemedan yakınlarındaki Ulme Kulâgî'de 24 Zilhicce 908/21 Haziran 1503 tarihinde yenmesi ve kendisine ait toprakları yönetimleri altına almalarına[54] rağmen, Murad, Memlük yardımı göreceğini umduğu Haleb'e kaçmayı başardı; ama, isteklerine olumlu bir yanıt almada başarısız oldu.[55] Memlükler'deki bu isteksizlik, onu Dulkadir'e yakınlaştırdı. Dulkadir yöneticisi Alâüddevle, Murad'a yardım önererek, bu yeni ittifakın mührü olarak da kızlarından birini bu kaçak Akkoyunlu şehzâdesi ile evlendirdi.[56] Böyle-

---

51 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 64 ve 1. cilt, s. 28; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 468-469; Woods, "Aqquyunlu" s. 175.

52 Bidlîsî, "Chérèf-Nameh" 2. cilt, s. 518; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 488; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 93-94 ve 2. cilt, s. 41-43; Woods, "Aqquyunlu" s. 175-177.

53 Bidlîsî, "Chérèf-Nameh" 2. cilt, s. 518; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 488; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 102-104; 'Azzâvî, "Târîhü'l-'Irâq" 3. cilt, s. 338-343.

54 Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 469-475; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 64-69 ve 73-74; 2. cilt, s. 28 ve 32; Server, "Shah Ismail" s. 44-45; R. M. Savory, "The Consolidation of Safavid Power in Persia" "Der Islam", 41, Ekim 1965, s. 71-72.

55 İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 143; Khandemîr, "Habîbü's -Siyer" 4. cilt, s. 486; Savory, "The Consolidation of Safavid Power in Persia" s. 72.

56 Khandemîr, "Habîbü's -Siyer" 4. cilt, s. 486; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 92; Woods, "Aqquyunlu" s. 177-178; Savory, "The Consolidation of Safavid Power in Persia" s. 72.

ce, Murad, İran'da kaybetmiş olduğu gücünü yeniden elde etmesi konusunda hem Dulkadir'den hem de Osmanlılar'dan yardım görmüş oluyordu. Sonuçta, Sultan Selîm'in İran seferinden çok kısa bir süre sonra, Murad'ın 920/1514 yılındaki ölümü, Safevîlere yönelik son Akkoyunlu tehdidini ortadan kaldırmış oldu.

Safevî gücünün İran'da pekişmesi, Osmanlı tarafında düşmanlıkla karşılanmaktaydı. Osmanlı sultanı Bayezîd, 893/1488 gibi çok erken bir dönem olan Haydar'ın ölümü sırasında bile Kızılbaş karşıtı konumunu açıkça ortaya koymuştu.[57] Bu çerçevede, 907/1501 yılındaki Şarûr[58] savaşından önce, birincisini Elvend Akkoyunlu'ya sonrakini de Kürt Emîr Hacı Rustem'e göndermiş olduğu mektuplarda açıkça görüldüğü gibi, Osmanlı Sultanı'nın söz konusu tavrı değişmeden sürdü.[59] Her iki mesajında da Bayezîd, Şah İsmâ'îl ve taraftarlarına, "Kızılbaş sürüsü", "Azgın Kızılbaş topluluğu, Allah onları rezil etsin!" gibi düşmanca ifadeler kullanmıştır.[60] Üstüne üslük, 906/1501 yılındaki Karaman ayaklanması, Osmanlıların Kızılbaşlara duydukları kuşkuyu daha da kamçılamıştır. Her ne kadar Bayezîd, doğrudan doğruya Şah İsmâ'îl'i hedef alan askerî bir operasyona girişmekten kaçınmış olsa da, onun Şah İsmâ'îl'e bağlı 30 bin aşırı görüşlü Şîî tebaayı Anadolu'dan alarak Mora gibi yeni fethedilmiş Avrupa topraklarına yerleştirme kararı vermesi,

---

57 Bakınız: İkinci bölümde, 80 ve 82. notlar.

58 Bu mektuplaşmanın metni, Feridûn'un "Munşeât" isimli eserinin I cilt, 351. sayfalarında yayınlanmıştır.

59 A. g. e., s. 353-354.

60 A. g. e.

"طائفهٔ باغیهٔ قزلباشیه خذلهم الله"

"مجوسیان روزبادگان"، "جماعت قزلباش"

sadece ve sadece Şah İsmâ'îl'in Anadolu'daki müridlerini dağıtarak böylece onu hem moral hem de dayanışma olarak zayıflatma niyetiyle girişilmiş bir ihtiyatî tedbir olarak yorumlanabilir.[61] Bunun yanı sıra, Kızılbaşlar tarafından İran'daki Sünnî teba üzerine girişilen gaddarca muâmele de, Safevîler ile Osmanlılar arasındaki gerginliği oldukça yükseltmişti.[62] Şah İsmâ'îl, en baştan itibaren açıkça Osmanlı karşıtı bir tutum benimsemiştir. Osmanlı sarayına, Sultan'ı kendisinin iktidara geçtiği konusunda bilgilendirmek üzere bir elçi göndermekten kaçınmakla kalmamış, yeni hânedanlığın sayısız başarı haberlerinin gelmesi üzerine Bayezîd'in göndermiş olduğu Osmanlı elçisine kötü muamelede de bulunmuştu. Osmanlı elçisi, Şah İsmâ'îl'in İsfehan'daki ordugâhına 910/1504-5 kışında ulaşmıştı.[63] Elçi, Osmanlı Sultanı'nın, içinde İsmâ'îl'i "Haccâc, Cengiz Han ve Timur'a benzeterek" Sünnîlere davranışını şiddetle kınadığı mesajlar bulunan bir mektup taşıyordu. Mektubun büyük bölümü, Şah İsmâ'îl'e bir dizi tavsiyeyi içeriyordu ve çoğunlukla, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için bir ön koşul olarak onun Müslüman kardeşlerine karşı davranışını değiştirmesi gerektiği üzerine yoğunlaşmıştı. Sultan Bayezîd, mektubunu, kendi dindaşlarına eziyet etmekte ısrar et-

---

61 Tansel, "Bayezid" s. 237; Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 92-93; Fisher, "Foreign Relations of Turkey" s. 92. Metinde geçen 30.000 (otuz bin) rakamı, Sanudo/Amoretti'nin "_ah Ismail" isimli eserinin 1. cilt, 141. sayfasında ifâde edilmektedir.

62 Jean Aubin, "le Shiisme Imamite" isimli eserde "La Politique Religieuse des Safavides" bölümü, (Paris, Presses Universitaires de France, 1970), s. 237. Aubin bu eserinde, Şah İsmâ'îl'in yamyamlığa varan gaddarlığı konusunda şu satırları yazmaktadır: "Les atrocités commises par Shah Ismail et ses adeptes ne sont pas inférieures à celles qu'on impute aux Mongols". ("Şah İsmâ'îl ve taraftarları tarafından işlenen vahşetlerin, Moğollara atfedilenlerden geri kalır yanı yoktu".)

63 Onun varışı Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 480-481'de; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 86-87'de belirtilmektedir. Bu elçilik görevi ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler ve Bayezîd'in mesajı, Felsefî'nin "Ceng-i Çaldırân" isimli eserinde s. 53-55'de bulunabilir.

mesi halinde, bu davranışlarının sorumluluğunun Şah İsmâ'îl'in kendisine ait olacağını hatırlatan üstü kapalı bir ültimatomla da bitirmişti.[64] Şah İsmâ'îl ise, (bu tehdide) meydan okurcasına, birinin Sünnî olduğu bilinen iki düşmanının yakılışını Osmanlı elçisine zorla seyrettirerek cevap verdi.[65] Aynı şekilde, Osmanlı elçisini tahkir edici davranışlarına, tüm Müslümanlara yenilmesi yasak olan domuz etini elçiye zorla yedirmeyi de ekledi.[66] Venedik kaynakları ise, bu mesajlara karşı Şah İsmâ'îl'in, İstanbul'a bir elçi göndererek Trabzon eyâletini istediğini kaydetmektedirler.[67] Bundan çok kısa bir süre sonra, Safevî yönetimi, Şam'daki elçileri Bartolomeo Contarini aracılığı ile Venediklilere bir öneri götürdü. Marino Sanudo'ya göre, söz konusu elçi, Signoria'yı 5 Kasım 1505 tarihli bir mektupla bilgilendirerek başka bir aracı vasıtasıyla Şah İsmâ'îl'den bir mesaj aldığını ve bu yazıda, St. Mark Cumhuriyeti ile ilişkileri iyileştirme ve Osmanlı'ya karşı ortak bir politika geliştirme temennileri yer aldığını belirtmekteydi.[68] Bu mektuba cevap olarak Venedik yönetimi, elçisine bu ilişkilerin devam ettirilmesi emrini verdi.[69]

---

[64] A. g. e.

[65] Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 478 ve 481-482'de belirtilmiştir. Bunlar Eberkûh valisi Muhammed Karrah ile Firûzkûh valisi Huseyn Kiyâ idiler. Bkz. Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 87 ve 2. cilt, s. 37.

[66] Sanudo/Amoretti, "_ah Ismail" 1. cilt, s. 80-81. Bu elçilik görevi Server'in "Shah Ismail" s. 72-73'de de yer almaktadır ancak onun ifâdeleri herhangi bir analiz içermemektedir.

[67] Sanudo/Amoretti, "_ah Ismail" 1. cilt, s. 81'de, bunun tarihi Ağustos 1505 olarak verilmektedir. 1457'de ölünceye kadar Trabzon'u yöneten Calo Johannes Komnenus'un kızı Catherina ile Uzun Hasan evlenmişti. İsmâ'îl'in babası olan Haydar ise Uzun Hasan ile Catherina Komnena'nın kızları olan -ve Marta olarak bilinen- 'Âlemşah Begüm ile evliydi. Böylece Şah İsmâ'îl, annesi aracılığı ile kendisini Trabzon'un yasal vârisi olarak görüyordu.

[68] Sanudo/Amoretti, "_ah Ismail" 1. cilt, s. 84, 117-118'de ayrı ayrı Kasım ve Aralık 1505 tarihleri verilmektedir. Şah İsmâ'îl'in mesajı Venedik'e Ocak 1506'da ulaşmıştı. Bu mektubun eski İtalyanca'ya çevirisi için bkz. a.g.e. 1. cilt, s. 91-92; Daha fazla bilgi ise Berchet"in "Venezia e la.Persia" s. 24'de bulunabilir.

[69] A. g. e., s. 25.

Şah İsmâ'îl'den bu meydan okumalarla karşılaşan Bayezîd, aslında (daha önceden kendisinin) öne sürmüş olduğu tehditleri yerine getirebilecek bir konumda değildi ve bu nedenle uygun bir zamanı kollamayı tercih etti. Bu tavrın benimsenmesi ardındaki kaygılar, İran'a yapılacak askerî bir operasyonun Anadolu'daki serkeş Kızılbaş takipçiler üzerinde yapacağı etkilerle yakından ilgiliydi. Üstelik, daha sonraki olaylar, Osmanlı şehzâdeleri arasında, özellikle Kızılbaş sorununa karşı alınması gereken tavır ve izlenmesi gereken yol konusunda çok derin ayrılıklar olduğunu göstermiştir.[70] Tüm bu iç faktörler Sultan II. Bayezîd'i, Memlükler ile ortak düşmanları olan İran'ın yeni yöneticisi karşısında uzlaşmacı bir tutum takınma kararı almaya zorlamıştı. Memlükler, geleneksel olarak zaten Osmanlılar karşısında şüpheci oldukları gibi, bu dönemde siyâsî ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya bulunuyorlardı[71] ve güçlü komşularının savunma pozisyonunda kalmasının kendileri için avantajlı olduğunu düşünüyorlardı. Bu durum, Şah İsmâ'îl'in yükselişinin Suriye'de bulunan müridleri[72] üzerindeki etkileri ile birleşince, Sultan Kansu el-Ğavrî'yi (906-922/1501-1516) İran'daki

---

70 Tansel, "Bayezid" s. 238-240.

71 Osmanlı ile Memlükler arasındaki düşmanlığın tarihi, II. Mehmed'in İstanbul'u ele geçirmesine kadar gitmektedir. İç koşullar yönünden ise, Memlük imparatoru, Sultan Kaytbay'ın 901/1496'da ölümünden Sultan Kansu Ğavrî'nin 906/1501'de iktidara gelişine kadarki dönem içinde komutanların kan davaları ile sarsılmıştı. Ğavrî, iktidardaki ilk yılını ülkedeki durumu sakinleştirmek için harcadı. Üstelik imparatorluğun ekonomik durumu her geçen gün kötüye gidiyordu. İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 259'de ülkeye Cidde'den 914-920/1508-1514 yılları arasında hiçbir geminin gelmediğini belirtmektedir.

72 Şah İsmâ'îl'in, Gîlân'dan Anadolu'ya ve Şirvan'a hareket ettiği haberleri, Suriyeli müridleri arasında yankı bulmuştu. İbn Tûlûn, "Mufâkahâtü'l-Khillân" isimli eserinin 244. sayfasında, bir grup İranlı ve Kalenderî'nin 'Âşûrâ günü (Şîîlerce Huseyn İbn 'Alî İbn Ebî Tâlib'in Emevîlerce şehîd edilişi anısına yaşatılan Hicrî Muharrem ayının 10. günü) Şam'da meydan okurcasına toplanarak kendilerinin Şîî inançlarını gösterdiklerini yazar. Bu olay ve Şah İsmâ'îl'in Suriye üzerine sefer düzenlediği yolundaki yalan haberlerin yayılması, hükümeti, askerler dışında herkesin uyacağı silah satışını yasaklama kararına itti. A. g. e., 1. cilt, s. 252.

yeni hânedan karşısında ılımlı bir tavır benimsemeye zorladı.

Bayezîd'in, Safevîlerle ilgili olarak benimsemiş olduğu bu çekimser politika, Safevîlerin güçlerini oluşturma ve İran'da Şîîliği yaymaları konusunda ellerini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda, isyanları kışkırtma ve daha sonra da kargaşaları kaşıma yoluyla Osmanlı İmparatorluğu içinde inisiyatif elde etme imkanı da vermiştir. Her halükârda bu durum, Osmanlı şehzâdeleri arasında var olan çatlağı daha da derinleştirmişti ve Sultan Selîm'in meydan okuyarak II. Bayezîd'i 918/1512 yılında tahttan zorla el çektirmesinin de asıl sebebiydi.

Osmanlıların davranışını test etme imkanı ilk defa 913/1507-8 yılında Safevîlerin, Murad Akkoyunlu ile müttefik olması nedeniyle Alâüddevle Dulkadir'e karşı giriştiği öldürücü sefer sırasında oluştu.[73] Kızılbaş ordusu Dulkadir'e ulaşabilmek için ya Güney Anadolu'daki Osmanlı topraklarından ya da Kuzey Suriye'deki Memlük topraklarından geçmek zorundaydı. Şah İsmâ'îl, Kayseri'den geçmeyi tercih etmişti ve bu kararından Sultan Bayezîd'i haberdar etti. Osmanlı Sultanı bu gelişmeyi bir oldu bitti olarak değerlendirmediği gibi, Safevî yöneticisine oldukça parlak unvanlarla hitâb etmişti.[74] Şah İsmâ'îl aynı anda Memlük Sultanı Kansu el-Ğavrî'ye de

---

[73] Bu seferle ilgili ayrıntılar aşağıdaki kaynaklarda bulunabilir: Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 486-490; Bidlîsî, "Chérèf-Nameh" 2. cilt, s. 518; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 92-96 ve 2. cilt, s. 41-43, Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 270-271.

[74] Bu yazışmaların orijinal metinleri Feridûn'un "Munşeât" 1. cilt, s. 346-47'de bulunabilir. Bizce, bunlar Bayezîd'in Şah İsmâ'îl'e asil unvanlarla hitâb ettiği ilk yazışmalardır. Bu karşılıklı mesaj alışverişi 913 yılında meydana gelmiştir. 12 Rebîüssânî 913/21 Ağustos 1507 tarihini taşıyan mesajında Safevî yöneticisi Bayezîd'i kendisinin halihazırda Dulkadir'e doğru yolda olduğu konusunda bilgilendirmektedir. Rumlu "Ahsenu't-Tevârîkh" isimli eserinde s. 93'de Şah İsmâ'îl'in 913 yılı yaz aylarında bir ordu hazırlanması emri verdiğini belirtmektedir. Bu 913 yılı, Mîlâdî olarak 13 Mayıs 1507 baharın sonuna denk gelecek bir tarihte başlar. Böylece 12 Rebîüssânî, 21 Ağustos 1507 gününe denk gelecektir.

özel bir elçi göndermişti. Kahire'ye 913 Şaban ayında (1507 yılı Aralık ayı)[75] ulaşan bu elçi, Memlüklerin derebeyi olan Ramazanoğulları'na ait Adana ve Tarsus toprakları konusunda efendisinin isteklerini içeren bir mesaj taşıyordu.[76] Sefer sona erip Kızılbaş ordusu, İran'a Memlük topraklarını kullanarak döndüğünde[77] Sultan Kansu el-Ğavrî Suriye'ye bir birlik gönderdiyse de, emrindeki askerler, hiçbir engelle karşılaşmadan İran'a doğru yol alan Kızılbaşlarla karşılaşmaktan kaçınmışlardı.[78] Böylece Şah İsmâ'îl, bir hareketiyle Osmanlı ve Memlükleri devre dışı bırakmada başarılı olduğu gibi, kendisinin oluşturacağı bir tehdidi savuşturma konusunda rakiplerinin yetersizliklerini de ispatlamış oldu. Bu olayın Osmanlı tarafındaki yansıması, o sıralarda Trabzon vâlisi olan Sultan Selîm'in, babasının pasif politikalarına karşı hoşnutsuzluğunu iyice açığa çıkarması olarak göründü. Bayezîd'in halefi olan bu geleceğin Osmanlı sultanı, Şah İsmâ'îl'in Osmanlı topraklarından geçişine misilleme olarak Erzincan ve Bayburt'taki Safevî bölgelerine yönelik saldırı emirleri verdi.[79]

Bu arada, Safevî yönetimi de, Signoria ile doğrudan

---

75 İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 123.

76 Sanudo/Amoretti, "_ah Ismail" 1. cilt, s. 138. Venedik kaynakları, Şah İsmâ'îl'in "Haleb'i, Şam'ı ve tüm Suriye'yi ele geçirerek kendi adına Kahire'de para bastırmakla" tehdit ettiğini belirtmektedir. Memlük kaynakları arasında ise sadece İbn İyâs, ayrıntılı bilgi vermeksizin elçinin varışından bahseder. Şah İsmâ'îl'in Adana ve Tarsus konusundaki istekleri, kendisinin İran'ın yanı sıra Safevî takipçilerinin yaşadığı tüm alanları içine alan bir imparatorluk kurmak istediğini ispatlamaktadır. Gerçekte, Şah İsmâ'îl'in büyük babası Cüneyd, Konya'dan kaçışı sırasında buradaki Varsak kabilesi tarafından oldukça iyi bir şekilde karşılanmıştı.

77 Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 488; İbn Tûlûn, "Mufâkahâtü'l-Khillân" 1. cilt, s. 316.

78 İbn Tûlûn, "Mufâkahâtü'l-Khillân" 1. cilt, s. 316 ve 318; İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 118-119.

79 " 'Âlem Ârâ-yi Safevî" s. 142, Solakzâde, "Târîh" s. 324 ve Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 93-94. Şah İsmâ'îl, Çaldıran Savaşı'ndan önceki yazışmalardan birinde Sultan Selîm'e bu olayı hatırlatmaktadır.

bağlantılara girme yoluyla Osmanlılara karşı Venedik desteğini kazanma çabaları çerçevesinde faaliyetlerine hız verdi. Beş tane elçiden oluşan Safevî heyeti, topçu ustaları gönderilmesi ve Osmanlı'ya karşı askerî bir ittifak oluşturulması teklifi gibi Venedik yönetiminin kayıtsız kalamayacağı isteklerle Mayıs 1509 tarihinde Venedik'e vardı.[80] Ama bu hazırlıkların haberi, Safevî heyetini ve onların Venedikli yol arkadaşlarını İran'a dönüş yolculuğunda iken Suriye'nin "el-Bîre" bölgesinde Temmuz-Ağustos 1510 (Rebîüssânî 916) tarihinde tutuklayan Memlüklerin eline geçti.[81]

Venediklilere yakınlaşmaya çalışan Şah İsmâ'îl, aslında gizli olarak Osmanlı'yı içten çökertmeyi planlıyordu. Şah İsmâ'îl, Bayezîd'in oğullarından Şehinşâh'ı kendi tarafına çekmeyi başardı ve ileride Karaman valisi olacak olan bu kişiyle gizli olarak yazışmayı sürdürdü. 1510 yılında Şah İsmâ'îl'den ve Diyarbakır'ın Safevî valisi Han Muhammed Ustaclu'dan söz konusu Osmanlı şehzâdesine giden iki mesaj ele geçiren Haleb'in Memlük valisi Hâyır Beg, bu gizli gelişmeler konusunda Bayezîd'in dikkatini çekti.[82] Şehinşâh'ın Kızılbaş inancına olan sadâkati, sonraki dönemde Lala Haydar Paşa tarafından Bayezîd'e gönderilen bir mektupla da teyid edilmişti.[83]

---

80 Sanudo/Amoretti, "Shah Ismail" 1. cilt, s. 162-163; Berchet, "Venezia e la Persia" s. 25.

81 İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khıllân" 1. cilt, s. 342-343; Sanudo/Amoretti, "_ah Ismail" 1. cilt, s. 181. Sultan Kansu Ğavrî, bunun yanı sıra İskenderiye ve Şam'daki Venedik elçilerini de hapsettirmiştir. Tüm bu olaylar Venedik yönetimini krizi söndürmek için özel elçi göndermeye itmiştir. Venedik elçisi, Domenico Trévisan, kendi görevi ile ilgili bir anlatım bırakmıştır. Bu daha sonra, Ch. Schefer tarafından "Voyage d'Outremer de Jean Thenaud" isimli eserde yayınlanmıştır. (Paris, Ernest Leroux, 1864), s. 147-226.

82 Tansel, "Bayezid" s. 238-239. Bu bilgi Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer alan bilgilere göredir. Doc. 5594.

83 A. g. e. Doc. 6352.

Şah İsmâ'îl'in, Osmanlı ve Memlükler karşısındaki düşmanlığı, üçüncü Sünnî hükümdar olan Özbek lider Muhammed Şeybânî Han'ın (Şeybak ya da Şâhi Han olarak da bilinirdi) 916/1510 yılında ölümü üzerine yeniden su üstüne çıktı. Zira bu Özbek yönetici, Şah İsmâ'îl'in Timur'un ardılları olan şehzâdelere karşı 1500'den 1507'ye kadar girişmiş olduğu bir dizi seferde, kendisine karşı çıkmış ve Mâveraünnehr, Harizm ve Horasan gibi önemli merkezleri kendi egemenliği altında tutmayı başarmıştı.[84] Aynı Özbek lider, (hayattayken) Safevî karşıtı bir duruş sergilediği sırada, Osmanlı ile güçlü dostluk bağları geliştirmeye çalışmıştı.[85] Özbek lider hakaret dolu bir mektubunda sadece Şah İsmâ'îl'i küçük düşürmekle kalmadığı gibi,[86] aynı zamanda İran'a yönelik bir dizi saldırı emirleri de vermişti.[87] Sonunda, 30 Şaban 916 yani 2 Aralık 1510 tarihinde Safevî ordusu ile giriştiği savaş mağlubiyeti ile sonuçlanmıştı ve Merv yakınlarında meydana gelen bu savaşta hayatını kaybetmişti.[88] Safevî ordusunun başındaki Şah İsmâ'îl, mağlub olan bu hasmının kafasının kesilmesini ve kafatasından altın kulplu bir kadeh yapılmasını emretti.[89] Şah İsmâ'îl bu ga-

---

[84] Şeybak Han'ın yönetimi konusunda ayrıntılı bilgiler yoktur. Ancak okuyucu, aşağıdaki orijinal kaynaklara başvurabilir: Bâbür, "The Babur-Nama in English" s. 127-328; Haydar, "Târîh-i Reşîdî" s. 232-237. Ayrıca kısa bir gözlemde Savory'nin "Consolidation of Safawid Power" isimli eserinde s. 77-79'da bulunabilir. Haydar tarafından da kullanılan Türk takvimindeki bilgiler R. D. McChesney'in "A Note on İskandar Beg's Chronology" isimli eserinde bulunabilir, Ocak 1980, s. 53-64.

[85] Haydar, "Târîh-i Reşîdî" s. 232-237. Bu tarihte Osmanlı ile Özbekler arasında bir ittifakın bulunduğu konusunda herhangi bir delil bulunmamaktadır. İki taraf sıradan ilişkilere sahipti. Bunun en tipik örneklerinden biri 1508 yılında bir Özbek heyetinin Osmanlı sarayına varışıyla somut biçimde görünmektedir. Bkz: Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 4.

[86] Haydar, "Târîh-i Reşîdî" s. 232-233; Rumlu, "Ahsenü't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 112-113 ve 2. cilt, s. 51-52.

[87] Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 504-506.

[88] Haydar, "Târîh-i Reşîdî", s. 233-236; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 506-517; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 118-123 ve 2. cilt, s. 52-54.

[89] Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 122 ve 2. cilt, s. 54; E. G. Browne, "A Literary History of Persia" 4. cilt, s. 64-66.

libiyetini, rakibi olan diğer iki Sünnî yöneticiye üstünlüğünü ispatlama konusunda bir fırsat olarak değerlendirdi. Bu meydan okumanın göstergeleri, eski Özbek yöneticinin kesik başının II. Bayezîd'e[90], diğer önde gelen Özbek liderlerin kesik başlarının ise Mekke'deki kutsal Kâ'be'ye gönderilmesi talebi ile Memlük sarayına yollanması idi.[91]

Bu sıralarda, Osmanlı hânedanına mensup yöneticiler arasındaki çatlak da iyiden iyiye açığa çıkmıştır. Sultan II. Bayezîd'in, kendisinden sonra yönetimi üstlenme konusunda genç Selîm'den daha fazla tercih ettiği oğlu Ahmed'in iktidar yürüyüşü, Selîm'in isyanına yol açmıştı. Selîm, Yeniçerilerin desteği ile babasına zorla tahttan el çektirmeyi başardı ve 7 Safer 918/24 Nisan 1512 tarihinde tahta oturdu.[92] Aslında kökleri, 915/1509 yılına kadar uzanan bu gelişmeler,[93] 1511'den 1512'ye (916'dan 918'e) kadar büyük bir ivme kazanmış ve 1513 yılında (919) Selîm'in kardeşi ve aynı zamanda ra-

---

[90] Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 122 ve 2. cilt, s. 54; " 'Âlem Ârâ-yi Safevî" s. 328-329. Bu kaynakta elçinin adı Sûfî Halîl Rumlu olarak belirtilmektedir.

[91] İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khıllân" 1. cilt, s. 354-357.

[92] Selîm'in, babasına meydan okumasına ilişkin ayrıntılar bu çalışmanın dışında bir konudur. Ancak ilgilenen okuyucu, aşağıdaki kaynaklardan daha fazla bilgi bulabilir: Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 103-154; Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" Türk Tarih Dergisi, 6: 9, 1954, s. 53-90; 7: 10, s. 117-142; 8: 11-12 s. 185-200; Tansel "Bayezid" s. 267-305; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1964), 2. cilt, s. 238-345.

[93] II. Bayezîd, diğer çocuklarının baskılarına boyun eğmiş ve 6 Ağustos 1509 tarihli bir fermanla, daha önce Bolu'ya vali olarak Selîm'in oğlu Süleyman'ın atanmasına ilişkin yayınlanmış olan fermanı iptal etmiştir. Bunun yerine Süleyman'a Caffa verilmişti. Bu olay, tahta kimin vâris olacağı konusunda Osmanlı şehzadeleri arasındaki açık düşmanlığın ilk başlangıcını ortaya koymaktadır. Bayezîd'in en büyük oğlu Ahmed, yeğeni Süleyman'ın Bolu'ya atanmasına, "böylesi bir yerin kendisini (Süleyman'ı) başkente oldukça yakın bir konuma yerleştireceği ve böylece Selîm'in taht için işini kolaylaştıracağı" gerekçesiyle itiraz etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Tansel "Bayezid" s. 266-268; Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 238.

kibi olan Ahmed'in yok edilmesiyle sona ermişti.[94]

Bu iç savaş yılları, Şah İsmâ'îl'e olayı daha da kızıştırma fırsatı sunmuştu. Batı Anadolu eyâletlerinden biri olan Tekke'de yaşayan ve babası bir zamanlar Şah İsmâ'îl'in ataları Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'a[95] hizmet etmiş olan Hasan Halife'nin oğlu Şahkulu Baba Tekkelu[96], Osmanlı'ya karşı isyan bayrağı açtı ve geniş çaplı bir ayaklanma planını yürürlüğe koydu.[97] Bölgede bulunan çok sayıdaki Kızılbaş takipçilerin yanı sıra, yönetimden hoşnut olmayan sipahilerin de kendisine yardımcı olmaları, isyanı diğer bölgelere yayma konusunda Tekkelu'ya önemli bir avantaj sağlandı.[98] Asiler, Anadolu Beylerbeyi'ni yenilgiye uğratarak öldürdükleri gibi[99], ilk dönem Osmanlı sultanlarının başkenti olan Bursa kentine kadar ulaşmayı başardılar.[100] İsyanın giderek büyümesi, bizzat

---

95 Şahkulu'nun gerçek ismi bilinmemektedir. Şah'ın hizmetçisi ve kölesi anlamına gelen Şahkulu nitelemesi, kimi Osmanlı kaynaklarında "Şeytankulu" ve Karabıyık Oğlu olarak bilinmektedir. Bkz: Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 230.

96 Osmanlı kaynaklarının birçoğu, Hasan Halife'nin sadece Haydar'a hizmet ettiğini belirtirler. Bu görüş modern dönem Türk tarihçilerince de dile getirilmektedir. Ancak, Şah İsmâ'îl'in hayatını anlatan ancak yazarı bilinmeyen yazmalar, hem Cüneyd'e hem de Haydar'a hizmet ettiğini kaydetmektedirler. Bkz. E. D. Ross, "Early Years" s. 309.

97 Şahkulu'nun, Rumeli'ye dört tane propagandacısını göndermesi, geniş çaplı bir isyan planladığına işaret etmektedir. Bkz: Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 230. İsyan tam olarak 916 yılı sonlarında yani Mîlâdî olarak 1511 yılı Mart ayında başlamıştır. Bkz: Uluçay, "Selîm" s. 63; Tansel, "Bayezid" s. 249.

98 Uluçay, "Selîm" s. 63-68; Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 230-231; Tansel, "Bayezid" s. 249-251; Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 111-112.

99 Tansel, "Bayezid" s. 251-252; Uluçay, "Selim" s. 68; Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 108; Bu karşılaşma, 22 Nisan 1511 (23 Muharrem 917) tarihinde Kütahya yakınlarında meydana gelmiştir.

100 Şahkulu, Bursa yakınlarına Şehzâde Ahmed'i takip etmesi sırasında 3 Mayıs 1511 (4 Safer 917) tarihinde ulaşmıştır. Bkz: Uluçay, "Selim" s. 70; Tansel, "Bayezid" s. 252. Bursa, 1366 (767) yılına kadar Osmanlıların başkenti idi. Daha sonra 1360-1389 (761-791) yılları arasında Sultan I. Murad tarafından imparatorluğun Avrupa yakasındaki Edirne başkent olarak seçilmişti. 1453'den sonraki dönemde de İstanbul, Edirne ile bu rolü paylaşmıştır.

Osmanlı Başveziri Hâdim 'Alî Paşa'yı harekete geçirmeye ve Rumeli'den yeni birlikler hazırlayarak Şahkulu ve yandaşlarını kıstırmak üzere yola çıkmaya mecbur bırakti. Sivas yakınlarında 2 Temmuz 1511 (5 Rebîüssânî 917) tarihinde meydana gelen karşılaşma, isyanın kaderini de belirledi. Savaş, Kızılbaş ordusunun yenilgisi ve Şahkulu'nun ölümü ile sonuçlandı. (Osmanlı tarafında da Başvezir Hâdim 'Alî Paşa aynı savaşta ölmüştür.)[101] Hayatta kalan Kızılbaşlar da, İran'a doğru yola devam ettikleri bir sırada, Erzincan yakınlarında büyük bir kervanı sıkıştırarak yağmaladılar ve 500 civarındaki tâciri öldürdüler.[102] Bu davranış Şah İsmâ'îl'den tasvib görmediği gibi, bu nedenle onları azarladı ve çalınan her şeyin onlardan alınması emrini verdi. Şah İsmâ'îl, aynı şekilde grubun kalan üyelerine uygulanan sıkı disiplinin bir örneği olması amacıyla, yağmacıların liderlerinin öldürülmesi emrini verdi.[103]

Şahkulu'nun isyanı, Şah İsmâ'îl'i Anadolu'da büyük çaplı başka bir ayaklanmanın zeminini hazırlama ve böylece Osmanlı'nın altını oyma çabaları konusunda biraz daha cesaretlendirmişti. Bu doğrultuda, Nur 'Alî Halife'ye Kızılbaş takipçilerin isyana teşvik edilmesi konusunda liderliği emanet etti.[104] Çok geçmeden, Türkmen ve

---

[101] Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 126; Müneccim Başı "Sahâifü'l-Akhbâr", İstanbul, Matba'a-i Âmire, 1868, 3. cilt, s. 348; Uluçay "Selim" s. 70-72; Tansel, "Bayezid" s. 253-256; Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 111-113.

[102] Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 126; Müneccim Başı, "Sahâifü'l-Akhbâr", 3. cilt, s. 438'de bin kişinin öldürüldüğünü yazar.

[103] Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 126; Bidlîsî, "Chérèf-Nameh" 2. cilt, s. 524-525; Hammer-Purgstall ise Osmanlı tarihçisi Sa deddîn'den, onların iki liderinin kaynar su bulunan kazana atıldıklarını nakleder. Bkz. Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 114-115.

[104] Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 134, 2. cilt, s. 62; Müneccim Başı, "Sahâifü'l-Akhbâr" , 3. cilt, s. 440; Uluçay, "Selim" s. 128; M. C. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 17, Mart 1967, s. 51.

Kürt kabilelerinden binlerce yandaşı, Nur 'Alî Halife'nin çağrısına cevap vererek, isyana katılmayı kabul etti.[105]

Ne yazık ki, Safevî ve Osmanlı kaynakları arasındaki çelişkiler, bu olayların kesin ayrıntıları konusunda konuşmaya izin vermemektedir.[106] Bununla birlikte, Kızılbaşların asıl faaliyetlerinin Tokat, Amasya ve Çorum kentleri[107] civarında yoğunlaştığı ve isyanın da, Şehzâde Ahmed'in Konya'yı kendi yeğeni Mehmed'den (Şehinşahoğlu) almasının hemen ardından başladığı anlaşılmaktadır.[108] Nur 'Alî Halife, ilk olarak Tokat şehrini ele geçirmeyi başardı ve Adına Pazarı mevkiine hareket etmeden önce, bu kentte (Tokat'da) Şah İsmâ'îl adına bir Cuma hutbesi okuttu.[109] Bu arada Kara İskender ve 'Îsâ Hâlife

---

105 Tüm bu takipçiler; Varsak, Afşarlu, Karamanlu, Turgutlu, Bozoklu, Tekkelu ve Hamidlu kabilelerinden oluşmaktaydı. Bkz: Müneccim Başı, "Sahâifü'l-Akhbâr" , 3. cilt, s. 440-441

106 En iyi Safevî anlatımı Hasan-i Rumlu tarafından "Ahsenu't-Tevârîh" isimli eserinde verilmektedir. Buna karşın Khandemîr ve Bidlîsî ise Nûr 'Alî Halife'ye ilişkin gelişmeleri görmezden gelmişlerdir. Rumlu'nun anlatımı, müellifi bilinmeyen ancak Sir E. Denison Ross'un çevirisi ve editörlüğünde 1896 yılında basılan Şah İsmâ'îl biyografisinde, ilk bölüm olarak yer almaktadır., Bkz British Museum, MS, Or. 3248. Sarwar, "Shah Ismail" s. 73'de, Savory ise "The Consolidation of Safavid Power in Persia" s. 82'de Nûr 'Alî Halife ve Osmanlılar'ın ilk çatışmasının Malatya'da olduğunu yazmaktadırlar. Ancak bu çok da mümkün görünmemektedir. Zira, isyanın büyük bölümü Tokat, Amasya ve Çorum çevresinde odaklanmıştı. Dolayısıyla Erzincan'a (Malatya'dan) çok daha yakındı. Yine, Şah İsmâ'îl'in biyografisini anlatan bir başka müellifi bilinmeyen kaynak ise, Nûr 'Alî Halife'nin İran'a dönüşü sırasında Haleb'i alarak burada Şah İsmâ'îl adına bir hutbe okuttuğunu yazmaktadır ki, bu tamamen yanlıştır. Çünkü, böylesine önemli bir olay ne Safevî ne de Memlük kaynaklarında yer almamaktadır. Bkz: " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 189-190. Diğer yandan Çağatay Uluçay'ın Topkapı Sarayı arşivlerine dayanarak, bu olaylarla ilgili olarak yayınlamış olduğu "Selim Nasıl Padişah Oldu?" isimli eser bu ayaklanmaya büyük bir ışık tutmakta ve okuyucuya doyurucu yeterli miktarda ayrıntı sunmaktadır. Bu bölümde benimsenmiş olan anlatımlar, Hasan-i Rumlu'nun eserlerine olduğu kadar Çağatay Uluçay tarafından verilen bilgilere de dayanmaktadır.

107 Uluçay, "Selim" s. 128; Müneccim Başı, "Sahâifü'l-Akhbâr", 3. cilt, s. 441; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 134-135, 2. cilt, s. 62-63.

108 Müneccim Bâşî, "Sahâifü'l-Akhbâr", 3. cilt, s. 440. Bu olay 918 yılı Muharrem ayı sonlarına yani Nisan 1512 tarihine doğru başlamıştır. Bkz: Uluçay, "Selim", s. 124, 129.

109 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 134, 2. cilt, s. 62-63.

ismindeki iki yerel Kızılbaş lideri, Ahmed'in oğlu Murad'ı destekleme konusunda güvence vermişlerdi. Babası adına Amasya valiliğini yürüten Murad, (bu desteğin verdiği cesaretle) binlerce takipçisi ile birlikte bu isyana bizzat katıldı ve babasının "Kızılbaşlarla ilişkisini kesmesi" yönündeki talimatlarına kulak asmadı.[110] 1512 yılı Nisan ayında (918 yılı Muharrem ayı sonları), Murad ve Kızılbaş müttefikleri, Kaz Çayırı ve Tokat bölgesinde[111] bulunan Nur 'Alî Halife ve adamları ile birleşmeden önce, Çorum ve Amasya çevresini yerle bir ettiler.[112] Sonunda güçlerini birleştiren bu birlikler, Tokat üzerine yürüyerek, güçlü bir direniş gösterdiyse de, kenti ele geçirmeyi başardılar.[113] Bu olayın hemen ardından, Murad ve takipçileri, Fars eyâletinde kendilerine tımar toprakları verileceği vaad edilen İran'a doğru yola koyuldular.[114] Aynı sıralarda, Nur 'Alî Halife Tokat'ı terk ederek Sivas'a doğru hareket etti. Nur 'Alî Halife, Sivas yakınlarındaki Koyulhisar mevkiinde Ahmed'in veziri Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri ile karşılaştı. Orada meydana gelen sıcak çatışmanın sonucu, Sinan Paşa'yı ve yüzlerce adamını öldürmeyi başaran Kızılbaşların lehineydi.[115] Bu zaferin ertesinde, Nur 'Alî, adamlarını Erzincan üzerinden İran'a geri götürdü.[116]

Bayezid'in üç oğlu, Ahmed, Korkud ve Selîm arasında tahta kimin varis olacağı yolundaki kan davası, Şah

---

110 Uluçay, "Selim", s. 129.

111 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 135, 2. cilt, s. 63.

112 Uluçay, "Selim" s. 128-129.

113 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh"

114 A.g.e.; Murad, İran'a yolculuğu sırasında yolda ölmüştür. Bkz: Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 523.

115 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 132, 2. cilt, s. 63; Uluçay, "Selim" s. 130, dipnot, 27.

116 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 132.

İsmâ'îl için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işlere müdahale için bir başka önemli fırsat sunmaktaydı. Safevî lider Şah İsmâ'îl, adeta casus gibi faaliyet yürüten kendisine bağlı halifeler ağı aracılığı ile, Anadolu'da meydana gelen gelişmeler hakkında sürekli bilgilendiriliyordu. Bu çerçevede, Şah İsmâ'îl'in, Turgud kabileşinden Mûsâ Turgudoğlu'na göndermiş olduğu bir mesaj, Safevîlerin Anadolu'daki haberci ve ajanlarının varlığı konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. 7 Rebîülevvel 918/23 Mayıs 1512 tarihini taşıyan bu mektupta, Şah İsmâ'îl, Mûsâ Turgudoğlu'ndan Safevî hânedanının Anadolu'daki ajanlarından biri olan Ahmed Ağa Karamanlu ile irtibata geçmesini ve onun direktiflerini dikkate almasını istemekteydi. Şah İsmâ'îl, yine aynı mektupta, bölgedeki tüm gelişmelerin ayrıntıları konusunda kendisini bilgilendirmesini emretmekteydi.[117]

Bu mesaj, Sultan Selîm'in, babası Sultan II. Bayezîd'e zorla tahttan el çektirmeyi başarmasının hemen ardından gönderilmişti. Sonraları Rumeli'yi sıkı bir şekilde kontrol altına alacak olan Selîm, öncelikle "kendisini Anadolu'nun de facto lideri" olarak gören abisi Ahmed'in oluşturduğu tehdit ile karşı karşıya bulunuyordu. 8 Safer 919/15 Nisan 1513[118] tarihinde Ahmed'in yenilgisi ile sonuçlanan Yenişehir'deki savaş sırasında, Turgud, Dulkadir ve Ramazan kabileleri, Ahmed'e yardımcı olmak amacıyla Bursa'ya girmişlerdi.[119]

---

117 Şah İsmâ'îl'in bu mesajının bir fotokopisi ilk defa 1968 yılında S. Tekindağ'ın "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" isimli eserin 51-52. sayfalarında, Topkapı Sarayı Arşivi'nde 5460 nolu belgeye atfen yayınlanmıştır. Bir yıl sonra S. Tansel aynı belgeyi "Yavuz Sultan Selim" isimli kendi kitabının bir eki olarak yayınlamıştır. Ayrıca elinizdeki çalışmanın Ek-C kısmına da bakabilirsiniz.

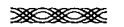
118 Bu gelişmeler için bkz. Uluçay, "Selim" s. 125-142; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 1-30, Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 146-154. Bayezîd'in üçüncü çocuğu Korkud, Selim için hiçbir tehdit oluşturmuyordu. Ancak buna rağmen Selim "önlem" amacıyla onu boğdurdu.

119 Uluçay, "Selim" s. 132-133.

Sultan Selîm'in zaferi, Şah İsmâ'îl ve Kızılbaşlar açısından hiç de hayra alamet değildi zira, onun Safevîler konusundaki saldırganlığı daha kendisi Trabzon'da vali iken açıkça belliydi. Sultan olduktan sonra da Selîm, Safevîler karşısında aynı politikayı takip edecektir ve olayların akış yönünü Osmanlılar lehine çevirmede başarılı olacaktır.

Dördüncü Bölüm

OSMANLI - SAFEVÎ ÇEKİŞMESİ: OSMANLI SALDIRISI

Sultan Bayezîd iktidarının son 10 yılında Anadolu'yu sarsan gelişmeler, sadece Safevîler'in bu bölgedeki Türkmen yandaşlarını harekete geçirebilmedeki kabiliyetini göstermekle kalmamış, aynı zamanda Doğu ve Güney Anadolu sınırları boyunca Osmanlı Devleti'nin güvenliğinin çok da sağlam olmadığını açıkça ortaya koymuştu. Böylesi bir istikrarsızlık, her ne kadar büyük oranda Safevîlerin bölgedeki Türkmen kabileler arasındaki propagandalarından kaynaklanıyor olsa da, aynı zamanda Sultan Bayezîd'in ilgisini daha çok Anadolu'nun kuzey sınırlarına yoğunlaştırmasının bir sonucuydu. Bu ilgi, onun Venedik'le yaşamış olduğu Karadeniz ve Mora'nın kontrolünün kime geçeceği yolundaki çekişmesiyle açıklanabilir. Bayezîd, bir taraftan Signoria'yı her iki bölgedeki limanlardan atmaya yoğunlaşmışken, diğer tarafta Safevîler karşısında uzlaşmacı bir duruşu korumaya çalıştı.

Bayezîd'in oğlu ve aynı zamanda halefi olan Sultan I. Selîm'in (918-926/1512-1520) iktidar dönemine ise, Osmanlı'nın genişleme politikasında köklü bir değişiklik damgasını vurmuştur. Safevîler tarafından kışkırtılan bir dizi Türkmen isyanı, yeni Osmanlı sultanını sorunu kökten halletmeye zorlamaktaydı. Bu dönemden sonra, babası Bayezîd'in uyguladığı Safevîlerle ılımlı geçinme politikası yerine, Şah İsmâ'îl karşısında açık bir saldırganlık politikası benimsedi. İşte bu yeni yönelimin ortaya çıkışı, Osmanlı-Safevî ilişkilerinin geleceği açısından olduğu kadar Orta Doğu'nun kaderi için de çarpıcı bir değişimdi. Selîm, saldırganlığını 2 Receb 920/23 Ağustos 1514 tarihli Çaldıran Savaşı'nda hasmının topraklarına kadar taşımada başarılı oldu. Şah İsmâ'îl'in Çaldıran'da almış olduğu bu yenilgi, bundan sonraki yıllar boyunca Safevîleri Osmanlı karşısında savunma pozisyonuna soktu. Gerçek şu ki, Safevîler Şah 'Abbâs'ın (996-1038/1588-1629) iktidarına kadar dengeyi kendi lehlerine çevirememeyeceklerdir.

Stratejik açıdan bakıldığında, Çaldıran seferi, Osmanlılar'ın Diyarbakır'ı ele geçirmelerini sağladığı gibi, Erzincan'ı almaları nedeniyle Doğu Anadolu'daki otoritelerini güçlendirmeleri ile sonuçlanmıştı. Bu iki kentten Diyarbakır'ın kontrol edilmesi çok daha önemliydi; çünkü, bu şehir İran'ı gerek Anadolu'ya gerekse Suriye'ye (Haleb'e) bağlayan ana yolların geçtiği Yukarı Fırat bölgesi içinde Osmanlı'ya önemli bir varlık alanı oluşturuyordu. Bu konum, Osmanlılara, sadece Safevî ve Memlüklerin hareketlerini yakından gözlemleme ve böylece kendi aralarında bir işbirliğine girme ihtimalini yok etme imkânı vermekle kalmıyor, aynı zamanda lojistik avantajlar getiriyordu. Osmanlılar, bölgede böylesi bir sürekli üs

elde etmeleri sayesinde, göreceli olarak kolay bir şekilde hem İran hem de Suriye içlerine gelecekte seferlere girişebileceklerdi.

Selîm'in, 920/1514 yılında girişmiş olduğu İran seferi, Memlükler'de büyük bir korkuya neden oldu. Toroslar bölgesi üzerine kimin hâkim olacağı yolunda öteden beri Osmanlı ile rekabet yaşamakta olan Memlükler, bu düşmanlarının İran içine doğru hareket ettikleri yolundaki haber üzerine alarm durumuna geçti. Bu gergin tutum, kendilerine bağlı bir derebeyi olan ve Osmanlı'nın Güney Anadolu'daki tedarik yollarına saldırılar düzenleyen 'Alâüddevle Dulkadir'in (885-921/1480-1515) düşmanca faaliyetleri aracılığı ile rahatlıkla anlaşılmaktaydı. Dulkadir eyâletinin 921/1515 yılında Osmanlı ordularınca ele geçirilmesi, Osmanlılar ve Memlükler arasındaki bitmek bilmeyen çekişmeyi biraz daha hızlandırdı. Bundan çok kısa bir süre sonra, Selîm adamlarını, 922/1516 yılında Sultan Kansu Ğavrî ve ordusu ile Kuzey Suriye'deki Mercidabık'da karşı karşıya geleceği Suriye topraklarına doğru sürdü. Orada çok iyi techiz edilmiş ve oldukça disiplinli olan Osmanlı ordusu günün galibi olmuştu. Ama Memlükler yenilmemişlerdi, sadece yaşlı sultanlarını savaşta yitirmeleri her şeyi değiştirdi.

Başsız Memlük ordusunda geriye kalanlar, Osmanlıların Mısır'a doğru ilerleyişini engellemekte başarı sağlayamadı. Savaş alanındaki ikinci karşılaşma 922/1517 yılında Kahire yakınlarındaki Ridaniye'de (Reydaniye) meydana geldi. Bu son zafer, Memlük İmparatorluğu'na ait tüm dominyonları Osmanlı toprakları içine katmış oldu.

Sultan Selîm'in Suriye ve Mısır fetihleri ve ardından Osmanlı hâkimiyetini Hicaz bölgesine kadar uzatması, imparatorluğu boylam olarak Orta Avrupa ovalarından

Kızıl Deniz kıyılarına kadar genişletmişti. Bu yeni gerçeklik, Osmanlı politikalarında da yeni yönelimleri dikte ediyordu. Ki bu zorunluluk Selîm'in haleflerinde ani değişiklikler gösterecektir.

İran'daki I. Tahmâsb (930-974/1524-1576) ile aynı dönemde hükümdarlık yapmış bulunan Osmanlı Sultanı II. Süleyman'ın (926-974/1520-1566) iktidar yıllarına damgasını vuran gelişme, modern dönem tarihçilerinin "yönelim krizi" olarak nitelendirdikleri Osmanlı siyâsetindeki farklılaşmadır.[1] Bu dönem boyunca, Osmanlılar neredeyse aynı anda tam dört ayrı cephede savaşmak zorunda kalmışlardı: Avrupa, Akdeniz, İran ve Hint Okyanusu. Tabii ki bu dört cepheden sadece İran sınırı şu anki çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Ancak, diğer cephelerdeki gelişmelere, Osmanlı-Safevî ilişkilerini etkilemeleri oranında çeşitli atıflar yapılacaktır.

Muhteşem Süleyman döneminde Safevîler karşısındaki Osmanlı politikasının ana özelliği, İran'ı fethetme amacından ziyâde, bu ülkeyi kuşatma ve izole etme çabalarından oluşmaktaydı. Osmanlılar, dikkatlerinin büyük bölümünü, yükselen Batı Hristiyanlığı ile hem karada - Orta Avrupa- hem de denizde -Akdeniz ve Hint Okyanusu- hesaplaşmaya yoğunlaştırdıkları için, İran'la mevcut ilişkilerini daha fazla kötüleştirme gibi bir pozisyonları bulunmuyordu ve bunun sonucunda sistematik bir fetih siyâsetine girişmekten kaçınmışlardı. Üstelik, Çaldıran Savaşı ardından Safevîlerin Anadolu'daki faaliyetlerinde de gözle görülür bir azalma olmuştu. Sultan Süleyman'ın İran karşısında takip etmiş olduğu kuşatma politikası iki ana dayanağa yaslanmaktaydı: Birincisi; muhtemel Kızıl-

[1] Subbi Labib, "The Era of Sulayman the Magnificent: A Crisis of Orientation" IJMES, 10, 1979, s. 435-451.

baş hücumlarına karşı Doğu Anadolu'yu koruma amacıyla özellikle Van gölü çevresindeki kaleler başta olmak üzere, Ermenistan ve Kürdistan'ın kontrolünü sıkı tutmak. İkincisi; Fırat nehrini, Osmanlı ve Safevî dominyonları arasında doğal bir sınır haline getirmek. Bu iki unsur, Osmanlı'da Sultan Süleyman ve İran'da da Şah Tahmâsb dönemlerinde yaşanmış olan Osmanlı-Safevî ilişkilerinin genel karakterini yansıtan başlıca özelliklerdi.

Batı ve kuzeybatı sınırlarında Osmanlı tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Safevîler ise aynı zamanda, doğu sınırlarında Şeybânî Özbeklerin oluşturmuş olduğu tehditlerle burun buruna yaşıyordu. Osmanlı'nın aksine, Kızılbaş liderler Çaldıran'dan çıkan önemli dersleri hesaba katmaktaydılar ve Osmanlı ordusu ile yeni bir çatışmaya girmekten kaçınmaktaydılar. Bu çerçevede, Osmanlı ordusunun sahip olduğu topçu üstünlüğü de, Kızılbaşları vur kaç saldırıları düzenlemekten ve çatışmaktan alıkoymaktaydı. Diğer taraftan, aynı Kızılbaş güçleri, Şeybânî Özbekleri ile eşit seviyedeydi ve bu durum, aralarında birçok çatışmaya hatta -modern tarihçilerin deyimiyle- Horasan'ın kontrolü konusunda "düello" yapmalarına neden olmuştur.[2] Safevî-Özbek çekişmelerinin seyrini inceleyen modern tarihçiler bulunmaktadır ancak bu konu kitabımızın alanı dışında bulunmaktadır. Horasan'daki bu olayların sadece Osmanlı ve Safevîler arasındaki ilişkilerle ilgili olanları irdelenecektir. Bu dördüncü bölüm, Osmanlı-Safevî ilişkilerinin Sultan Selîm'in 920/1514 yılında Çaldıran seferi ile başlayan ve Sultan Süleyman'ın iktidarının bitimine kadar devam eden dönemini inceleyecektir. Bu dönem, İran'da Şah İsmâ'îl ve Şah Tahmâsb'ın iktidar yıllarına denk gelmektedir. Daha da net-

---

[2] Martin B. Dickson, "Shah Tahmasb and the Uzbeks".

leştirmek gerekirse, bu dönem, Osmanlı'nın İran'a yönelik ilk saldırısına başlamasından 962/1555 yılındaki Amasya Anlaşması'nın imzalanmasına kadar meydana gelen olayları içine almaktadır. Bu tarihten sonra, iki ülke arasındaki "statüko" göreceli olarak 17. yüzyılın başlangıcına kadar devam edecektir.

A- Çaldıran Ve Sonrası

Sultan Selîm, imparatorluğun geleceğini tehdit eden böylesi kaotik iç sorunlar ortasında iktidara gelmişti. Anadolu, Bir Safevî unsuru olan Nûr 'Alî Halife'nin büyük isyanı sebebiyle olduğu kadar, Selîm ile kardeşi Ahmed arasında sürüp giden uzun soluklu iç savaş nedeniyle yakılıp yıkılmıştı. Nûr 'Alî Halife olayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya topraklarındaki Safevî propagandalarının bir sonucu olduğu kadar, aynı zamanda halkın hükümetten hoşnutsuzluğunu da yansıtmaktaydı. Selahattin Tansel[3] tarafından ortaya çıkarılan bir belge ve bu belgenin içeriğindeki yerel yöneticilerden "Alî İbn Abdülkerîm Halîfe'nin[4] Sultan Selîm'e bildirmiş olduğu şikâyetler, Osmanlı yönetimi karşısında halkın duymuş olduğu derin hoşnutsuzluğu ortaya koymakta ve aynı zamanda mevcut dinî yapıya açık bir suçlamayı yansıtmaktaydı. Belgede, köylülerden baskıyla alınan vergilere ve Osmanlı resmî görevlilerinin yapmış olduğu çok sayıdaki adâletsizliğe ilâve olarak, 'Alî İbn Abdülkerîm, din adamları sınıfının aç gözlülüğü ve hırslarını resmetmekte ve bu sınıfın artık "güvenilmez" olduğunu önü sürmekteydi.[5]

---

[3] S. Tansel, "Yavuz Sultan Selim"

[4] 'Alî İbn 'Abdülkerîm Halîfe'nin hayatı hakkında hiçbir biyografik bilgi bulunmamaktadır.

[5] Bu şikâyetlerin tam metni için bkz: Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 20-27.

Safevî tarafında ise, Şah İsmâ'îl, dışarıda olduğu kadar İran içinde de çok başarılı değildi. Kendisine bağlı unsurlar Anadolu'da görece başarılar elde ederken, bizzat kendi komutasındaki ordular Transoxania (Mâveraünnehr) Özbekler karşısında geri çekilmenin acısını tadıyorlardı. Semerkand ve Buhara'nın Özbekler'den geri alınması konusunda geleneksel müttefiki Bâbür'e (ölümü: 937/1530) yardımcı olma çabası, tamamen boşa çıktı. Başlardaki küçük başarılardan sonra, Şah İsmâ'îl ve Bâbür'ün müttefik birlikleri 3 Ramazan 918/12 Kasım 1512 tarihinde Gucduvan'da (Bugünkü Türkmenistan'da bir bölge) büyük bir yenilgi aldılar.[6] Bu savaşta, Safevî komutanlarından ve Şah İsmâ'îl'in en yakın danışmanlarından biri olan Necm-i Sânî de hayatını kaybetti.[7] Yenilginin ardından Safevî yöneticisi Şah İsmâ'îl, Özbeklerin 918-919 (1512-13) yıllarında Horasan'a yönelik aralıklı akınlarını da hesaba katmak zorunda kalmıştı.[8] Horasan'da bunlar olurken, Şah İsmâ'îl'in üvey kardeşi Süleyman Mirza Tebriz'de iktidarı ele geçirmek üzere hareket geçti. Ancak, onun Şah İsmâ'îl karşısında oluşturmuş olduğu bu tehdit çok kısa ömürlü oldu ve Süleyman çok geçmeden öldürüldü.[9]

---

[6] Bâbür, Kâbil'in yöneticisiydi. Şah İsmâ'îl adına hutbe okutma ve onun adına para bastırma konusunda söz verdikten sonra, Mâveraünnehr'deki atalarına ait toprakları yeniden ele geçirmesi konusunda Safevî yardımlarını alabilmişti. Daha fazla ayrıntı için bkz: Bâbür, "The Babur-Nama in English" s. 352-361; Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 523-530; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 127-134 ve 2. cilt, s. 59-62; " 'Âlem Ârâyi Şah İsmâ'îl" s. 402-441.

[7] Gerçek adı Yar Ahmed Khûzânî İsfehânî olan Necm-i Sânî, Şah İsmâ'îl'in en yakınlarından biriydi ve öldüğünde "Vekil" (Hükümdar Nâibi) ünvanını taşıyordu. Bkz: Khandemir, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 526-529; J. Aubin, "Etudes Safavides I. Shah Ismail et les Notables de l'Iraq Persan" JESHO, 2, 1959, s. 67-68. "Vekil" makamının önemi konusunda bkz: R. M. Savory, "The Principal Offices of the Safavid State during the Reign of Ismail I (907-930/1501-1524)" BSOAS, 23, 1960, s. 93-96.

[8] Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 532-533; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 137-139 ve 2. cilt, s. 64-66; Ğaffârî, "Cehân Ârâ" s. 275-277.

[9] O dönemin kaynakları arasında Khandemîr, bu olay konusunda herhangi bir bilgi

Safevîlerin Osmanlılar karşısındaki tutumu Sultan Selîm'in iktidara gelişi ardından düşmanca ve her geçen gün biraz daha saldırganlaşarak devam etti. Selîm'i kardeşi Ahmed ile karşı karşıya getiren iç savaş, Şah İsmâ'îl'e, "Selîm'e karşı Ahmed'i destekleyerek" ve onun kaçan çocuklarına sığınma imkânı vererek Osmanlı'nın iç işlerine müdahale fırsatı sunmuştu. Şah İsmâ'îl'in tutumu, Selîm'in taht konusunda babası Bayezîd'e meydan okuduğu bir sırada ve Bayezid'in iktidardan uzaklaştırılmasından sadece birkaç gün önce başlamış olan Nûr 'Alî Halife isyanı sırasında da rahatlıkla görülebilir.[10] Yine, Safevî yöneticisi tarafından Anadolu'daki kabile şeflerinden Mûsâ Turgudoğlu'na, Selim'in taç giymesinden[11] iki ay sonra gönderilen ve Turgud kabilesinin Ahmed'e destek göndermesini isteyen mesaj, Safevî liderin Selîm karşısındaki uzun soluklu düşmanca konumunu ortaya koymaktaydı. Bu düşmanlığı daha da pekiştiren olay, Şah İsmâ'îl'in zamanın diplomasi kurallarını terk ederek tahta

---

vermez. Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 139-140'da Süleyman'ın, Şah İsmâ'îl'in üvey kardeşi olduğunu belirtirken, " 'Âlem Ârâyi Şah İsmâ'îl" s. 479-482'de ise Süleyman'ın, Sultan 'Alî'nin çocuklarından biri olduğu ifade edilir. Burada kastedilen Şah İsmâ'îl'in abisi 'Alî Padişah'dır. Dolayısıyla, Süleyman, Şah İsmâ'îl'in yeğeni olmakta ve bu ilişkiden dolayı üvey kardeş kabul edilmektedir. Başka bir kaynak, Server ise, "Şah İsmâ'îl" s. 71'de Süleyman Mirza'nın, Mustafa Beg Ustaclu tarafından öldürüldüğünü belirtmektedir.

10 Selîm'in taç giymesi konusundaki tarihler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Müneccim Başı, "Sahâifü'l-Akhbâr" isimli eserinin 442. sayfasında, 7 Sefer 918 Cumartesi tarihini verirken, Solakzâde, "Tarih" isimli eserinin 344. sayfasında, aynı olayı 8 Sefer 918 Cumartesi olarak kaydeder. Modern dönem tarihçilerinden Zambaur, "Manuel de Généalogie et de Chronologie" isimli kitabının 161. sayfasında, olayın Sefer ayının 9. günü olduğunu yazarken, Hammer-Purgstall ise "Histoire de l'Empire Ottoman" kitabının 121. sayfasında 8 Sefer yani 15 Nisan gününü benimserler. Modern dönem Türk tarihçileri arasında ise 7 Sefer 918/24 Nisan 1512 tarihi kabul edilmiştir. Bkz: Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 1, Uluçay "Selîm" s. 127. Bu sonuncu tarih doğru olandır zira, 1512 yılının Nisan ayının 24. günü Cumartesi gününe gelmektedir yani, Osmanlı kaynaklarında belirtilen tarihe denk gelmektedir.

Nur 'Alî Halîfe'nin isyanı da 918 yılı Muharrem ayında yani 1512 yılı Mart ve Nisan aylarında başlamıştı.

11 Mektubun tarihi, 7 Rebîülevvel 918 yani 23 Mayıs 1512'dir.

çıkışı nedeniyle yeni Osmanlı yöneticisini kutlamak üzere bir elçi göndermekten kaçınması oldu.[12] Ama doğrusu, Selîm'in 8 Sefer 919 (15 Nisan 1513) tarihinde Yenişehir'de elde etmiş olduğu zafer ve rakibi olan kardeşi Ahmed'in derhal orada infaz edilmesi, Safevîler'in İstanbul'da uzlaşmacı bir lider umutlarını tamamen ortadan kaldırmıştı.

Osmanlı-Safevî çekişmesinin bundan sonraki aşaması artık, Selîm'in İran'a karşı saldırgan tutumundan oluşacaktır. Selîm'in gütmüş olduğu bu politika, Şah İsmâ'îl ve kendisine bağlı Kızılbaş güçlerin 2 Receb 920/23 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran savaşında yenilmesi ile doruk noktasına çıktı. Safevîlerin, Anadolu'yu sarsan iç isyan (Nûr 'Alî Halife) ve iç savaş (Selîm-Ahmed) sırasında oynamış oldukları rol göz önünde bulundurulduğunda, Selîm'in kararı ardındaki gerçek dürtüleri anlamak her ne kadar mümkün olsa da, birçok Safevî kaynağı Diyarbakır'ın Kızılbaş Beylerbeyi Han Muhammed Ustaclu'yu "Selîm'in İran istilâsına neden olmakla" suçlamışlardır.[13] Durum aslında şuydu; bu üst düzey Safevî görevli, Osmanlı sarayına "aşağılayıcı ifadeler bulunan bir mesaj ile Selîm'e kadın elbiselerinden oluşan bir hediye" taşıyan elçi göndermişti.[14] Bu kaynaklar söz konusu elçi gönderme olayının tarihini vermeseler de, modern dönem tarihçilerinden Felsefî ve Server, Selîm'in İran'a sefer düzenlenmesi kararından hemen önce olduğunu yaz-

---

[12] Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 65; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 32.

[13] Bu Hasan-i Rumlu'nun "Ahsenü't-Tevârîkh" isimli eserinin 144. sayfasında anlatılan durumdur. Yine Server'in "Şah İsmâ'îl" isimli eserinin 74. sayfasında nakledildiği gibi, Şah İsmâ'îl'in müellifi bilinmeyen biyografisi (British Museum MS. Oriental 3248) bunu benimsemektedir. Ancak olayın meydana geldiği dönemde yazılmış kaynaklardan biri olan Khandemîr, "Habîbü's-Siyer"inde bundan bahsetmemektedir.

[14] Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 143-144 ve 2. cilt, s. 63; Server, "Şah İsmâ'îl" s. 73-74.

maktadırlar.[15] Bununla birlikte ayrıntılara biraz daha dikkatli bakıldığında, " *'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl"* isimli müellifi bilinmeyen kaynak, başka türlü noktalara işaret etmekte. Bu kaynak, yukarıdaki elçi hâdisesine ilişkin herhangi bir tarih belirtmemekle birlikte, olayın daha önce meydana geldiğini hatta daha kesin tarihlendirmek gerekirse, Selîm döneminde değil Sultan Bayezîd zamanında olduğunu ima etmektedir. Söz konusu kitap, Han Muhammed Ustaclu'nun göndermiş olduğu heyetin, Bayezîd tarafından kalabalık bir topluluğun önünde kabul edildiğini ve oğlu Selîm'e hitaben gönderilen mesaj ve hediyeyi aldığını belirtmektedir.[16] Böylece elçi olayının kesin tarihinin büyük bir ihtimalle 913/1507-8'de meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu yıl içinde meydana gelen üç önemli hadise, söz konusu hipotezleri desteklemektedir: Birincisi, Şah İsmâ'îl, 'Alâüddevle Dulkadir'e karşı çıkmış olduğu seferi sırasında Osmanlı topraklarından geçmekteydi; ikincisi, Han Muhammed Ustaclu, Diyarbakır'ı bu yıl ele geçirmiş ve bu eyâletin valiliğini üstlenmişti;[17] üçüncüsü, Trabzon valisi olan Selîm, babasının Safevîler karşısında uygulamış olduğu siyaset konusunda duymuş olduğu hoşnutsuzluğun ilk işaretlerini göstermiş ve Erzincan ile Bayburt çevresinde Şah İsmâ'îl'e ait dominyonlara saldırı emirleri vermiştir. Bu üç olayın sınırları çerçevesinde düşünüldüğünde, Han Muhammed'in hem Selîm'e meydan okuma hem de onun iktidardaki babası Bayezîd'e karşı savaşçı tutumunu yine babasına şikayet etme gibi iki amacı birden gerçekleştirmesini sağlayacak böylesi bir elçilik işine girişmesi akıllıca olacaktı.

---

15 Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 63-64; Server, "Şah İsmâ'îl" s. 73-74

16 " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 243-247.

17 Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 488-490; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîh" 1. cilt, s. 94-96 ve 2. cilt s. 41-43.

Bu hâdisenin, Selîm'in İran'a sefer konusunda kullanabileceği bir resmî bahane olduğu yönündeki araştırmalar, gerek o dönem ve gerekse modern dönem tarihçilerinin "Anadolu'daki Safevî faaliyetleri" konusundaki vurguları ve Selîm'in kararının aslında Safevîler'e dönük saldırgan bir tepki olduğu görüşü tarafından boşa çıkarılmaktadır.[18] Böyle bir görüşün geçerliliği şüphe götürse bile, " *'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl"* isimli kitaptaki başka hiçbir kaynakta bulunmayan bir pasaj, Selim'in Çaldıran seferinden önceki siyasî manevraları konusunda önemli bir ışık tutmaktadır. Kitap, Osmanlı sultanı Selîm'in Safevî sarayına bir elçi göndererek, buraya kaçmış olan yeğeni Murad'ın geri verilmesini ve Diyarbakır eyâletinin verâset yoluyla kendisine ait olduğunu bu nedenle ona verilmesini istediğini ortaya koymaktadır.[19] Selîm'in gönderdiği elçiler, Şah İsmâ'îl ile İsfehan'da görüşmüşlerdi.[20] Şah İsmâ'îl, Horasan'a düzenlemiş olduğu seferinden sonraki 919/1513 yılı kışını İsfehan'da geçirdiği için, söz konusu elçilik olayının tarihini belirlemek çok zor değildir.[21] Selîm'in Diyarbakır konusundaki iddialarına gelince, bu olayın, gelecekte güdülecek olan düşmanlıkları başlatma bahanesi olarak kasıtlı bir provokasyon olduğu açıktır. Gerçekte Selîm'in bu eyâlet konusundaki "verâset" hakkı[22] diye bir şey söz konusu değildi. Selîm Diyarbakır konusundaki kendi taleplerine daha fazla inandırıcılık kazandırmak için, Şah İsmâ'îl'in rakibi olan

---

18 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 143-144 ve 2. cilt s. 68; Daha sonra gelen modern dönem tarihçileri benzer görüşü benimsemişlerdir: Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 61-64; Server, "Şah İsmâ'îl" s. 73-74.

19 " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 511-513.

20 A. g. e. s. 511.

21 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 139 ve 2. cilt, s. 66.

22 Belki de bu talep, Selîm'in valilik yaptığı Trabzon konusunda Şah İsmâ'îl'in yapmış olduğu verâset iddialarını hatırlatmaktadır.

ve o sırada Osmanlı sarayında sürgün olarak yaşayan eski Akkoyunlu yöneticisi Murad'la bir ittifakı garantiye aldı.[23] Şah İsmâ'îl ise, göndermiş olduğu yanıtta, Selîm'in yeğenini bir misafir olarak gördüğünü ve bu nedenle de kendi misafirini teslim etmeyeceğini belirtmekteydi.[24] Aynı mesajda, Safevî lider Şah İsmâ'îl, Selîm'in Diyarbakır konusundaki iddialarını aşağılayıcı bir üslupla yalanlarken, bu eyâletin fetih yoluyla kendisine ait olduğunu, bu nedenle de sadece ordu gücüyle geri alınabileceğini belirtmekteydi.[25] Muhtemelen, Selîm'in elçileri İsfehan'dan 1513 yılı sonlarında ayrılmış olmalılar.[26]

Bu elçilik girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, Safevîlere karşı açık bir düşmanlık başlatma ve Şah İsmâ'îl'e yönelik bir sefer için tüm dinî ve askerî kurumları harekete geçirmesi konularında Selîm'e uygun zemin hazırlamıştı. Selîm, Hamza Saru Görez (Ölümü: 927/1512)[27] ve Kemal Paşazâde (Ölümü: 940/1533)[28]

---

23 Murad, Çaldıran Savaşı sarasında Selîm'in yanında yer almıştır. Bkz: Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 150-151 ve 2. cilt s. 72.

24 Murad, Selîm'in kardeşi olan Ahmed'in oğludur. Murad, 918/1512 yılında çıkan Nur 'Alî Halîfe isyanı sırasında İran'a kaçmıştı. Kendisine Fars ülkesinde tımar arazisi verildi. Bir kaynak, onun hastalandığı sırada Şah İsmâ'îl ile beraber Hemedan'da olduğunu ve Şah İsmâ'îl'in 919/1513-14 yılı kışını geçirmek üzere gideceği yer olan İsfehan'a götürüldüğünü belirtmektedir. Murad'ın ölümü konusunda 919 yılı verilse de, ölümünün Osmanlı elçilerinin İsfehan'a gelmesinden sonra olması gerekir. Bkz: " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 471. Şah İsmâ'îl'in mesajı için yine bkz: " 'Âlem Ârâ-yi Şah İsmâ'îl" s. 512.

25 A. g. e.

26 Elçilere yapılan soğuk muameleden ve Osmanlı-Safevî ilişkilerinin daha da bozulmasından çıkarabileceğimiz sonuç, söz konusu elçilerin kışın bitmesini beklemek için İsfehan'da kalmadıklarıdır. Bunun için de, İsfehan'dan ayrılma işinin 919/1513 yılı kışının başlarında gerçekleşmiş olmalı.

27 Irène Beldiceanu-Steinherr, "A Propos d'un Ouvrage sur la Polénique Ottomane contre les Safavides" REI 39, 1971, s. 397'de Hamza'nın ölümünü yanlış bir şekilde 967/1559 olarak verir. Söz konusu din adamının fetvası konusunda Hammer-Purgstall'ın "Histoire de l'Empire Ottoman"da hiçbir ayrıntı verilmez. M. C. Şehabettin Tekindağ, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi kaynaklarından 6401'e dayanarak "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selîm'in İran Seferi" isimli eserinde ek

isimli iki din adamının Kızılbaşları lânetleyen ve öldürülmelerine onay veren fetvâ güvencesini de sağladı. Her iki şahıs da, Şah İsmâ'îl'in müridlerini yok etmenin tüm Müslümanların bireysel görevi olduğunu deklare ettiler.

Hamza Saru Görez'in fetvâsı, sade Türkçe haline getirilmiş ve S. Tansel ile Ş. Tekindağ tarafından kendi çalışmalarında ayrı ayrı yayınlanmıştır. Söz konusu belge, Kızılbaşları "inançsız" ve "kâfir" olarak gören çok büyük bir iddiadır. Bu fetvânın yazarı, fetvâ metnini, Sultan Selîm'den "*onların (Kızılbaşların) erkeklerinin öldürülmesini ve onlara ait malların, kadın ve çocukların da ordu mensupları arasında bölüşülmesini emreden*" bir emir vermesi talebi ile bitirmekteydi. Yine son kısımlarına, "*onlardan (Kızılbaşlardan) herhangi birinin ele geçirilmesi halinde, pişmanlık ve tövbesinin kabul edilmemesi ve anında öldürülmelerini*" de ilâve etmiştir.[29]

---

olarak bunun orijinalinin bir kopyasını, 54 ve 55. sayfalarda da Latin harfleri ile yazımını basmıştır. S. Tansel "Yavuz Sultan Selim" isimli kitabının 35-36. sayfasındaki 61. notunda Latin harfleriyle yazılmış bir versiyonunu vermiş ve 34-36. sayfalarda da özetlemiştir. O aynı şekilde Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 5960, 6401 ve 12077 numaralardaki belgelerle uyumlu olarak yukarıda bahsedilen belgelerin kopyalarını çoğaltmıştır. Bu kaynaklar, Hamza Sarı Görez'in biyografisi konusunda Bursalı'nın "Osmanlı Müellifleri" (İstanbul, Matbaay-i Âmire, 1914, s. 341) isimli eserine atıf yapsalar da, hiç biri Taşköprizâde'nin "Eş-Şaqâiqu'l-Nu'maniyye fî 'Ulemâ el-Devletü'l-'Usmâniyye" (Beyrut, Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, 1975, s. 181) isimli eserindeki geniş çaplı biyografiye atıf yapmazlar. Bu, kısmen söz konusu kitabın Arapça olmasından kaynaklandığı kadar, Hamza'nın biyografi kitaplarında Nureddîn el-Karasuvî olarak listelenmesinden kaynaklanmaktadır. Hamza, Kuzey Anadolu'da bir yerleşim birimi olan Karasu yerlilerindendir.

28 Kemal Paşazâde'nin biyografisi, Taşköprizâde'nin "Eş-Şaqâiqu'l-Nu'maniyye fî 'Ulemâ ed-Devletü'l-'Usmâniyye" isimli kitabında, 226 ve 228. sayfalarda verilmektedir. Onun verdiği fetva, Ş. Tekindağ tarafından "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" isimli çalışmasının 77 ve 78. sayfalarında aynen basılmıştır. Bu fetva kitabımızın Ek-D kısmında da verilmiştir.

29 Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" s. 55; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 35.

Kemal Paşazâde'ye ait olan ve Arapça[30] kaleme alınan ikinci fetvâ, birincisi ile benzer bir yol takip etmekte ve Safevî kitlesini "İslâm karşıtı" olarak tanımlamaktaydı. Söz konusu din adamı, "*onların statüsünün mürted (dinden dönmüş) olarak kabul edildiklerini, ele geçirilmeleri halinde mallarının, kadınlarının ve çocuklarının ganimet olduğunu, erkeklerinden dolayı eğer Müslüman olmamaları halinde onların da öldürülmelerini*" ifâde etmekteydi.[31] O da fetvâsını şu sözlerle bitiriyordu: "Kur'ân'ın şu âyetleri gereğince Müslümanların sultânının (yani Selîm'in) bu inançsızlarla savaşması en önemli görevlerinden biridir: Ey Peygamber! Kâfirlere ve münâfıklara karşı cihâd et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!"[32]

Kızılbaşlarla savaşma konusunda yasal gerekçeyi elde etmesi ardından, Selîm, ordusuna İran'a karşı sefere hazırlanma emri verdi. Sultan Selîm, 20 Cemâziyelevvel 920/13 Temmuz 1514 tarihinde gireceği İran'a varmadan önceki son durağı durumunda olan Erzincan'a ulaşmak amacıyla Anadolu'daki maceralı yolculuğuna 23 Muharrem 920/20 Mart 1514 tarihinde Edirne'den yola çıkarak başladı.[33] Söz konusu fetvâların gerçekte Şah İsmâ'îl'in taraftarlarını hedeflediğini göz önünde bulundurduğumuzda, Selîm'in, geçmişteki isyanları nedeniyle

---

[30] Elke Eberhard, "Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16 Jahrhundert: nach Arabischen Handschriften" (Freiburg im Breisgau: Klaus Schwarz Verlag, 1970), s. 164-165. Söz konusu kaynakta, Kemal Paşazâde'nin iki fetvası yer almakta, bunlardan biri Arapça diğeri Türkçe. Yine bkz: I. Beldiceanu-Steinherr, "A Propos d'un Ouvrage sur la Polémique Ottomane contre les Safavides" s. 395.

[31] Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" s. 77.

[32] A. g. e. s. 78; Bu âyet, Kur'ân'ın 9. sûresi olan Tevbe Sûresi'nin 73. âyetidir.

[33] Feridun Bey'in "Munşeât" isimli eserinde Haydar Çelebi'ye ait günlüklerdeki bilgiler bu şekilde yazmaktadır.

Anadolu'daki Şî'îlerle ilgili bir karar verdiği anlaşılıyordu. Bununla birlikte, 906/1501 Karaman isyanından sonra 30 bin Alevî'yi Mora'ya süren babası Bayezîd'in aksine, Selîm imha politikası benimsemiş ve 40 bin Kızılbaşın katledilmesini emretmiştir.[34]

Selîm aynı şekilde, İran'a karşı ekonomik bir blokaj emri vererek, İran ipeğinin Osmanlı pazarına ihracını durdurmayı hedefleyen bir önlem de almıştı.[35] Bu girişim her ne kadar iki ülke arasındaki ticâret hacmini gelecek yıllar boyunca azaltmış olsa da, Bursa şehrine[36] ait gümrük makbuzları bu çabanın kapsamlı olmadığını gözler önüne sermektedir. İranlı tüccarlar, malları satma konusunda, kimi zaman Suriyeli meslektaşları aracılığı ile kimi zaman da doğrudan doğruya Anadolu'ya bir şekilde ulaşmayı başarmışlardı.[37] Bu ekonomik kuşatmanın tam

---

[34] Solakzâde, "Tarih" s. 360-361; Tansel "Yavuz Sultan Selim" s. 38; Hammer-Purgstall, "Histoire de l'Empire Ottoman" 4. cilt s. 173-176; Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" s. 56; Tarihçi İdrîs Bidlîsî'nin oğlu Ebu'l-Fadl tarafından bu olay hakkında yazılmış olan mısralarla ilgili bkz: E. G. Browne, "A Literary History of Persia" 4. cilt, s. 72-73.

[35] Ekonomik kuşatma konusu şu kaynaklarda geçmektedir: Taşköprizâde, "Eş-Şaqâiqu'l-Nu'maniyye fî 'Ulemâ ed-Devletü'l-Usmâniyye" s. 175; 932/1526 yılında ölen ve ambargo yasasına uymadıkları gerekçesiyle hapse atılan 400 tüccar adına Selîm'le görüşen 'Alâeddîn 'Alî İbn Ahmed İbn Muhammed el-Cemmâlî'nin biyografisine bakılabilir. Selîm'den Memlük Sultanı Kansu Ğavri'ye gönderilen ve 922 yılı Muharrem ayının başlarını gösteren bir tarih (Şubat 1516) taşıyan mektup, ekonomik kuşatma olduğunu doğrulamaktadır. Bkz: Feridun, "Munşeât" 1. cilt s. 426; Jean-Louis Bacque Grammont, "Etudes Osmano-Safavides, I. Notes sur le Blocus du Commerce Iranien per Selim I" Turcica 6, 1975, s. 68-88.

[36] Halil İnalcık, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy" s. 210. Bursa iline ait gümrük alındıları 1512 yılında 130 bin ducat'tan 1521 yılında 40 bin ducat'a gerilemiştir.

[37] Taşköprizâde, "Eş-Şaqâiqu'l-Nu'maniyye fî 'Ulemâ ed-Devletü'l-Usmâniyye" s. 175'deki 'Alâeddîn el-Cemmalî ve 400 tüccar olayı ile Selîm'in Memlük İmparatorluğu'ndan gelen tüm tâcirlerin soruşturulacağı yönündeki kararları buna işaret etmektedir. Bkz: Feridûn, "Munşeât" 1. cilt, s. 425; Jean-Louis Bacqué Grammont, "Notes sur une Saisie de Soie d'Iran en 1518" Turcica 8. cilt, s. 2, 1976, s. 237-253. Sonuncu kaynak, 7 tâcirin 1518'de İran'dan satın aldıkları malların Tokat ve Erzincan'da müsadere edildiğini belirtir.

zamanlamasını yapmak gerekirse, son yıllarda yapılan araştırmalar, bu ambargonun 1514 yılı yazının başlarında yürürlüğe girdiğini ve Selîm'in iktidarı boyunca devam ettiğini ortaya koymaktadır.[38]

Selîm, İran seferine çıkmadan önce, Memlükler'in tarafsızlığını garanti altına aldı. Sultan Selîm, Osmanlı-Memlük ilişkilerine damgasını vuran geleneksel şüpheciliğe ve iç savaş sırasında Ahmed'in yanında yer alan Sultan Kansu Ğavrî'nin düşmanca olmasa bile pek dostça da olmayan tutumlarına aldırmaksızın, Memlüklere bir elçi göndermiş ve onlara karşı dostâne duygularını ortaya koymuştu.[39] Gerçekte Selîm'in stratejisi, kendisini iki cephede de aynı anda savaşmak zorunda bırakacak olan Safevî-Memlük yakınlaşmasını dumura uğratmaktan oluşmaktaydı. Kansu Ğavrî, her ne kadar Ahmed'in iki oğluna[40] birden daha önceki dönemde sığınma imkanı tanımış olsa da, Selîm'in elçisi Memlük Sultanı'na, efendisinin "Şah İsmâ'îl'e karşı Osmanlı ve Memlükler arasında bir birlik oluşturulması yönündeki isteklerini" taşımak-

---

38 Jean-Louis Bacqué Grammont, "Etudes Osmano-Safavides, I. Notes sur le Blocus du Commerce Iranien per Selim Ier" Turcica 6, 1975, s. 69-70. Söz konusu yazar, bu sonucuna 1514 yılında Selîm tarafından Akkoyunlu şehzâdesi Ferruhşâd'a gönderilmiş olan bir mektubun kopyasını ortaya çıkardıktan sonra varmıştır. "Ferahşâd" yerine "Ferruhşâd" düzeltmesi için bkz: Woods, "Aqquyunlu" s. 178 dipnot 139.

39 Bu elçilerin varışı o dönem kaynaklarından İbn İyâs tarafından kaydedilmektedir. Bununla ilgili Feridun Bey'in "Munşeât"ında herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte Selîm'in seferine ilişkin anılarda, Memlük elçisinin Erzincan'daki Osmanlı kampına 26 Cemâziyelevvel 920/19 Temmuz 1514 tarihinde ulaştığından bahsedilmektedir. Feridûn, "Munşeât" s. 400. Bunun, Selîm'in girişimine bir cevap olduğu açıktır. İbn İyâs ise Osmanlı heyetinin Kahire'ye 23 Rebîülevvel 920/18 Mayıs 1514 tarihinde vardığını belirtmektedir. Bkz: İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 372-373.

40 Selîm'in iki yeğeni, 'Alî ve Süleyman, daha önce Memlüklere sığınmışlardı. Her ikisi de 919/1513-14 yılında Kahire'de yakalandıkları veba hastalığı sebebiyle öldüler. Bkz: İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 297-306; İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khillân" 2. cilt, s. 372. Selîm'in üçüncü yeğeni Kâsım ise, Mercidabık Savaşı'nda Memlük tarafında bulunmaktaydı. Mısır'ın fethedilmesi ardından, Selîm'in emri ile boğularak öldürüldü. Bkz: İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 5. cilt s. 63 ve 116.

taydı.[41] Elçiler, aynı zamanda, Selîm'in İran'a karşı harekete geçmek üzere olduğu konusunda Memlük Sultanı'nı bilgilendirmişlerdi.[42] Bu elçilik görevi, Safevî karşıtı bir ittifaka dâvetten öte, Safevîlere yardım etmemeleri konusunda Memlüklere yönelik üstü örtülü bir tehdit olarak anlaşılmalıdır.[43]

Selîm, Şah İsmâ'îl'in doğudaki düşmanlarına da bir takım önerilerde bulundu. Osmanlı Sultanı, Özbeklerin "de facto" lideri[44] durumundaki Ubeydullah Han'a bir mesaj göndererek, kendisinin İran seferine ilişkin niyetleri hakkında bilgilendirdi ve ortak düşmanlarına karşı Özbek liderliği ile birlikte hareket etme önerisinde bulundu.[45] Ubeydullah Han, gönderdiği cevabî mektupta, Safevî devletine yönelik bir saldırıya katılma konusunda hazır olduğunu açıkça bildirdi.[46] Ancak, ülkede yaşanan iç sorunlar, böylesi bir maceraya Özbeklerin katılımını imkânsız hale getirdi.[47] Selîm'le ittifak yapan ve seferine iştirak edenler arasında, Osmanlı'ya sığınmış olan son Akkoyunlu lideri Murad ve daha önce Bayburt valisi iken

---

41 A. g. e. 4. cilt, s. 372-373.

42 A. g. e.

43 Aynı kaynak, Osmanlıların hareketine karşı Memlüklerin tepkisinin, kendilerinin duyduğu korkuyu yansıttığını ve birkaç top denemesi ile Haleb'e birlik göndermekten ibaret olduğunu belirtmektedir.

44 Bu sırada, Özbeklerin yöneticisi Kuçkuncu Han (916-937/1510-1531) idi. Ancak, Selîm'in muhatap olarak mektuplaşmada onu değil de, 'Ubeydullah Han'ı tercih etmesi Özbek federasyonunu oluşturan liderler içinde en etkili olanın ikincisi olduğunu ortaya koymaktadır. 'Ubeydullah Han, Haydar Duglat tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: "911 yılından sonra... 'Ubeydullah gerçekte ülkenin tüm işlerini yürütmekte idi ve o eğer Han ünvanını almayı tercih etmiş olduysa, hiç kimsenin kendisine karşı çıkamamasındandı." Bkz: "Târîh-i Reşîdî" s. 283.

45 Feridun, "Munşeât" s. 375-377. Bu yazının tarihi 920 yılı Muharrem ayını yani 1514 yılı Mart ayını göstermekteydi.

46 A. g. e. s. 378-379. Bunun tarihi 920 yılı Cemâziyessânî yani 1514 yılı Ağustos ayını taşımaktaydı.

47 Haydar'ın "Târîh-i Reşîdî" s. 282 ile Howorth'un "History of the Mongols" s. 714-715'e bakınız.

1514 yılı yaz başında Safevîlere bağlılıktan vazgeçen bir diğer Akkoyunlu şehzâdesi Ferruhşâd da bulunmaktaydı.[48] Bu iki şehzâdeye ilâve olarak, Şah Sever Dulkadir'in oğlu 'Alî Bey de Sultan Selîm'e eşlik etmekteydi. 'Alî Bey, Dulkadir yöneticisi ve aynı zamanda Memlüklere bağlı bir derebeyi olan 'Alâüddevle'nin rakibi durumundaydı.[49] Sonunda Osmanlı Sultanı, seferine başlamadan az önce, birçok etkili Kürd kabile reisinin desteğini de yanına almıştı.[50]

Selîm'in İran'a yönelik seferinin askerî yönü konusundaki ayrıntılar Mukbil Bey'in "La Campagne de Perse (1514)"[51] isimli monografi çalışmasında ele alınmış ve bu çalışmanın önemli bir bölümü, N. Felsefî'nin aynı konudaki uzun makalesinde şerh edilmiştir.[52] Biz, bundan sonraki satırlarda, İran seferi sırasındaki ve sonrasındaki gelişmelerin siyâsî yönüyle ilgili olaylara değineceğiz.

Selîm, kendisini beklemek üzere 140 bin silahlı adamının toplandığı Yenişehir ovasına hareket edeceği İstanbul'a 920 yılı Safer ayının 2'sinde (29 Mart 1514) ulaştı.[53] Selîm'in bu durağa (Yenişehir) varmasından önce, Safevî lidere savaş ilanını taşıyan bir elçi yola çıkmıştı bile. 920 Safer/ Nisan 1514 tarihini taşıyan bu mesaj-

---

48 Müneccim Başı, "Sahâifü'l-Akhbâr" s. 452.

49 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" s. 145; Solakzâde, "Tarih" s. 366.

50 Bidlîsî, "Şerefnâme" (Arapça'ya Muhammed 'Alî 'Avnî tarafından çevrilmiş ve Yahyâ el-Khaşşâb'ın editörlüğünde basılmıştır.) Dâr İhyâ el-Kütüb el-'Arabiyye, n.d. Kahire, 1. cilt, s. 431-432.

51 Mukbil, "La Campagne de Perse (1514)" Paris, Editions Berger-Levrault, 1928.

52 Felsefî, "Ceng-i Çaldırân"; Mukbil'in monografisindeki şerhlere ilâve olarak, Felsefî'nin bizzat kendisi de, savaşı ve Osmanlı ordusunun yürüyüşünü resmeden Mukbil tarafından resmedilmiş minyatürleri yayınlamıştır. Felsefî, ne metinde ne de bibliyografyada Mukbil'in çalışmasından bahsetmemektedir.

53 Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 21-27; Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 77-79; S. Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selîm'in İran Seferi" s. 57-60; Server, "Şah İsmâ'îl" s. 74-76.

da Selîm, "kendisine karşı savaş açma" konusunda Osmanlı din adamlarının fetvalarını aldığını ve çok geçmeden İran'a varacağını rakibine duyuruyordu.[54] İkinci mesaj yaklaşık bir ay sonra ve ele geçirilmiş bir Safevî casusu aracılığı ile gönderildi. Bu ikinci mektup da, birincisinden çok farklı değildi ama bunda fazla olan kısımda Osmanlı Sultanı, Şah İsmâ'îl'in pişmanlığını ilan ederek teslim olmasını ve Osmanlı'ya bağlı bir derebeyi olmayı kabul etmesini istemekteydi.[55]

Selîm, Şah İsmâ'îl'e gönderdiği ilk mektubun yanıtını Erzincan'a yakın bir bölgede iken aldı.[56] Safevî liderin cevabı kendi elçisi Şah Kulu Âgâ-yi Bûyi Nûker aracılığı ile ulaştırıldı. Şah İsmâ'îl bu mektubunda, iki hânedanlık arasında Sultan Bayezid döneminde var olan "dostluğu" hatırlatmasının yanı sıra, Selîm'in daha Trabzon valisi olduğu dönemde Kızılbaşlara karşı gütmüş olduğu düşmanca tutumuna da değinmekteydi. Şah İsmâ'îl aynı şekilde, kendisinin aslında Anadolu'ya çoktan bir sefer düzenleyebileceğini ifâde ettiği mektubunda, ama bu bölgedeki insanların önemli bir kısmının kendi taraftarları olması sebebi ile bundan vazgeçmiş olduğunu belirterek övünmekteydi. Şah İsmâ'îl mektubunu, Selîm'in mektubunu, değil bir yöneticinin, afyon bağımlısı bir kişinin saygı uyandırmayan mesajı olarak gördüğünü belirten

---

54 Feridûn, "Munşeât" s. 379-381. Bu mektup Farsça yazılmıştır.

55 A. g. e. s. 382-383; Sâbitî, "Esnâd" s. 422-424. Bu mektup da Farsça yazılmıştır.

56 Sultan Selîm'in benzer tarihini naklederken, (British Museum MS, add. 24, 960), Server, "Şah İsmâ'îl"de, 27 Cemâziyelevvel 920 tarihinde Selîm'in, Safevî elçileri Kemah yakınlarındaki Akdih bölgesinde kabul ettiğini belirtir. Selîm'in üçüncü mektubu Erzincan Cemâziyelevvel tarihlidir. Selîm'in ikinci mektbunun Rebîülevvel ayında yani elçilerin varışından yaklaşık bir ay önce gönderilmiş olmasından dolayı, bu elçilik görevinin Selîm'in birinci mektubuna cevaben yapıldığı açıktır. Bu süre Safevî yöneticisinden bir cevap alabilmek için oldukça kısa bir zamandır. Bu bilgi, İsmâ'îl'in mektubunun Selîm'in üçüncü mektubuna cevaben gönderildiğini belirten E. G. Browne ve diğer araştırmacıları doğrulama eğilimindedir. Bkz: Browne, "A Literary History of Persia" 4. cilt, s. 75.

bir hakaret ile bitirmişti.[57] Selîm öfkesini Safevî elçiden çıkardı ve onun derhal öldürülmesini emretti.[58]

920 yılı Cemâziyelevvel ayı sonlarında (1514 yılı Temmuz ayı sonu) Erzincan'a ulaşmasının hemen ardından Şah İsmâ'îl'e üçüncü bir mesaj gönderen Selîm, "Şah İsmâ'îl'in Osmanlı'nın gücünden duymuş olduğu korkuyu hafifletmek" için 40 bin adamını Kayseri ile Sivas arasında bıraktığını, ama savaş konusundaki niyetinin değişmediğini yineledi.[59] Ancak gerçekte, Selîm'in ordunun bir kısmını Doğu Anadolu'da bırakma kararı, bölgede halen geniş çaplı bir ayaklanma tehdidinin sürdüğünün göstergesiydi. Yine aynı şekilde bu tedbir aslında ordunun arka lojistik kaynaklarını koruma hedefini gütmekteydi. Şah İsmâ'îl'e karşı benzer bir hakaret misillemesinde bulunan Selîm, Şah İsmâ'îl'in yöneticilikten ziyâde "sadaka" ile geçinen ve mistik yaşam biçimini takip etmiş olan atalarına daha çok yakıştığını ima edercesine kendisine bir seccâde, bir âsâ, bir misvak, bir tesbih ve bir de dilenme kabını hediye olarak gönderdi.[60]

Osmanlı ordusu Tercan yolunu kullanarak Erzurum'a ulaştı. Burada Şah İsmâ'îl'e dördüncü mektubunu gönderen Selîm, savaşa girişme konusunda açıkça meydan okudu. Selîm, "kadınlar gibi" kaçmak yerine cesaret göstermesini öğütlediği Şah İsmâ'îl'e, "bu durumda zırhını giymek yerine çadorunu (çarşaf) giymen daha iyi olur" demekteydi.[61] Sonunda bir Osmanlı casusu Selîm'e,

---

57 Feridun, "Munşeât" s. 384-385; Sâbitî, "Esnâd" s. 86-87

58 Server, "Şah İsmâ'îl" s. 77; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 188.

59 Feridûn, "Munşeât" 1. cilt s. 383-384; Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 84-85. Mektubun orijinali Türkçe'dir ancak Felsefî tarafından Farsça tercümesi yayınlanmıştır.

60 Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 84; Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 261.

61 Bu mektup, Tercan yakınlarındaki Çarmuk bölgesinden gönderilmiştir. Bkz: Feridûn, "Munşeât" 1. cilt, s. 385-386 (Türkçe); Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 88-89 (Farsça); Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 48.

"Şah İsmâ'îl'in iki ordunun gelecek karşılaşmasının Çaldıran Ovasında olacağı" yolunda haberler saldığını ulaştırdı.[62]

Çaldıran'a 1 Receb 920/22 Ağustos 1514 tarihinde ulaşan Osmanlı ordusu, hemen ertesi günü yani 2 Receb 920/23 Ağustos 1514 günü Kızılbaş ordusu ile çatışmaya başladı.[63] Bu ani hareket aslında, ordu içinde muhtemel bir isyanın önüne geçme önlemi olduğu kadar, Kızılbaş komutanların Osmanlı tarafı hakkında bilgi toplamalarını önleme amacı da güdüyordu.[64] Osmanlılar birliklerini Çaldıran ovasına doğru yerleştirirken, Safevîler batı tarafındaki tepelik alanları ele geçirdi. Aslında iki taraf eşit güçte değildi: Sultan Selîm üç yüz tane top tarafından desteklenen,100 binden fazla askeri savaş meydanına getirirken, Şah İsmâ'îl ise çoğu süvarilerden oluşan 40 bin kişilik bir ordu toplayabilmişti.[65] Osmanlı ordusu-

---

62 Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 39; Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 91; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 50-51; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 192.

63 2 Receb 920/23 Ağustos 1514 tarihi, bu savaşın Receb ayının birinci, ikinci ya da üçüncü günü yapıldığını söyleyen kimi kaynaklardaki farklılıklara rağmen alındı. Sultan Selîm, birçok fetihnâmede savaşın Çarşamba günü; yani Receb ayının ikinci günü yapıldığını ifade etmektedir. Bkz: Feridûn, "Münşeât" 1. cilt, s. 390 ve 392. Cattenoz'un "Tables de Concordance" isimli eserinde 2 Receb 920 tarihi Çarşamba gününe denk gelmektedir. Haydar Çelebi hatıralarında, savaşın Receb ayının birinci gününe denk gelen Çarşamba günü yapıldığını belirtmektedir. (Bkz: Feridûn, "Münşeât" 1. cilt, s. 402) Buna karşın Uzunçarşılı "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 268'de, 3 Receb tarihini vermektedir. Her halükârda genel kabul Çarşamba günü konusundadır. Bu da 23 Ağustos 1514 günüdür.

64 Uzunçarşılı "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 265-268; Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 92; Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 46-47; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 52-53; S. Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" s. 65.

65 Bu rakamlar Mukbil tarafından verilmektedir. Fars kaynakları arasında Osmanlıların sayısını şişirme, buna karşın Kızılbaşların sayısını küçültme eğilimi vardır. Khandemir, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 546'da Osmanlı ordusunun 200 binin üzerinde olduğu, buna karşın Kızılbaşların sadece 20 bin civarında olduğu yazılır. İskender Beg Munşî, " 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî" s. 42'de Safevî ordusunun sadece 20 bin neferden oluştuğunu belirtir. Osmanlı kaynaklarından Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Ahbâr" s.

nun görece üstünlüğü ile karşı karşıya kalan Kızılbaşlar, topçuların ölümcül darbesinden kurtulabilmek için Osmanlılara sol kanattan yüklendiler. Karşı saldırı olarak Selîm topçulara harekete geçme emri verdi[66] ve sonuçta Safevîler ağır kayıplarla kırıp geçirildi. Osmanlı gücü karşısında direnemeyen Kızılbaşlar için geri çekilme dışında hiçbir seçenek kalmamıştı. Şah İsmâ'îl savaşın yanı sıra,[67] kaçırılarak daha sonra Türkiye'ye götürülen en sevdiği eşi Taçlı Hanım'ı da kaybetmişti.[68]

Çaldıran'daki zafer, Tebriz'e giden yolu kolaylaştırmıştı. Nitekim kent, barışçıl bir şekilde teslim olmakta gecikmedi. Selîm, kente 15 Receb 920/5 Eylül 1514 tarihinde girdi ve kış aylarını geçirmeyi planladığı Karabağ bölgesine geçmeden önce Tebriz'de yaklaşık 8 gün konakladı.[69] Ancak, seferin ağır koşullarından şikâyet eden ve padişah çadırına ok yağdırma biçiminde hoşnutsuzluklarını ortaya koyan Yeniçerilerin ayaklanması, Sultan'ı kış boyunca kalacağı Anadolu'daki Amasya'ya geri dönüş hazırlıklarını hızlandırma konusunda emir vermeye

---

451'de Kızılbaş ordusunun 40 bin, Osmanlı güçlerinin ise 100 bin olduğu tahmininde bulunur.

66 Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 546; İskender Beg Munşî, " 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî" 1. cilt, s. 42-43; Münecimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" s. 454; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 146-147.

67 Savaşa ilişkin ayrıntılar aşağıdaki kaynaklarda bulunabilir: Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 47-82; Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 98-106; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 53-62; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 196-206. Ayrıca aşağıdaki orijinal Farsça kaynaklara da bakınız: Khandemir, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 545-548; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 143-149 ve 2. cilt s. 68-70.

68 Taçlı Hanım hakkında bkz: Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 106-109 ve 116-120; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 208-209 ve 214; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 62-65. Selîm'in teşvikleri sonucunda Taçlı Hanım ordu komutanlarından biri olan Ca'fer Çelebi ile evlendirilmiştir. Ca'fer Çelebi daha sonra idam edilecektir.

69 Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 548; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 149 ve 2. cilt s. 70; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 203; Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 83-84; Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 109-111; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 68-69.

zorladı.[70] Selîm, Amasya'da Şah İsmâ'îl'in, eşi Taçlı Hanım'ı geri vermesi yolundaki isteklerini dile getiren dört kişilik bir heyeti kabul etti. Ancak Selîm, bu isteğe kulak tıkadığı gibi Safevî elçileri de hapse attı.[71]

Bu seferin öncelikli sonucu sadece Tebriz'in ele geçirilmesi olmamıştır. Nitekim Selîm'in bölgeden ayrılmasından yaklaşık bir ay sonra Şah İsmâ'îl, eski başkentini yeniden ele geçirdi. Ancak bu seferin en önemli sonuçları, bununla aynı zamanda meydana gelen ikincil operasyonlardı. Çaldıran savaşından önce Selîm, Mustafa Beg isimli komutanını Bayburt'u ele geçirmesi için bölgeye gönderirken, aynı sıralarda başka bir Osmanlı gücü de Bayezîd kalesini kuşatmıştı.[72] Murad Akkoyunlu komutasında başka bir grup, Safevî yönetiminden hoşnutsuzluğunu açıkça ortaya koyan Kürd nüfusun bulunduğu Diyarbakır'a gönderildi. Ancak her ne kadar Bayburt ve Bayezîd kaleleri kolayca ele geçirilmiş olsa da,[73] Diyarbakır'ın fethi Murad Akkoyunlu'nun (Ölümü: 920/1514)[74] hayatına mal olacak kadar zordu ve bölgedeki direniş, 922/1516 yılında Kürdistan'la birlikte kontrol altına alınana kadar birçok birliğin gönderilmesini gerektirecektir.[75] Bu arada, Osmanlılar Erzincan ya-

---

70 Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 85-86; Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 115-116. Bu kaynaklarda Selîm'in Amasya'ya 6 Şevval 920/25 Kasım 1514 tarihinde ulaştığı belirtilmektedir. Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 71-72; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 204-206.

71 Bu dört kişinin tümü de din adamıydı. Bkz: Solakzâde, "Tarih" s. 373. Bunların isimleri şu şekilde verilmektedir: Seyyîd 'Abdülvehhâb, Qadı İshâk, Molla Şükrullah ve Hamza Halîfe. Aynı bilgiler Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" s. 457'de verilmektedir.

72 Solakzâde, "Tarih" s. 364; Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 36 ve 40; Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 89.

73 Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 36 ve 40; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 205.

74 En iyi ayrıntılar Rumlu tarafından verilmektedir. "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 150-152 ve 2. cilt, s. 71-72.

75 A. g. e., 1. cilt, s. 156-159; Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 95-97; Hammer-

kınlarındaki stratejik bir kaleye sahip olan Kemah'ı da 5 Rebîüssânî 921/19 Mayıs 1515 tarihinde ele geçirdiler.[76]

Çaldıran Savaşı, Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarının Erzincan ve Erzurum gibi hayatî merkezleri de içine alacak şekilde genişlemesi ile sonuçlandığı gibi, bunun yanı sıra, İran'a yönelik Osmanlı kuşatmasını daha da güçlendirmeye imkan veren Kürdistan ve Diyarbakır'ın fethi ile bitmiştir. Zayıf Safevî devleti, Portekizliler için Hürmüz'ün ele geçirilmesi için bulunmaz bir fırsat sundu: Çaldıran'dan sadece bir yıl kadar sonra Albuquerque, kenti (Hürmüz) fethetmiş; böylece Fars Körfezi'nin girişi, gelecek 100 yıl boyunca Portekizliler'in kontrolüne geçmiştir.[77]

Bu Osmanlı zaferi karşısında Memlüklerin tepkisi, alarm zilleri çalacak kadar tedirginlik biçiminde olmasa bile önemli bir rahatsızlık meydana getirmişti. Memlük Sultanı Kansu Ğavrî, hoşnutsuzluğunu açıkça gösterdi ve Selîm'in Şah İsmâ'îl'e karşı elde ettiği zaferin haberini getiren Osmanlı elçisini kabulünden sonra, yaverlerine kaygılarını ifâde etti. Yine Ğavrî, hiçbir kutlamanın yapıl-

---

Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt, s. 221-259. Söz konusu kaynaklarda Kürdistan ve Diyarbakır'ın fethinin 922 yılında (yani 1516 yılı sonlarında) Suriye'ye karşı yapılan seferden az önce tamamlandığı belirtilmektedir.

76 Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 153 ve 2. cilt, s. 73-74; Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 457-461; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 75-76; Bu zaferle ilgili fetihnâme için bkz: Feridûn, "Münşeât" 1. cilt, s. 409-410.

77 1507 yılından başlayarak, Hürmüz bölgesi hem Portekizlilere hem de Safevîlere haraç ödedi. Sonuçta 1515 yılı nisan ayına gelindiğinde Albuquerque kenti tamamen işgal etti ve orada Portekiz garnizonu kurdu. Ayrıntılar için bkz: Albuquerque, "The Commentaries of the Great Alfonso d'Albuquerque, Second Viceroy of India", Walter de Gray Brich tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. (Londra, The Hakluyt Society, 1875-84), 1. cilt, s. 132-149; 4. cilt, s. 137-184. Kitabın 4. cilt 175-176 ve 180-184. sayfalarında, biri bizzat Şah İsmâ'îl'den diğeri de onun valisinden olmak üzere Albuquerque'ye 1515 yılında iki elçinin geldiğini ve Osmanlılara karşı Portekizliler ile Hristiyanların yardımını istediğini belirtmektedir. Okuyucu, kitabın bibliyografya kısmında sıralanmış olan Jean Aubin'e ait mükemmel makaleye de müracaat edebilir.

mamasını da emretti.[78] Doğrusu Memlük Sultanı'nın Selîm'den daha fazla kaygı duyması konusunda haklı gerekçeleri yok değildi. Öncelikle, Osmanlıların Doğu Anadolu ve 'da elde etmiş oldukları toprak kazanımları, sınırlarını Memlüklerle komşu haline getirmişti. Böylece karşılıklı çatışmaların artması beklenmekteydi. İkinci olarak, bir Memlük derebeyi olan Dulkadir yöneticisi 'Alâüddevle'nin, Çaldıran Savaşı sırasında[79] Osmanlı'nın Anadolu'daki mühimmat temin yollarına yönelik rahatsız edici hareketleri ile göstermiş olduğu düşmanca tutum, Selîm'in İran'dan çabucak geri çekilmesi ardındaki nedenlerden biriydi; ve Selîm bunu, Memlüklere karşı düşmanlık başlatma konusunda bahane olarak kullanabilirdi.[80] Üçüncüsü, Sultan Selîm'in, 'Alâüddevle'nin[81] yeğeni ve aynı zamanda rakibi olan 'Alî Beg Dulkadir'i, İran'dan dönüşünde Amasya'ya vali olarak ataması, Selîm'in Memlük derebeylerini cezalandırmayı kafasına iyice koy-

---

78 İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 398 ve 402-404. 398. sayfada İbn İyâs, Memlüklerin tepkisini şu şekilde özetlemektedir: "Doğu illerinin sûfî beldelerinin çoğunu Osmanoğulları ele geçirmişti. Sultan (Kansu Ğavri –çev-) bu haber için zafer davulları çalınmamasını emretti. Diğer emirler de Osmanoğulları'na karşı daha dikkatli olmaları gerektiğini hissetti ve onun saltanatından korktular."

79 Arapça kaynakların birçoğu, 'Alâü'd-Devle'nin Kansu Ğavri'nin emirleri doğrultusunda hareket ettiği konusunda hemfikirdirler. Bkz: İbn Zunbûl, "Târîhu's-Sultan Selîm Han İbn es-Sultan Bayezîd Han me'a Kansu el-Ğavri Sultân Mısr" (Kahire, n.p. 1870), s. 9; el-Bekrî, "Nusret Ehlü'l-Îmân bi-Devleti'l-'Usmân" (University of Utah, Aziz S. Atiya Middle East Library; Microfilm arşivi makara no. 359), fol. 18a; idem, "el-Mine er-Rahmâniyye fî ed-Devleti'l-'Usmâniyye" (University of Utah, Aziz S. Atiya Middle East Library, Microfilm arşivi makara no. 190), fol. 16a; el-Karmî, Nuzhetü'n-Nâzirîn fî men Veliye Mısr mine'l-Khulefâ ve's-Salâtîn, (University of Utah, Aziz S. Atiya Middle East Library, Microfilm arşivi makara no. 304), fol. 49a-b; el-Karamânî, "Ekberü'd-Düvel ve Âthârü'l-Uvel" (University of Utah, Aziz S. Atiya Middle East Library, Microfilm arşivi makara no. 472), fol. 250b. Diğer bir kaynak, bkz. Rumlu, "Ahsenü't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 154-156 ve 2. cilt s. 74.

80 el-Bekrî, "Nusret Ehlü'l-Îmân" fol. 18a; el-Karmî, "Nuzhetü'n-Nâzirîn" fol. 49b.

81 'Alî Beg, Şah Sever'in oğlu ve Dulkadir'in eski yönetici olan (daha sonra da Memlükler tarafından Osmanlı Sultanı II. Mehmed ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle öldürülen) 'Alâü'd-Devle'nin de erkek kardeşiydi.

duğunu göstermekteydi.[82] Tüm bunlara ilâve olarak dördüncü ve Memlük Sultanı açısından belirsizliğini koruyan en önemli faktör, Osmanlıların, Memlük yönetici eliti içinde mükemmel bir casusluk ağını başarıyla devam ettiriyor olmasından kaynaklanıyordu.[83]

Selîm, 'Alâüddevle'nin tutumunu formaliteden de olsa Memlük Sultanı Ğavrî'ye şikâyet etti. Memlük Sultanı, karışıklıktan kendini uzak tutmaya çalışarak, kendisine bağlı derebeyinin davranışlarıyla ilgisinin olmadığını ortaya koydu.[84] Bunun üzerine Osmanlılar hemen harekete geçerek, Memlüklere, Dulkadir eyâletini istilâ ederek cevap verdiler. Bu operasyonda 'Alâüddevle'yi öldüren Osmanlı birlikleri, 'Alî Beg'i Rebîüssânî-Cemâziyelevvel 921 (Mayıs-Haziran 1515) tarihinde bölgenin yeni yöneticisi yaparak hâkimiyet alanlarını güney uçtaki bu bölgeye kadar uzattılar.[85] Bununla yetinmeyen Selîm, Memlük Sultanı Kansu Ğavrî'ye, 'Alâüddevle'nin kesik başı ile birlikte ciddi bir uyarı göndererek daha saldırgan bir tutum gösterdi.[86] Bu olayı takiben, Ğavrî derhal savaş hazırlıklarına başladı. Aynı sırada devam eden yoğun diplomatik çabalar, öncelikle Selîm'i Şah İsmâ'îl'e karşı yeni bir düşmanlık başlatmaktan vazgeçirmeyi ve ikinci olarak da

---

82 Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 456-457; Mukbil, "La Campagne de Perse" s. 87.

83 Memlüklerin Haleb komutanı Hâyır Bey ile Sultan Bayezîd arasındaki gizli mektuplaşmalar için üçüncü bölüme bakınız. Aynı Hâyır Bey, Selîm'in Memlüklere karşı elde etmiş olduğu zaferde de anahtar rol oynamıştır ve kimi zaman eskiye ait kaynaklarda "Hâin Bey" olarak nitelendirilmiştir.

84 İbn Zunbûl, "Târîhu's-Sultan Selîm Han" s. 8.

85 İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 458-466; İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khillân" 1. cilt, s. 384; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 154-156 ve 2. cilt, s. 75; Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 458'de asıl belirleyici çatışmaların 29 Rebîüssânî 921 (13 Haziran 1515) tarihinde meydana geldiği belirtilir. Selîm'in, Memlük Sultanı Ğavri'ye mektubunun tarihi de 1 Cemâziyelevvel 921 yani 14 Haziran 1515'dir.

86 Mektubun metni için bkz: Feridûn, "Münşeât" 1. cilt, s. 411-413. Memlük tepkisi konusunda bkz: İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 462-463 ve 467.

Memlük-Safevî askerî ittifakını pekiştirmeyi hedefliyordu. Gerçekte, Memlük Sultanı bir tarafta Osmanlı sarayına gönderdiği mektupta, "Şah İsmâ'îl ile Selîm arasında arabuluculuk yapmak için,"[87] ordusuyla birlikte Haleb'e doğru hareket ettiğini bildirirken, diğer tarafta, gizli bir şekilde başka bir güvenilir elçisini de Osmanlı'ya karşı ortak çabaların başlaması konusunda işbirliği amacıyla Safevî yöneticisine göndermişti.[88] Ancak Kansu Ğavrî için ne acıydı ki, İran'a elçi olarak gönderdiği bu kişiler 9 Rebîüssânî 922/9 Mayıs 1516 tarihindeki dönüş yolculuğu sırasında bir Osmanlı ajanı tarafından anlaşıldı.[89] Bu elçilik görevinden üç ay sonra, Selîm, Memlük Sultanı'na 922 yılı Receb ayı tarihini (1516 yılı ortaları) taşıyan aşağılayıcı bir mektup göndererek, Memlüklerin kendisine ilişkin düşünceleri ve savaş konusundaki meydan okuyuşlarından haberdar olduğu yolunda Ğav-

---

87 Memlüklerin savaş hazırlıkları için bkz: İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 4. cilt, s. 470-483 ve 5. cilt 14-61; İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khillân" 2. cilt, s. 6-13. Kansu Ğavri'nin, Selîm ile Şah İsmâ'îl arasında bir arabuluculuğa niyetli olduğu yolundaki gerekçe, Memlük sultanının Suriye'ye hareketi için kullandığı bir kılıftı. Bu, onun Selîm'e göndermiş olduğu mesajında belirtilmekteydi. Aynı mesajda Ğavri, Selîm'e diğer Müslümanlarla savaşmak yerine Rodos adasının fethini düşünmesini önermekteydi.

88 İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 5. cilt, s. 35'de elçinin ismi el-'Acemî el-Şankacî olarak verilmekte ve sıfatının "Nedîmü's-Sultan" olduğu kaydedilmektedir. Böylesi bir görevin önemi ve modern dönem tarihçilerinin buna yeteri kadar dikkat etmemiş olmaları yüzünden burada İbn İyâs'ın anlatımını aynen alıyoruz: "Sultan'ın sofra arkadaşı el-'Acemî eş-Şanqacî, saraya geldiğinde anlaşıldı ki; tıpkı halkın arasında yayıldığı gibi, Sultan daha önce onu Şah İsmâ'îl'e gizli bir haberle ve gizli bir şekilde göndermiş."

İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khillân" 2. cilt, s. 23'de bu anlatım doğrulanmaktadır ancak elçinin adının "el-Pehlevan" olduğu kaydedilmektedir. Bu ismin, Sultan'ın yakın çevresindekilerden biri olması nedeniyle aynı kişiye İbn İyâs tarafından verilen bir soy isimden başka bir şey olmadığı görülmektedir.

89 Bu, İbn İyâs'ın "Bedâi'u'z-Zuhûr" isimli eserinin 5. cilt, 35-84. sayfaları okunduğunda daha açığa çıkacaktır. İbn Tûlûn, "Mufâkahâtü'l-Khillân" s. 23'deki pasaj, bir çeşit belirsizlik taşımaktadır. Söz konusu kaynak, Selîm'in söz konusu elçilik görevi konusunda bilgi aldığını doğrulamaktadır, ancak onunla ilgili haberlerin sızdığı kaynaklardan dolayı belirsiz hale gelmektedir.

rî'yi bilgilendirdi.[90] Bu arada, Osmanlı Sultanı, Memlüklere bağlı derebeylerinden biri olan ve daha sonra kendi ile birlikte sefere katılacak olan Ramazanoğulları yöneticisi Mahmûd Beg ile ittifakı garanti altına almıştı.[91]

Selîm'in, Memlük İmparatorluğu'nu fethi konusundaki ayrıntılar elinizdeki çalışmanın alanı dışında kalmaktadır ancak, şu kadarını belirtmek gerekir ki, Haleb'in kuzeyindeki Mercidâbık meydanında 25 Receb 922/24 Ağustos 1516 tarihinde yapılan savaş, Haleb komutanı Hâyır Beg'in kendisine bağlı birliklerle beraber geri çekilmesi ve Osmanlı topçu gücünün üstünlüğü sayesinde kolay bir şekilde Memlüklerin yenilgisi ile sonuçlandı. Memlükler, bu savaşta sultanları Kansu Ğavrî'yi de yitirdiler.[92] Savaştan sonra Suriye toprakları muzaffer Osmanlı birlikleri önünde açıldı. Osmanlılar ile yeni Memlük sultanı Tuman Bey komutasındaki Memlük ordusu arasında ikinci karşılaşma 20 Zilhicce 922/23 Ocak 1517 tarihinde Kahire'nin dış mahallelerinden Ridâniye'de meydana geldi ve bir kez daha Osmanlı zaferi ile sonuçlandı. Bu son zafer, Selîm'in Memlük İmparatorluğu'nu fethet-

---

[90] Feridûn, "Münşeât" 1. cilt s. 426-427. Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt s. 360-361'de, el-Cemmâlî'nin Memlüklere karşı fetva verdiğini belirtmektedir.

[91] Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 171-172'de, Mahmûd Beg'in 919/1513-1514 yılında Ramazanoğulları'nın lideri olduğunu ve 922/1516-17 yılındaki Mısır seferi sırasında öldüğünü belirtmektedir.

[92] Savaşa ilişkin ayrıntılar o dönemin kaynaklarından İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 5. cilt, s. 4-75'de verilmektedir. Selîm'in Memlüklere karşı seferi konusundaki bölüm, İngilizce'ye William H. Solomon tarafından "An Account of the Ottoman Conquest of Egypt in the Year A.H. 922 (A.D. 1516)" başlığı ile çevrilmiştir. (Londra, The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1921); İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khillân" s. 6-30. İbn Tûlûn, savaş sonrasında Suriye'deki Osmanlı cephelerini ziyaret etme imkanı bulmuş ve onların yapısı konusundaki izlenimlerini kaydetmiştir. Bu konudaki en geniş anlatım, olayların bizzat görgü şâhidi olan ve sefer konusunda uzun bir monografi yazan İbn Zunbûl'dedir. Çalışmanın sadece taş baskısı bir özeti bulunmaktadır. Mercidabık Savaşı konusunda bkz: İbn Zunbûl, "Târîhu's-Sultân Selîm" s. 12-24.

tiğinin kesin deliliydi[93] ve bunu Müslümanların kutsal yerleri olan Mekke ve Medîne'nin boyun eğmesi izledi.[94]

Böylece, Memlük İmparatorluğu hem Selîm'e hem de Şah İsmâ'îl'e karşı davranışlarının sonuçlarına katlanmış oldu. Olayın Osmanlılar açısından boyutuna gelince; söz konusu gelişme, Osmanlı Sultanı'nın iki farklı savaşta iki büyük galibiyet alarak düşmanlarıyla savaşma konusundaki başarısını açıkça göstermiş oldu. Şah İsmâ'îl'in, Kansu Ğavrî ile yapmış olduğu ittifaka bağlılık konusundaki başarısızlığının nedenlerine ilişkin bilgiler, Marino Sanudo'nun *"Diarii"* eserinde yer alan bazı Venedik yazışmalarında bulunabilir. Adı geçen belgeler, Çaldıran'daki yenilginin hemen ardından Şah İsmâ'îl ile Ğavrî arasında başlayan yoğun diplomatik hareketliliğin yanı sıra, iki lider arasındaki ittifakın varlığını da ortaya koymaktadır.[95] Daha da önemlisi, Venedik belgeleri Şah İsmâ'îl'in, Memlük güçlerine katılmak için 60 bin adamıyla birlikte Suriye'ye hareket ettiğini, ancak Diyarbakır ile Suriye arasındaki ana geçiş yolu olan el-Bîre geçidine Selîm'in aynı sayıda asker yerleştirmesi sebebiyle sınıra yaklaşmayı başaramadığını belirtmektedirler.[96]

Memlük İmparatorluğu'nda kontrolü ele almalarından sonra Osmanlılar, derhal Şah İsmâ'îl aleyhine pro-

---

[93] Tuman Bey, bu savaş sırasında öldürülmemiş ve Osmanlılara karşı yerel direnişi örgütlemek üzere kaçmayı başarmıştır. Ancak sonunda yakalanarak 22 Rebîülevvel 923/14 Nisan 1517 tarihinde Kahire'deki Zuveyle kapısında asılmıştır. Bkz: İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 5. cilt, s. 166-167. Tuman Bey hakkında bilgi için bkz: İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 5. cilt, s. 122-150, Mısır seferi konusundaki bilgiler için bkz: İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khillân" 2. cilt, s. 43-44; İbn Zunbûl, "Târîhu's-Sultân Selîm" s. 28-122.

[94] İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 5. cilt, s. 192 ve 206; en-Nehrevâlî, "Akhbâr Mekke el-Muşerrefe" isimli kitabın üçüncü cildi olan "Kitâbü'l-I'lâm bi-A'lâm Beytullahi'l-Harâm" H. F. Wustenfeld'in editörlüğünde basıldı, Beyrut, Khayat, 1964, s. 284-289.

[95] Sanudo/Amoretti, "_ah Ismâ'îl" 1. cilt, s. 317 ve 345.

[96] A. g. e., s. 351-353 ve 401-447.

pagandaya başlayarak Cuma namazlarında halkı ona "beddua" ettirdiler.[97] Bununla da yetinmeyerek, eski Memlüklü sultanı Kansu Ğavrî'nin aslında Hurûfî tarikatının bir üyesi ve İranlıların yakın bir arkadaşı olduğu söylentisini alttan alta yaydılar.[98]

Selîm döneminin sonlarına doğru ise, Anadolu yeni bir isyanla sarsılmaya başladı. 925/1519 yılında, Celâli isimli bir kişi, kendisinin "Mehdî"[99] olduğunu öne sürerek, aralarında Kızılbaşların da bulunduğu geniş bir takipçi topluluğunu çevresinde toplamayı başardı. Tokat'ın Turhal ilçesinde başlayan söz konusu isyan, Dulkadir yöneticisi 'Alî Beg'in idaresinde bulunan Sivas'a kadar yayıldıysa da, adı geçen vali isyanı bastırmada başarılı olarak, isyancıların liderini öldürdü.[100] Bu tür heterodoks bir atmosfer, Ahmed'in oğlu Murad'ın halen hayatta olduğu yolundaki söylentilerin yayılmasına destek olmuştu. Ancak söylentiler daha fazla kargaşaya yol açmadan dağıldı gitti.[101]

---

97 İbn Tûlûn, "Mufâkahatü'l-Khillân" 2. cilt, s. 74-75.

98 İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 5. cilt, s. 88.

99 Mehdî, Şî'îliğin İmâmiye doktrinine göre, kayıp olan ancak kıyamet zamanında geri dönecek olan 12. ve son imamdır. Bkz: el-Şîbî, "es-Silah beyne et-Tasavvuf ve't-Teşeyyû' " (Kahire, Dârü'l-Ma'ârif, 1969), s. 121-131 ve 227; Tabatabâî, "Shi'ite Islam", S. H. Nasr'ın tercümesi ve editörlüğünde basılmıştır. (Londra, George Allen and Unwin Ltd. 1975), s. 173-217.

100 Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 471; Solakzâde, "Tarih", s. 414-415; Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 297; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 4. cilt,s. 351-352. Sanudo/Amoretti, "_ah Ismâ'îl" 1. cilt, s. 494-495. Adı geçen kaynaklardan sonuncusu, ayaklanmanın Şah İsmâ'îl lehine olduğunu ve bu olayda 15 bin kişinin öldürüldüğünü bildirmektedir. Tansel ise, "Yavuz Sultan Selim" isimli eserinin 94-98. sayfalarında Topkapı Sarayı Arşivi'nden 5293 nolu belgeye dayandırdığı bilgilerde, ayaklanmanın Kızılbaş bağlantısını ortaya koyar.

101 Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 471-472'de olayın tarihi olarak 925/1519 yılı verilmektedir; Tansel, "Yavuz Sultan Selim" s. 99-100. Söylentiler, Murad'ın daha sonra Üsküdar'da öldüğünü belirten bir sûfî tarafından yayılmıştı. Bu söylentileri durdurmak için Selîm bizzat Üsküdar'a gelerek ölünün mezardan çıkarılmasını emretti. Tarihî olarak bilinmektedir ki, Murad yaklaşık 1513 yılı dolaylarında İran'da ölmüştür.

Safevî tarafında ise, Şah İsmâ'îl'in son yıllarına, Osmanlılara karşı bir ittifak oluşturmak amacıyla Hristiyan batılılarla yoğun diplomatik görüşmeler damgasını vurdu. Şah İsmâ'îl, Rodos adasındaki St. John şövalyelerinin lideri ile irtibata geçerek, onlardan Hospitallers isimli tarikat üyelerinin elinde bulunan Selîm'in kuzenini kendilerine teslim etmesini istemişti. Ancak istek, reddedilecektir.[102] Safevî yöneticisi, benzer şekilde Portekizlilerle,[103] II. Ladislas (1490-1516) ile, Macaristan ve Çek kralı[104] ile ve son olarak Habsburg İmparatorluğu lideri V. Charles (1519-1558) ile başlatmış olduğu diyalog girişimlerinde de başarısız olmuştur.[105] Safevîleri, Osmanlı karşıtı cephenin içine almaya çali-

---

[102] Sanudo/Amoretti, "_ah Ismâ'îl" 1. cilt, s. 330-331. Bu kişi, II. Bayezîd'in Rodos'a kaçan ve daha sonra Fransa'da yaşamını yitiren oğlu Sultan Cem'in çocuğu idi.

[103] Bu bölümün, Şah İsmâ'îl'in Hürmüz'de 1515 yılında Albuquerque'ye göndermiş olduğu elçilerle ilgili 77. notuna bakınız. 924 yılı Şevval (Ekim-Kasım 1518) tarihini taşıyan mektupta İmparator V. Charles'e hitab eden Şah İsmâ'îl, Portekiz Kralı'ndan bir elçiyi kabul ettiğini ifade etmektedir. Bkz: K. Lanz, "Correspondenz des Kaisers Karl V" (Frankfurt, Main: Minerva GMBH, 1966), 1. cilt, s. 52-53; Felsefî, "Târîh-i Ravâbit-i Îrân ve Urupa der Devre-i Safeviyye" s. 164'de, hatalı bir şekilde Lusitania'yı "Susitania" olarak sunmaktadır. Bir notta, Felsefî, bu ülke hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığını ilâve eder. Oysa Lusitania, Portekiz'in eski ismidir.

[104] Yukarıda belirtilen aynı mesajda, İsmâ'îl, Lübnan Dağları Marûnîlerinden "Peter kardeş" lakaplı biri aracılığı ile Macaristan Kralı'ndan bir mektup aldığını itiraf etmektedir. Bkz: Lanz, "Correspondenz des Kaisers Karl V." 1. cilt, s. 52; Felsefî, "Ravâbit-i Îrân ve Urupa" s. 163. Ladislas'ın yönetimi konusunda bkz: "Proceedings of the American Philosophical Society" isimli eserde Setton'a ait "Pope Leo X and Turkish Peril" bölümü, 1969, s. 377-383.

[105] Şah İsmâ'îl, aynı "Peter" aracılığı ile İmparator V. Charles'e, Şevval 924 (Ekim-Kasım 1518) tarihli bir mektup göndermiş ve ondan, gelecek baharda Osmanlılara karşı birlikte saldırma önerisinde bulunmuştur. Ancak, öyle görünmektedir ki, Şah İsmâ'îl'in mesajı Habsburg sarayına tam vaktinde ulaşamamıştır. Toledo'daki Charles'in cevabı 25 Ağustos 1525 tarihini taşımaktadır. Bu tarih ise 930/1524 yılında Şah İsmâ'îl'in ölümünden sonrasına denk gelmektedir. Söz konusu mesaj St. John tarikatına bağlı şövalyelerden biri olan Jean de Balbi isimli kişi ile gönderilmişti. Balbi tarafından V. Charles'e gönderilen bir dizi mektuptan, bu elçinin 12 Ağustos 1529 tarihinde Haleb'e, 13 Mayıs 1530'da Bağdâd'a ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra Balbi'nin mektupları kesilmiştir. Bu mektupların kopyaları, Lanz'ın "Correspondenz des Kaisers Karl V." isimli eserinde 1. cilt, 52-53, 168-169, 192-206, 329-330, 335-336, 379 ve 385. sayfalarında yayınlanmıştır.

şan Papalığın planları da benzer şekilde başarısız kalmıştır.[106]

B. Safevî İmparatorluğu'na Osmanlı Kuşatması

Osmanlı-Safevî çekişmesi, 926/1520 yılında Selîm'in ölümü ardından yeni bir döneme girdi. Osmanlı tarafında, Sultan II. Süleyman'ın iktidar dönemi, imparatorluğu Toroslar bölgesinden güneyde Yukarı Fırat'a, Suriye'ye, Hicaz ve Mısır'a kadar uzatarak hâkimiyet alanını Afrika'nın Akdeniz kıyılarından Hint Okyanusu kıyılarına kadar yayan Selîm'le birlikte temelleri atılmış bulunan yeni bir dönemin başlangıcına ayarlanmıştı. Böylesi bir kazanım, Avrupa'ya yönelik seferlerin durdurularak, tamamen Orta Doğu üzerine yoğunlaşılması sayesinde gerçekleştirilmişti. Süleyman'ın politikası ise, Selim'in mirasının pekiştirilmesinin yanı sıra, imparatorluğun Avrupa geleneğine yeniden dönülmesi şeklinde oluşturuldu.

Suriye'de, Can Birdî el-Gazzâlî, İstanbul'da hükümetin değişmesinden doğan boşluk fırsatını kullanmaya kalkıştı ve eyâletin imparatorluktan ayrıldığını ilan etti. Birçok kaynağa göre, Can Birdî el-Gazzâlî, bir süre sonra Osmanlı sınırlarına oldukça yaklaşan Şah İsmâ'îl ile birlikte hareket etmekteydi. İsyan, 926 yılı Zilqâde ayının sonlarında (Kasım 1520) başladı ve yaklaşık 926 yılı Safer ayının sonlarında (Ocak 1521) tamamen bastırıldı. Ayaklanmayı bastıran Ferhad Paşa, isyancı lideri yenerek kesik başını Sultan'a gönderdi.[107]

---

[106] Setton, "Pope Leo X and Turkish Peril" s. 389. Papalığın, İran'ı Osmanlı karşıtı ittifakın içine dahil etme yönündeki planları için bkz: Charrière, "Négociations de la France dans le Levant" I. cilt, s. 49-63.

[107] Eski Memlük komutanlarından biri olan Can Birdî el-Gazzâlî, çağdaş Mısır tarih ki-

Bu olaydan sonra, Süleyman dikkatini yeniden ülkesinin Avrupa'ya giriş kapılarından biri olan Danubian bölgesindeki sınırlarına çevirdi. Söz konusu bölgede bulunan Macaristan Kralı Osmanlılara meydan okuyan davranışlar sergileyerek, yıllık haraçları toplamak üzere bölgeye gönderilen Osmanlı elçisini öldürmüştü. Bunun üzerine Süleyman, hemen harekete geçerek bizzat kendisinin komuta ettiği bir sefere girişti ve 26 Ramazan 927/30 Ağustos 1521 tarihindeki bu kuşatmada ele geçirildi.[108] Aşağı Danubian bölgesinde Osmanlı'nın elini büyük ölçüde güçlendiren ve Macaristan'a giden yolu açan bu başarı, Anadolu ile Mısır arasındaki deniz yolculukları için büyük bir tehdit oluşturan St. John (Hospitallers) şövalyelerinin elindeki Rodos adasının alınması ile bir yıl sonra taçlanmış oldu.[109]

---

taplarınca; Osmanlıların Mısır'ı fethi sırasında Selîm'in tarafına geçtiği için "hain" olarak nitelendirilir. Gazzâlî, fetihten sonra Suriye valiliği ile ödüllendirilmişti. Selîm'in ölüm haberini alması üzerine, Mısır ordusunda genelkurmay başkanı olan Hâyır Beg'i, Memlük İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak için ikna etmeye çalışan Gazzâlî, red cevabı ile karşılaşınca planını Suriye ile sınırlı tutmak zorunda kalmıştır. Ayrıntılar için bkz: İbn İyâs, "Bedâi'u'z-Zuhûr" 5. cilt, s. 367-369, 382 ve 422-423; Solakzâde, "Tarih" s. 433-437. Sanudo tarafından yayınlanan bir belge ise, Can Birdî isyanı ile Safevîler arasında bir bağlantı olduğunu ifade etmektedir. Belge, Şah İsmâ'îl'in isyancı valiye planlarını gerçekleştirme konusunda 10 adam gönderme sözü verdiğini belirtir. Bkz: Sanudo/Amoretti, "_ah Ismâ'îl" 1. cilt, s. 522. Bu anlatım Müneccimbaşı tarafından da doğrulanmaktadır. Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" isimli eserinin 3. cilt, 476-477. sayfasında, İsmâ'îl'in Osmanlı sınırına kadar geldiğini ancak Can Birdî'nin yenildiğini işitir işitmez Qazvin'e geri döndüğünü yazmaktadır. O, yine aynı şekilde, Suriye'ye karşı gönderilen Ferhad Paşa'nın, Safevîlere karşı sınırı beklemek üzere ordunun bir bölümünün Kayseri'de bekletilmesi emrini aldığını belirtir.

108 Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 477-478; Solakzâde, "Tarih" s. 438-439. Sefere ilişkin hâtıralar Feridûn'un "Münşeât" 1. cilt s. 507-515'de bulunabilir.

109 Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 478'de, Rodos'un 5 Sefer 929/24 Aralık 1522 tarihinde kuşatıldığı belirtilir. Süleyman, kuşatmaya ilişkin anlatımı Bursa valisine gönderilen bir fetihnâmede vermektedir. Bkz: Feridûn, "Münşeât" 1. cilt, s. 522-525; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" s. 27-43; Eric Brockman, "The Two Sieges of Rhodes, 1480-1522" (Londra, John Murray, 1969). Hospitallers tarikatı üyeleri ilk defa, 1291 yılında Filistin'deki Akka'nın fethedilmesinden sonra Kıbrıs'a yerleşmişlerdi. 1308'e kadar Rodos'u ele geçirdiler. Bkz. A. S. Atiya, "The Crusades in the Later Middle Ages" (Londra, Methuen and Co., 1938), s. 286-290.

Süleyman bu tür saldırılara giriştiği bir sırada, Şah İsmâ'îl hâlâ Hristiyan Batı ülkeleri arasından bir partner aramakla meşguldü. 1521 yılına gelindiğinde, hem Papa X. Leo'dan (1513-1521) hem de Venedik'ten birer elçi ayrı ayrı seyahatlerle İran'a ulaşarak Marâgah'ta Şah İsmâ'îl'in huzuruna çıktılar.[110] Ama, Süleyman'ın Avrupalı hasımlarına karşı elde etmiş olduğu zaferleri duymasından sonra Şah İsmâ'îl, Osmanlılarla sağlanmış olan "statüko"nun korunmasının daha akıllıca olacağını düşünüyordu. İsmâ'îl, Süleyman'a ilk ve de tek bir defa elçi göndererek Rodos'un alınması münâsebeti ile kendisini kutlamak dışında bir şey yapmadı. Safevî yöneticisi göndermiş olduğu belgede, Osmanlı Sultanı'nı elde etmiş olduğu zaferden ve tahta oturmuş olmasından dolayı kutlarken, Sultan Selîm'in ölümünden dolayı da başsağlığı dileklerini iletmekteydi.[111] Süleyman da, 14 Muharrem 930/23 Kasım 1523 tarihinde, diplomatik ifâdeler açısından şaheser sayılabilecek bir müphemlikte[112] gönderdiği cevâbî mektubunda, Şah İsmâ'îl'e söz konusu girişiminden dolayı "soğuk bir üslupla" teşekkür ederken, adeta Safevîleri kastettiğini hissettirecek şekilde, Selîm'den "sefih ve isyancıların davranışlarını bastıran biri" olarak bahsetmekteydi.[113]

---

110 Sanudo/Amoretti, "_ah Ismâ'îl" 1. cilt, s. 545-547. Bu belge 16 Ocak 1521 tarihini taşımaktadır. Ama, 1522 yılına ait belgelerle birlikte arşivlenmiş olması bu tarihin şüpheli olduğunu gösterir. Müelliflerin eserinin tamamı elde olmadığından tarihin onaylanması mümkün olamamaktadır. Ancak, asıl kuşkumuz Khandemîr'in "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 474'de verilen bir pasajda bu tarihin desteklenmesi ile ilgilidir. Adı geçen müellif, Şah İsmâ'îl'in 927 yılı Ramazan ayını (Ağustos-Eylül 1521) Marâga'da geçirdiğini belirtmektedir.

111 Feridûn. "Münşeât" 1. cilt, s. 525-526. Bu belge, herhangi bir tarih taşımamaktadır ama başka deliller, bu belgenin Osmanlıların Rodos'u almasından sonra yani 1522 yılı Aralık ayından sonra oluşturulduğunu göstermektedir.

112 A. g. e., s. 526-527.

113 A. g. e., s. 527.

Şah İsmâ'îl, 19 Recep 930/23 Mayıs 1524 tarihinde ölünce yerine on yaşındaki oğlu Tahmâsb (930-984/1524-1576) geçti.[114] Yeni Şah'ın yaşının küçük olması, her biri devlet işlerinde kontrolü ele geçirmek için can atan öncü Kızılbaş kabile liderleri arasında bir iç çekişmeye neden olmuştu. Şah İsmâ'îl öldüğü sırada "vekil" görevinde bulunan Dîv Sultan Rumlu, İsmâ'îl'in vârisi Tahmâsb zamanında da aynı makamı elinde tuttu. Dîv Sultan aynı şekilde, genç liderin "lala" (akıl hocası) fonksiyonunu görürken, bunun yanısıra Kızılbaş güçlerin "emîrü'l-ümerâ"sı (genelkurmay başkanı) idi. Aslında Dîv Sultan, Safevî devletinin "de facto" lideri konumunda idi. Oynadığı rol ise, başta Kupak (Köpek) Sultan Ustaclu olmak üzere rakiplerinin kıskançlığını kamçılıyordu. Bu rekabet, Ustaclu isyanının temel gerekçesini oluşturdu ve Dîv Sultan'a isyanla başlayan iç savaş, Şamlu ve Tekkelu kabilelerinin Ustaclu ve Rumlu'yu desteklemeleriyle körüklendi. 931/1525 yılından 940/1532 yılına kadar süren dönem içinde İran, çeşitli Kızılbaş gruplar arasındaki iç çekişmelerle büyük bir sarsıntı geçirdi.[115] Sonun-

---

[114] Tahmasb'ın doğum tarihine ilişkin birçok kaynakta çelişkiler yer almaktadır. Kendi hâtıralarında (Ruznâme, s. 166) Tahmasb, kendisinin 19 Zilhicce 920/3 Şubat 1515 tarihinde doğduğunu belirtir. Bu kitap, Paul Horn'un editörlüğünde "Die Donkwürdigkelten des _ah Tahmasp I von Persien" adıyla basılmıştır, ZDMG 44, 1890:576. Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" s. 132'de Tahmasb'ın doğum tarihi olarak 919 yılı Zilhicce ayının 26'sı (22 Şubat 1514) verilirken, Khandemîr, "Habîbü's-Siyer" s. 531'de Tahmasb'ın 918 yılı sonunda (Şubat-Mart 1513) doğduğunu belirtmektedir. İskender Beg Münşî, "Târîh-i 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî" s. 45'de Rumlu'nun verdiği tarihi doğrulamaktadır. Doğum olayının Şah İsmâ'îl'in Horasan'da Özbeklere karşı sefer düzenledikten sonra kamp kurduğu İsfehan yakınlarında meydana gelmiş olmasından dolayı, 26 Zilhicce 919/22 Şubat 1514 tarihinin doğru olduğu anlaşılmaktadır.

[115] Olayın ayrıntıları, burada ele alınmayacaktır. Okuyucu, konuyla ilgili ayrıntılı bilgileri, söz konusu döneme ilişkin araştırma yapmış olan modern dönem uzmanlarının makalelerinde bulabilirler. Bunlar arasında aşağıdakiler incelenmeye değer: Martin Dickson, "Shah Tahmasb and the Uzbeks" s. 51-203; Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Une Liste d'Emirs Ostagelu Révoltés en 1526" (Studia Iranica 5), 1976, s. 91-114; Aynı yazarların, yine Studia Iranica'daki "Un Document Ottoman sur la Revolte des

da 940/1532 yılına gelindiğinde, Tahmâsb, modern dönem uzmanların "Kızılbaş miras savaşı"[116] olarak nitelendirdikleri çatışmalara son vererek iktidar gücünü eline almayı başardı.[117]

İran'ın içinde bulunduğu istikrarsız koşullar, rakiplerinden biri olan Özbeklerin Horasan'daki Safevîlere ve özellikle Herat kentindeki Safevî kontrolüne karşı bir dizi saldırı düzenlemeye teşvik edici oluyordu. Safevî-Özbek ilişkilerinin bu önemli dönem tarihi, Martin B. Dickson tarafından araştırılmıştır. Osmanlıların, hem Tahmâsb'a hem de onun ilk dönem iktidar yıllarına hâkim olan koşullara tepkisi, -Sultan Süleyman'ın Safevî karşıtı bir tutum benimsemiş olmasına rağmen- İran'a karşı herhangi bir askerî harekâta girişmeme şeklinde olmuştur. Sultan'ın İran'ın yeni hükümeti karşısındaki tutumu, sadece iki tanesini buraya almakla yetineceğimiz bir dizi tarihi belgede açıkça ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Osmanlı lideri Süleyman'ın, Tahmâsb'a iktidara geçmesi nedeniyle sıradan bir kutlama mesajı göndermek yerine, yeni lidere adeta "doğru yolu izle" dercesine, Selîm'in İran'a yapmış olduğu seferi hatırlatması idi.[118] İkincisi,

---

Ostagelu" isimli makalesi, s. 168-184; Roger M. Savory, "The Principal Offices of the Safavid State during the Reign of Tahmasp Ist (930-84/1524-76)" BSCAS 24, 1961, s. 65-85. Orijinal kaynaklar arasında ise bkz: Tahmasb, "Ruznâme" s. 167-170 ve 173-174; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" s. 187-236 ve İskender Beg Münşî, "Târîh-i 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî" s. 47-49.

116 Bu ifade, müellif Savory tarafından "The Principal Offices of the Safavid State during the Reign of Tahmasp Ist (930-84/1524-76)" isimli makalede kullanılmıştır.

117 A. g. e.

118 Feridun, "Münşeât" I. cilt, s. 541-543; 'Abdülhuseyn Nevâî, "Şah Tahmasb Safevî, Mecmû'a-yi Esnâd ve Mukâtabât-i Târîh-i Hamrâh-i Yaddâşthâ-yi Tafsîlî" Tahran, İntişârât-i Bunyad-i Ferheng-i Îrân, 1971, s. 151-153. Bu mektup, herhangi bir tarih taşımamaktadır ancak Süleyman'ın 927/1521 yılındaki Belgrad ve 929/1522 yılındaki Rodos fetihlerine atıflar yapmaktadır. Tahmasb'ın 19 Receb 930/23 Mayıs 1524 tarihinde tahta geçtiği ve Süleyman'ın Mohaç'taki zaferinin 932/1526 yılında olduğu düşünüldüğünde, bu mesajın Tahmasb'ın taç giymesinden az sonra gönderildiğini anlamak zor değildir.

Osmanlı Sultanı, Diyarbakır'daki Osmanlı valisi Husrev Paşa'ya gönderdiği 931 yılı Ramazan ayı tarihini taşıyan (Temmuz 1525) bir mektupla benzer bir saldırgan tutum sergilemişti. Bu mektupta, Süleyman, valisinden Kürdlerin desteğini kazanmasını isterken, İran'dan kaçan âlimlere sığınma hakkı vermesini ve İran'la ilgili gelişmeler konusunda merkezî hükümeti sürekli bilgilendirmesini emretmekteydi.[119]

Süleyman her ne kadar İran'ı işgal etmekle tehdit etmekteyse de, Osmanlılar öncelikle Macar kralı II. Louis'in (1516-1526) liderliğindeki Habsburg İmparatorluğu'nun, Danubian bölgesindeki sınırda oluşturduğu tehdidi gidermek zorundaydı. Osmanlı ordusu bu meydan okumaya verdiği cevapta, 21 Zilqâde 932/29 Ağustos 1526 tarihinde Mohaç'ta stratejik ve kesin bir zafer elde etmiş ve Danubian'ı kendi topraklarına katmıştır.[120] Bu zaferle, Macaristan'a giden yolun önü tamamen açılmış oldu. Başkent Buda (Budapeşte) bu zaferden iki hafta sonra 3 Zilhicce 932/10 Eylül 1526 tarihinde Osmanlı-

---

[119] Feridûn, "Münşeât" 1. cilt, s. 543-544.

[120] Macaristan'da, Alman ve Macar soylular arasında bir bölünme bulunmaktaydı. Macarlar, bugünkü Romanya'nın bulunduğu toprakların yöneticisi olan ve Süleyman'ın Mohaç'ta elde ettiği zaferden sonra Macar kralı olarak atadığı John Zapolya tarafından yönetilmekteydi. Habsburg tarafında ise, geleceğin Kutsal Roma imparatoru (1556-1564) olacak olan ve imparator V. Charles (1519-1556)'ın küçük kardeşi sıfatına sahip bulunan Ferdinand, Mohaç'ta II. Louis'in ölümü ardından Viyana ile birlikte Avusturya ve Macaristan'ın yeni kralı olmuştu. Bkz: D. Vaughan, "Europe and the Turk. A Pattern of Alliances 1350-1700" (Liverpool University Press, 1954), s. 109-114; W.E.D. Allen, "Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century" (Londra, Central Asian Research Centre, 1963), s. 68-71; C. Max Kortepeter, "Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus" (New York, New York University Press, 1972), s. 124-131. Bu kaynaklarda ve Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 5. cilt, s. 78-86'da, Mohaç savaşının tarihi 29 Ağustos 1526 olarak verilmektedir. Ancak Feridûn'un "Münşeât" 1. cilt, s. 546'da yayınlanan Süleyman'ın "Fetihnâme"sinde bu tarih 20 Zilkade 932/28 Ağustos 1526 olarak verilmektedir. Müneccimbaşı'nın "Sahâifü'l-Akhbâr" s. 481'de savaşın tarihi yanlış biçimde 27 Eylül 1526 olarak verilmektedir.

ların eline geçti.[121] Ancak bir yıl sonra ise, Osmanlı otoriteleri, 933 yılı sonları ile 934 yılı başlarında (1527 ortaları ile 1528 yılı başları) imparatorluğun Anadolu toprakları ile Toroslar bölgesinde meydana gelen bir dizi isyanla mücadele etmek zorunda kaldılar. Bunlar, aralarında yeni yürürlüğe giren kadastro yasalarını protesto eden çiftçi isyanlarının da bulunduğu bir dizi ayaklanmaydı.[122] Osmanlı ordusu, 934 yılı sonlarından 939 yılı başlarına kadar (1529 yılı ortalarından 1532 yılı sonlarına kadar), Macaristan ve Avusturya'daki seferle meşguldü. Bu dönemdeki olaylar arasında en göze çarpanlarından biri kuşkusuz, Süleyman'ın 23 Muharrem 935'den 10 Safer'e (17 Eylül'den 14 Ekim 1529'a) kadar süren bir aylık kuşatmaya rağmen Viyana'yı alma girişiminin başarısızlıkla neticelenmesiydi.[123] Sonunda, Mayıs 1533 tarihinde, Osmanlılarla Macaristan ve Bohemya Kralı Ferdinand arasında bir ateşkes anlaşması imzalandı.[124]

Söz konusu anlaşmanın sonuçları, Süleyman'a, dikkatini Avrupa'dan çevirerek yeniden Safevî devletine yoğunlaştırmasına imkan tanıdı. 934-35/1528-29 yılında Zülfikâr Musullu, Bağdâd'ı ve Arab Irak'ını Safevîler adına yöneten amcası İbrâhîm Musullu'yu öldürerek onun yerine geçti ve Osmanlılar ile müttefik olduğunu ilan et-

---

121 Solakzâde, "Tarih" s. 458-460; Peçevî, "Peçevî Tarihi" (Murat Uraz'ın editörlüğünde 1968 yılında İstanbul Neşriyat Yurdu tarafından basıldı), 1. cilt, s. 59-60; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 5. cilt, s. 88-91.

122 Müneccimbaşı'nın "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 482-485; Solakzâde, "Tarih" s. 462-468; Peçevî, "Peçevî Tarihi" 1. cilt, s. 67-68; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 5. cilt, s. 92-101.

123 Osmanlılar, John Zapolya ile Macaristan'a ilişkin emeller besleyen Habsburg kralı Ferdinand'a karşı işbirliğini hedefleyen 29 Şubat 1528 tarihinde bir işbirliği anlaşması imzalamıştır. Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 5. cilt, s. 114-127; Vaughan, "Europe and the Turk" s. 114-116.

124 Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 5. cilt, s. 179-180; Vaughan, "Europe and the Turk" s. 118-119.

mesi ardından bölgede Sultan Süleyman adına hutbe okutulmasını emretti. Ama bu isyan oldukça kısa ömürlü oldu. Zülfikâr, Şah Tahmâsb'ın taraftarları arasında bulunan kendi öz kardeşleri tarafından suikast düzenlenerek öldürüldü.[125]

Süregiden savaşlar, Özbeklerin Horasan'a yönelik ardı arkası kesilmeyen saldırıları ile birleşince, oluşan siyâsî atmosfer, Azerbaycan ve buraya bağlı kabile üyelerinin yöneticisi olan Ulama Tekkelu'ya "vekillik" görevi için mücâdele başlatmada büyük bir cesâret kaynağı oluşturuyordu. Ama, 937/1530 yılında Tahmâsb'a sadık adamlarıyla giriştiği savaştaki yenilgisi, tüm planlarını boşa çıkardı. Tekkelu, daha sonra Osmanlılara sığınarak, onların tam desteğini almayı başardı.[126]

Ulama Tekkelu ve onun aynı kabileden destekçilerinin Safevî hiyerarşisinden ayrılmalarına Osmanlı'nın göstermiş olduğu olumlu tepkinin kaynaklandığı birçok gerekçe bulunmaktadır. Öncelikle, Safevî devleti, bitmek bilmeyen iç savaşın yol açtığı gerileme yüzünden her geçen gün güç kaybediyordu. İkincisi, Özbeklerin Horasan'a yönelik devamlı akınları, gerçekte Safevîleri yıpratma savaşına dönmüştü. Üçüncüsü, Zülfikâr ve Ula-

---

125 Bu isyanın tarihi konusunda, kaynaklar arasında dikkat çekecek kadar farklılıklar bulunmaktadır. Rumlu, 208. sayfasında Zülfikâr isyanının tarihini vermemesine rağmen, okuyucuyu bu seferin 934 yılı sonlarında (1528 ortaları) başladığına inandıracak bilgiler vermektedir. Ama aynı kaynak, Zülfikâr'ın ölüm tarihi konusunda kesin bir tarih vererek, bunun 3 Şevval 935/10 Haziran 1529 olduğunu yazar. Bidlîsî, "Şerefnâme" 2. cilt, s. 553-556'da isyanın 14 Ramazan 934/2 Haziran 1528 tarihinde başladığını ve 935 yılı sonlarında (1529 yılı yaz ayları) tamamen bastırıldığını belirtir. Kara Çelebizâde isimli bir Osmanlı kaynağı da, "Ravdatü'l-Ebrâr" isimli kitabında, isyanın tarihinin 940/1533 olduğunu yazar. Modern dönem tarihçilerinden 'Abbâs el-'Azzâvî, "Târîhu'l-'Irâq" isimli kitabında, isyanın 935/1529-30 yılında çıktığını belirtir.

126 Aynı dönem boyunca, Özbek Ubeyd Han, Horasan kent merkezine bir dizi saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılarda özellikle Herat hedef alınmıştı. Bkz: İskender Beg Münşî, "'Alem Ârâ-yi 'Abbâsî" 1. cilt, s. 59-61; Rumlu "Ahsenu't-Tevârîh" s. 237; Bidlîsî, "Şerefnâme" Arapça, 1. cilt, s. 434-438.

ma'nın isyanları, merkezî hükümetin batı ve kuzeybatıdaki ülke zenginlikleri üzerinde sahip oldukları nüfuzu dikkat çekici biçimde zayıflatmıştır.

Tüm bu koşullar birleştiğinde, şu iki hedefi gerçekleştirmesi için, Sultan Süleyman'a Safevîlere yönelik çok daha geniş kapsamlı saldırı kararları almasında itici unsur olmaktaydı: Bu hedeflerden ilki, Ermenistan ve Kürdistan'ı Osmanlı kontrolüne alarak, İran'ı Doğu Anadolu ve Gürcistan'a bağlayan geçitler üzerinde hâkimiyeti pekiştirmek. İkincisi ise, aralarında Bağdâd'ın da bulunduğu Arab Irak'ını işgal ederek Fars denizine doğru güney yönünde genişlemek.

Süleyman, 940 yılı sonlarında (1534 yılı ortaları) Üsküdar'dan hareket ederek, bizzat ordunun başında İran'a yönelik iki yıllık bir sefere çıktı.[127] Ancak ne var ki, Safevîlere yönelik Osmanlı askerî operasyonları 938/1531 yılı gibi çok erken bir dönemde başladığı gibi, aynı zamanda önceleri Osmanlı ile Safevîler arasında tarafsız bir tutum benimsemesi ardından daha sonra Şah Tahmâsb'a sadakatini ilan eden Bidlîs (Kürdistan'ın başkenti) Valisi Şeref Han Rûzekî yüzünden koşullar oluşmadan yapılmıştı. Süleyman derhal harekete geçerek, Safevîlerden kaçmış olan Ulama Tekkelu'yu Bidlîs valisi olarak atadı ve Kürdistan'ın bütünüyle fethi için yanına birçok birlik verdi. Başlardaki yenilgilere rağmen, Ulama, 939/1532 yılında Bidlîs kentini ele geçirmeyi başardı ve yöneticisini derhal öldürdü.[128] Ama tüm bunlara rağmen, Osmanlı tarafının karşılaştığı zorluklar, Sultan Süleyman'ı aynı yıl Başvezîr İbrâhîm Paşa komutasında ye-

---

[127] Süleyman'ın seferine ilişkin anılar Feridûn'un "Münşeât" isimli eserinin I. cilt, 584-598. sayfalar arasında bulunabilir.

[128] En iyi detaylar, Bidlîsî tarafından verilmektedir. Bkz: Bidlîsî, "Şerefnâme" I. cilt, s. 434-456; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" s. 239-240.

ni takviye kuvvetler göndermeye zorladı. Sonunda durum öyle bir hal aldı ki, Süleyman bir sonraki yıl, 940/1534 yılında, seferin bizzat komutasını üstlenmek zorunda kaldı.[129]

942 yılı ortalarına (1535 yılı sonları)[130] kadar devam bu seferin en dikkat çeken sonuçlarından biri, Osmanlıların, rakibi olan bu ülkeyi daha fazla kuşatma amacıyla Safevî İran'ı çevresinde bir "çevirme kordonu" oluşturmada sağladığı başarıdır. Hepsinden önemlisi, Kürdistan'ın Gîlân ile birlikte kontrol altına alınmış olması,[131] Osmanlı İmparatorluğu'na, İran'ın Doğu Anadolu ve Gürcistan'la bağlantı hatları üzerinde kontrolünü artırma imkanı vermiştir. Bunun yanı sıra, Süleyman'ın 24 Cemâziyessânî 941/1 Aralık 1534[132] tarihinde girdiği Bağdâd kentinin barışçı yollarla ele geçirilmesi ve hemen ardından liman kenti Basra'nın[133] dahil olduğu tüm Arab Irakı'nın imparatorluğa boyun eğmesi, Osmanlı'nın sınırlarını Fars Körfezi'ne kadar uzattı.

Bu seferin hemen ardından, Safevî İranı düşmanları tarafından gerçek anlamda çevrilmiş oldu. Şah Tahmâsb, bu dönemde, hem Özbekler ve hem de Osmanlı-

---

129 Bu askerî operasyonlar, Kürdistan'da hâkimiyet sağlanmasını, Van Gölü'nü kuşatan kalenin fethini, Arab Irakı'nın barışçı olarak teslim olmasını ve Tebriz'in geçici işgalini içermektedir. Sefere ilişkin anlatımlar aşağıdaki kaynaklarda bulunabilir: Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" I. cilt, s. 247-260; İskender Beg Münşî, " 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî" I. cilt, s. 66-69. Doğrusu, Süleyman, Tebriz'e Anadolu'dan geliş yolunda girmişti ve ikinci olarak da Bağdâd'da kışı geçirdikten sonra dönüş yolunda uğramıştı. Bununla birlikte, bu hareketler iki farklı sefer olarak algılanmamalıdır. Bkz: Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" s. 203-228.

130 Süleyman, İstanbul'a 14 Receb 943/8 Ocak 1536 tarihinde döndü. Bkz: Feridun, "Münşeât" I. cilt, s. 598.

131 Gîlân'ın yöneticisi Muzaffer Han, Osmanlılara yaklaşık 10 bin adamı ile birlikte katılmıştı. Bkz: Peçevî, "Tarih" I. cilt, s. 99.

132 A. g. e., s. 101-103; 'Azzâvî, "Târîhü'l-'Irâq" 4. cilt, s. 28-37.

133 Basra kenti, 945/1538 yılında herhangi bir çatışma yaşanmadan teslim olmuştur. Bkz. Peçevî, "Tarih" I. cilt, s. 113.

lar ile yaşamış olduğu uzun soluklu çatışmalara ilâve olarak, Hindistan'a hâkim olan Moğollar ile de dostâne olmayan ilişkilere sahip bulunuyordu.[134]

Bu dönemdeki askerî çatışmaların en önemli özelliği, Tahmâsb ve komutanlarının, görece üstün Osmanlı askerî varlığı karşısında benimsemiş oldukları stratejidir. Şah Tahmâsb, bizzat kendi hâtıralarında, Osmanlılardan 300 bin süvarinin bu sefere katılmış olduğu tahmininde bulunmaktadır. Tahmâsb, bu tahminin devamında, böylesine çok sayıdaki insanla karşılaşmanın mümkün olmadığını anladığını ve sonuçta onlarla savaş alanında hiçbir zaman karşılaşmamaya karar verdiğini ekler.[135] Yine aynı hâtıralarda, daha geniş çaplı bir istilâ ordusu ile İran'a sefer düzenlemenin, gerekli erzak temini sorunları ve bölgedeki ekin tarlalarının önceden yakılmış olmasının yol açtığı problemler nedeniyle, mümkün olmayacağını yazmaktadır.[136] Gerçekten de, Safevîler 920/1514 yılında yaşamış oldukları Çaldıran hezimetinden bir ders çıkarmışlardı ve Osmanlılar ile savaş meydanında karşılaşmaktan özellikle kaçınıyorlardı. Tahmâsb, bu strateji sayesinde kayıplarını minimum seviyede tutmayı başarmış ve Osmanlıların, Kızılbaşları tamamen zayıflatacak büyük bir savaşın galibi olmalarını engellemiştir.

Sultan Süleyman, İran'a yönelik iki sefer daha komu-

---

[134] Osmanlılara karşı yapılan seferin tam ortasında, Şah Tahmasb'ın erkek kardeşi Şah Mirza, Moğollara karşı saldırıya geçerek Kandehar'ı işgal etti. Ancak 941/1534 yılındaki savaşta yenildi. Bkz: Rumlu, "Ahsenu't Tevârîkh" 1. cilt, s. 260-261. Bâbur'ün 937/1530 yılında ölümünü takiben Moğol imparatorluğu Hümâyun (937-47/1530-40) isimli kişi ve rakip kardeşi Kâmrân Mirza (962-63/1555-56) tarafından yönetildi. Bâbur'ün mirasçıları ile Şah Tahmasb arasındaki ilişkilerin durumu konusundaki bilgiler Riazul İslâm'ın "Indo-Persian Relations, A Study of the Political and Diplomatic Relations Between the Mughal Empire and Iran" isimli eserinde bulunabilir. (Tehran, Bunyâd-i Ferheng-i İrân, 1970), s. 22-39.

[135] Şah Tahmasb, "Rûznâme" 2. cilt, s. 192.

[136] A. g. e., 2. cilt, s. 192-193.

ta ettiyse de, Osmanlı-Safevî sınırları gerçekte, 940-41/1533-35 yılındaki ilk seferde meydana gelen ile karşılaştırıldığında hemen hiç değişme geçirmeden kalmıştır. Yukarıda kısaca özetlenen her iki sefer de, Osmanlıların Kürdistan ve Ermenistan'ın belli kesimlerinin yanı sıra, Safevî saldırıları için açık hedef oluşturan doğudaki bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlamıştır.

953-54 (1546-48) yılında, Tahmâsb'ın erkek kardeşi olan Şirvan valisi Alqâs Mirza, merkezî otoriteye isyan ederek, Osmanlı'ya sığındı.[137] Mirza, Sultan Süleyman'a "Eğer kendisine gerekli askerî desteği sağlarsa Osmanlı'ya bağlı bir derebeyi olmaya söz verdiğini" belirten bir mesaj göndermişti.[138] Böylece Osmanlı Sultanı da kendisi için önemli olan iki hedefi gerçekleştirmek amacıyla, İran'a yönelik ikinci bir sefere girişme fırsatı elde etmiş oluyordu: Bu hedeflerden ilki, Alqâs Mirza'nın Tahmâsb'a karşı açık bir zafer elde etmesi yönündeki çabalarda olduğu gibi, İran'da Osmanlı'ya dost bir hükümetin güvenliğini temin etmek; ikincisi de, Van ve Kars gibi iki önemli tutunma noktasını ele geçirerek Kürdistan ve Ermenistan'daki Osmanlı askerî varlığını güçlendirmekti. Ama, 955-56/1548-49 yıllarını kapsayan seferler sırasında Süleyman sadece ikinci hedefini gerçekleştirmeyi başardı.[139] Alqâs'a gelince, Osmanlı'nın müttefiki olan

---

[137] Alqâs Mirza, ağabeyi Tahmasb'a karşı açık bir itaatsizlik sergilemekteydi. 953/1546 yılında, Tahmâsb Şirvan'a bir sefer düzenlemeyi kararlaştırmış olsa da, Gürcistan'a yaptığı seferle bunu bir süre dondurmuş ve dönüş yolunda Şirvan'a saldırmıştır. Bu saldırıda yenilen Alqâs, Kırım'daki Caffa aracılığı ile Osmanlılara sığındı. O döneme ait kaynaklara ilaveten, aşağıda sıraladığımız tarih kitapları da incelenmeye değer: Huseyn Mir Ca'ferî, "Zindigânî-yi Alqâs Mirza Safevî" (Berresîhâ-yi Târîhî, Aralık 1976-Ocak 1977) s. 145-182; John Walsh, "The Revolt of Alqas Mirza" WZKM 68, 1976, s. 61-78.

[138] Nevâî "Tahmasb" s. 170-172.

[139] Süleyman, 20 Sefer 955/31 Mart 1548 tarihinde Üsküdar'dan ayrılmış ve 956 yılının Zilhicce ayı başlarında (1549 yılı Aralık ayı sonu) İstanbul'a dönmüştür. Bu sefe-

Alqâs Mirza, Hemedân, Qum, Kâşân ve İsfehan'a yönelik operasyonlar düzenlediyse de, gerekli halk desteğini sağlamada başarısız kaldı. Osmanlı Sultanı'na karşı vermiş olduğu sözleri yerine getirme konusunda başarısız olacağının iyice anlaşılmasından sonra, kardeşi Tahmâsb ile pazarlık yapmayı tercih ederek teslim olan Alqâs, Tahmâsb'ın emri ile Kahkaha isimli kaleye hapsedilerek ömrünü burada tamamlamıştır.[140]

Önceki iki seferin tersine, Süleyman'ın İran'a yönelik üçüncü bir askerî sefer düzenlemesine büyük oranda iç siyasal sebepler yol açmıştır. Sultan Süleyman, Batılı kaynakların Roxolana olarak belirttikleri,[141] en sevdiği eşi Hurrem Sultan'ın ve Başvezîr Rustem Paşa'nın etkisi altında kalarak, kendisinden sonra tahta geçecek kişi olarak oğlu Selîm'i, (974-982/1566-1574) [II. Selim] atamıştı. Bu karar, Yeniçerilerin desteğine sahip olan büyük oğul ve aynı zamanda tahtın en güçlü vârisi durumundaki Mustafa'ya rağmen alınmıştı.[142]

İstanbul'da bunlar olurken, Safevîler, Kürdistan'daki Osmanlı hatlarına yönelik büyük saldırılara başlamışlar

---

rin en önemli yönü, Van ilinin 18 Recep 955/24 Ağustos 1548 tarihinde ele geçirilmesi ve Vezîr Ahmed Paşa'nın Güney Gürcistan'daki bir dizi kaleye karşı yaptığı saldırılardı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Peçevî, "Tarih" 1. cilt, s. 144-152; Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 498-500; Şah Tahmâsb, "Rûznâme" s. 196-200; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 327-336; İskender Beg Münşî, " 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî" 1. cilt, s. 69-75. Bunların yanı sıra, Me'mûn Beg'in hâtıralarına bakınız. (İsmet Parmaksızoğlu tarafından yayınlanan "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Me'mûn Bey'in Hâtıraları" isimli esere bakınız. Belleten 37, Nisan 1973.)

140 Alqâs, Kahkaha kalesinde 984/1576 yılında öldü. Onun hayatı ve askerî seferi konusunda bkz: Mir Ca'ferî, "Zindigânî-yi Alqâs" s. 154-168; John Walsh, "The Revolt of Alqâs Mirza" s. 63-78; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 327-340; Bidlîsî, "Şerefnâme" 2. cilt, s. 580-585.

141 Bu ilk defa Ogier Ghiselin de Busbecq tarafından "The Turkish Letters of Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople 1554-1562" isimli eserde zikredilmiştir. Bu yazılar, Edward Seymour Forster tarafından, 1663 Elvezîr (yayınevi) basımlı Latince baskısından çevrilmiştir. (Oxford, The Clarendon Press, 1968), s. 28-33.

142 A: g. e. ; Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 6. cilt, s. 53-57.

ve Doğu Anadolu'daki Erzurum'a karşı hücuma geçmişlerdi.[143] Bu gelişme, Süleyman'ı bölgeye ilâve güçler göndermeye ve daha sonra da büyük vezîri Rustem Paşa komutasında daha büyük bir birlik sevk etme kararı vermeye zorladı. Ama, Rustem Paşa, İran yolunda Süleyman'a acil bir elçi göndererek, Mustafa'nın tahtan uzaklaştırılmasından dolayı büyük hoşnutsuzluk duyan ordunun isyan durumuna doğru geldiği konusunda başkenti bilgilendirdi. Osmanlı Sultanı bu bilgiyi alır almaz, bizzat ordunun başına geçmeye karar verdi ve 20 Ramazan 960/30 Ağustos 1553 tarihinde Üsküdar'dan yola çıktı.[144] Daha sonra yaşanan hadiselerin de gösterdiği gibi, tüm bu tezgâh aslında, Rustem Paşa ve Hurrem Sultan'ın Mustafa'nın ölümünü provoke etmek için yaptıkları planın bir parçasıydı. Söz konusu entrikanın yürürlükte olduğu, Süleyman'ın bizzat kendi öz oğlu Mustafa'yı, ordu Ereğli yakınlarında iken 20 Şevval 960/29 Eylül 1553 tarihinde, imparatorluk çadırında boğdurarak öldürülmesi emrini vermesinden açıkça anlaşılmaktaydı.[145]

960-61/1553-54 yılları arasında meydana gelen bu sefer, Şahrîzûl ve Balkâs gibi tutunma noktaları ele geçirilerek, bu sayede tüm Kürdistan'da Osmanlı hâkimiyetinin sağlanması ile sonuçlandı.[146] Sultan Süleyman,

---

[143] Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 501-502; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 356-370; Peçevî, "Tarih" 1. cilt, s. 153-159. Safevîler, Erzurum'un yanı sıra Van, Erciş, Ahlat ve Adilcevaz'daki kalelere de saldırmışlardır.

[144] Bu tarih Müneccimbaşı'nın "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 502'de verilmektedir.

[145] A. g. e. Başvezîr Rustem Paşa ve Hurrem Sultan'ın Şehzâde Mustafa'ya karşı komplolarına ilişkin en iyi ayrıntılar De Busbecq tarafından "The Turkish Letters" s. 28-33'de verilmektedir. Rustem, daha sonraki bir tarihte, bu komplodaki rolü nedeni ile Süleyman'ın emri ile öldürüldü.

[146] Ayrıntılar için bkz: Peçevî, "Tarih" 1. cilt, s. 158-175; Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 502-505; Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" 1. cilt, s. 377-382; Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu" s. 43b-45b.
Feridûn'un "Münşeât" isimli eserinde bulunan ve biri Sultan Süleyman'dan Burak

İran'dan dönüş yolunda, 961 yılı Zilqâde ayı içinde (Eylül 1554) Tahmâsb'ın barış önerilerini taşıyan elçisi Şah Kulu'yu huzurunda kabul etti.[147] Çok geçmeden 18 Cemâziyessânî 962/10 Mayıs 1555 tarihinde, ordu Amasya yakınlarında kamp kurduğu bir sırada Osmanlı yöneticisi ikinci bir elçi tarafından ziyaret edildi.[148] Tüm bu mesajlara cevap veren Sultan, Safevî yöneticisine gönderdiği yanıtta, her iki elçinin getirmiş olduğu mesajları aldığını belirterek, Tahmâsb'dan barış pazarlıklarını yapmak ve nihâî bir anlaşma imzalamak üzere temsilcilerini göndermesini istemekteydi.[149] Tarihler 8 Receb 962/29 Mayıs 1555'i gösterdiğinde, Osmanlılar ile Safevîler arasında Amasya'da bir anlaşma imzalanmıştı bile. Anlaşmaya uyduğunu gösterme amacıyla Safevîler, Arab Irakı'ndaki ve aralarında Kürdistan'ın da bulunduğu bölgelerle Azerbaycan'ın kuzeyindeki kesimlerde Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiler.[150]

Amasya Anlaşması, aslında Süleyman'ın Safevîler karşısında ısrarla uyguladığı kuşatma politikasının başarılı olduğunu göstermektedir. Aynı açıdan bakıldığında ola-

---

Han Özbek'e; iki tanesi ise Burak Han'dan Osmanlı sultanına gönderilmiş olan üç belge, Safevîlere karşı bir Osmanlı-Özbek ittifakının oluşumuyla ilgili olarak oldukça ilginç unsurlar barındırmaktadır. Bunlardan sonuncusunda, Burak Han, 300 tane Yeniçeri ile bir dizi savaş topunun Osmanlıdan alındığını itiraf etmekte ve İran'a karşı harekete geçememekten ötürü de özürlerini iletmekteydi. (Bunun tarihi, Rebîüssânî 963/Şubat-Mart 1556, s. 80-81). Süleyman, buna cevabını 964 yılı Receb ayının başlarında (1557 yılı Mayıs ayı) vererek, Şah Tahmasb ile ulaşılmış olan son barış anlaşması konusunda Özbek lideri bilgilendirmekteydi. (s. 84-85). Tarihçi Ğaffârî'ye göre, Burak Han, Özbekistan'ı 959 yılından 963 e kadar (1556-1561) yöneten Nevruz Ahmed'in diğer ismiydi. Bkz: Ğaffârî, "Cehân Ârâ", s. 208.

147 Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 6. cilt, s. 68-69.

148 A. g. e. s. 69; De Busbecq, "The Turkish Letters" s. 62. Bu elçisinin ve Tahmâsb tarafından Süleyman'a daha önce gönderilmiş olan elçinin isimleri Feridûn'un "Münşeât" isimli eserinde 1. cilt, s. 620-623'de verilmektedir.

149 A. g. e. s. 623-625.

150 Hammer-Purgstall, "Histoire de L'Empire Ottoman" 6. cilt, s. 70; Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi" 2. cilt, s. 361.

yın Safevî tarafında ise, bu anlaşma, Tahmâsb'ın Osmanlı askerî gücünün ezici büyüklüğü ile karşılaştığında uygulamaya geçirmiş olduğu pragmatik yöntemin geçerliliğini göstermekteydi. Bu anlaşmanın uygulanmasını takip eden dönemde, Safevî tarafında, uzlaşmanın gereklerine uyma ve Osmanlılarla dostâne ilişkileri koruma konusunda dikkat çekici bir gayret gözlenmekteydi. Öyle ki, Safevîlerin iyi niyeti, babasına karşı başlatmış olduğu isyanı başarısızlıkla biten ve ardından İran'a kaçan Süleyman'ın diğer oğlu Bayezîd'i İstanbul'a geri iade ettiklerinde bir kez daha açıkça görülmüştü.[151] Doğrusu, Osmanlı-Safevî ilişkilerinde Arab Irakı'ndaki Osmanlı dominyonlarına büyük bir saldırı başlatan ve Bağdâd kentini ele geçirmeyi başaran Şah 'Abbâs'ın (996-1038/1588-1629) gelişine kadar ciddi hiçbir değişiklik meydana gelmemiştir.

---

[151] Bayezîd, 966/1559 yılında, babasının, "miras olarak Kütahya'yı kardeşi Selîm'e terk ederek Amasya valiliğine geçmesi" yolundaki emrini dinlemeyerek isyan etti. İki kardeş arasında 22 Şaban 966/30 Mayıs 1559 tarihinde meydana gelen ve kendi yenilgisi ile sonuçlanan savaş ardından, Bayezîd İran'a kaçtı. Bu tarihten 15 Muharrem 969/25 Eylül 1561 tarihinde Osmanlı heyetine teslim edilene kadar, Osmanlılar ile Safevîler arasında yoğun pazarlıklar yaşandı. Bu konuyla ilgili olarak 15'den fazla mektup alış verişi olmuştur. Tüm bunlar Feridûn'un "Münşeât" isimli eserinde s. 23-50'de bulunabilir. Bayezîd'in isyanı konusunda daha fazla ayrıntı için bkz: Peçevî, "Tarih" 1. cilt, s. 206-218; Müneccimbaşı, "Sahâifü'l-Akhbâr" 3. cilt, s. 511-514; Şah Tahmâsb, "Rûznâme" 2. cilt, s. 210-213.

Beşinci Bölüm

GENEL SONUÇ

Osmanlı-Safevî çekişmesi, I. Şah İsmâ'îl'in gerçekleştirmiş olduğu başarılı siyaset sayesinde Safevî sûfî tarikatının siyasal bir kuruma dönüşmesi sürecinin doğal bir sonucuydu. Bu çekişmenin siyasal kökenleri aslında; aralarında Batı İran, Güney Anadolu ve Kuzey Suriye gibi yerlerin bulunduğu ve halkının çoğunluğunu, Tîmur'un seferleri ardından Osmanlı'nın merkezîleştirme politikalarının akamete uğradığı Türkmen kabilelerinin oluşturduğu bölgelerin sosyal tarihine dayanmaktadır. Bunun yanı sıra, İstanbul'un fethi ve hemen bunun sonrasında gelen Anadolu'daki Osmanlı genişlemesi, yarı bağımsız durumdaki bu Türkmen kabilelerinin gücünün önemli ölçüde kısılmasıyla sonuçlanmıştı. Bu koşullar, söz konusu siyasal nüfuzu delme konusunda yapılacak herhangi bir dinî propagandanın başarılı olma ihtimalini büyük oranda güçlendirmiştir.

İşte böylesi bir dönemde, Şeyh Cüneyd, Anadolu ve

Suriye'nin bir kısmını kapsayan gezisini gerçekleştirecektir. Cüneyd, Erdebîl'den kovulması ardından bulabileceği her türlü desteği elde etme ihtiyacı üzerine geldiği bu bölgelerde aşırı Şî'î görüşlere sahip topluluklarla karşılaşmıştı; ama bu bölgelerde yerleşmiş bulunan Türkmenleri kendi tarafına kazanmaya kararlıydı. Cüneyd'in bu amaçla uyguladığı politika, buralarda popüler olan Şî'î inanışları -Michel Mazzaoui'nin deyimiyle halk Şî'îzminibenimsemek oldu.[1] Böylece, kendisine öylesine sadık taraftarlar kitlesi oluşturmayı başarmıştı ki, bu topluluk hem Cüneyd'in hem de daha sonra torunlarının hedeflerini gerçekleştirmeleri konusunda kolayca yönlendirilebilir bir nitelik gösteriyordu.

Şah İsmâ'îl'in, 907/1501 yılında Safevî hânedanlığını kurma konusundaki başarısı, bir tarafta Suriye ve diğer tarafta Anadolu'daki yönetimler için, yani Memlükler ve Osmanlılar için, tam bir tehdit oluşturmaktaydı. Safevîler, her iki imparatorluğun içinde de dağılmış vaziyette yaşayan Türkmen müridleri ile yakın mânevî bağlarını uzun dönemli korumayı başarmışlardı. XV. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Anadolu'yu sarsan olaylar, bölgenin istikrarsızlaşmasını hızlandırırken, söz konusu koşullar, bölgedeki mükemmel "hulefâ (halîfeler)" ağı aracılığı ile Safevîler tarafından kullanılmıştır.

Bundan dolayı, Safevî hânedanlığının yükselişini takiben, Osmanlı ve Safevîler arasında meydana gelen karşılaşma, Sünnî Osmanlıların İran'daki yeni Şî'î devlete karşı çıkmasının ötesinde, aynı zamanda Anadolu ile ilgili olarak genişlemeci bir takım planlara sahip olan Safevîlerin politik ihtiraslarına bir tepkiydi de. Bu çıkarımımızı destekleyen iki önemli gerçek bulunmaktadır: Birinci-

[1] Mazzaoui, "Origins" s. 58-66.

si, Safevî hanedanlığının yükselişinden önce Şah İsmâ'îl öncelikle dikkatlerini Anadolu'ya yoğunlaştırmıştı. Çalışmamızın içinde de ifade edildiği gibi, Safevî liderliği 906/1500 yılında Anadolu'da meydana gelen isyanlara geniş bir katılım planlamaktaysa da, Osmanlıların, Safevî müridlerin hareketlerini engellemek amacıyla aldığı kararlı önemler bu etkili katılımı büyük oranda engellemişti. İkincisi, Oniki İmam Şî'î doktrininin İran'ın resmî dini olarak ilan edilmesi, aslında yeni devlete yasal bir yönetim çatısı oluşturma amacı gütmekteydi. Çalışmamızın içeriğini oluşturan bu tarihi dönem sırasında, İran'da "halk Şî'îzmi" hem halk nezdinde hem de yönetici sınıf arasında en yaygın inanışı oluşturmaktaydı. Bu çerçevede, Tahmâsb'ın sarayına giden batılı elçilerin gözlemleri ile[2] Şah İsmâ'îl'in şiirleri, aslında bu ülkede XVI. Yüzyıl'ın ilk yarısının sonlarında, aşırı Şî'î görüşlerin varlığına ilişkin açık bir delildir. Üstelik, sadece Şah İsmâ'îl döneminin sonları ile Tahmâsb'ın tüm iktidar yıllarında, komşu Suriye'den birçok Oniki İmam Şî'î din âlimi İran'a ulaşarak, bu Şî'î ekolünün gelişmesi konusunda destekleyici faktör olmuştur.[3]

---

2 Ek-A'daki Şah İsmâ'îl'in şiirlerine bakınız. Charles Grey tarafından çevrilen ve onun editörlüğünde basılan "A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries" isimli eserde D'Alessandri'ye ait, "Narrative of the Most Noble Vincentio D'Alessandri, Ambassador to the King of Persia for the Most Illustrious Republic of Venice" başlıklı bölüm, Tahmasb'ın tebasının kendisine neredeyse tanrı gibi ibadet ettiklerini belirtir. (Londra, The Hakluyt Society, 1873), s. 223.

3 Bu Şî'î âlimlerin çoğu, Suriye'deki Cebel 'Âmil bölgesinden (Bugünkü Lübnan'ın güney bölgelerinden) idi. Bunlar arasında, Muhammed el-'Âmilî, Huseyn İbn 'Abdussamed el-'Âmûlî, Hasan İbn el-Seyyîd Ca'fer el-'Âmûlî al-Karakî gibi Şah İsmâ'îl döneminde İran'a varanlar bulanmaktaydı. Bkz: Huseyni, "Die Frühen Safawiden" (Farsça baskısı) s. 126. 'Âmûlî grubu içinde en meşhurları, Suriye ve Mısır'da uzun yıllar okuduktan sonra Şah Tahmasb zamanında İran'a giden Nureddîn Abdu'l-Hasan 'Alî İbn el-Huseyn İbn 'Abdu'l-'Alî el-Karakî el-'Âmûlî'dir. Onun ölüm tarihi olarak, el-Khunsârî tarafından 937/1530 yılı verilirken, Rumlu tarafından 940 yılı Zilhicce ayı (1534 yılı Temmuz) gösterilmektedir. Her iki yazar da, yukarıda adı geçen din adamlarının biyografilerini uzun bir şekilde vermektedirler. Bkz: Muhammad Bâqır el-

Osmanlı-Safevî çekişmesini salt dinî bir çatışmaya indirgeyen görüşler, ciddî bir incelemeye dayanmamaktadır. Her ne kadar din faktörü görmezden gelinemezse de, bu çatışmanın kökenleri ve gelişimi, XV. Yüzyıl'ın sonları ile XVI. Yüzyıl'ın başlarında, bu iki düşman ülkenin, bir tarafta bölgenin diğer Müslüman güçleri diğer tarafta ise Batı Hristiyanlığı ile olan ilişkilerinin de aralarında bulunduğu, Orta Doğu'daki jeopolitik biçimlenişin içinde aranmalıdır.

Suriye ve Anadolu'da geniş bir mürid kitlesine sahip olan Safevîler, genişlemeci gayretlerini doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltmişlerdi. Buna karşın Memlükler ile aynı dönemde dostâne ilişkilere sahiptiler. Açıkça görülecektir ki, böylesi bir politika dinî alanın çok ötesinde bir stratejiyi yansıtmaktadır. Yeni gelişmekte olan Safevî devletini bu şekilde bir siyaset takip etmeye zorlayan faktör, doğu sınırlarında Özbeklerle çekişme yaşanılan bir sırada, Safevî yönetiminin bu kez hem kuzeybatı hem de batı sınırlarında iki düşmana karşı aynı anda savaşmaya gücünün yetmeyeceğini anlamış olmasıdır. İşte bu stratejik zorunluluk, Şah İsmâ'îl'i, iki ülke tarafından da düşman olarak kabul edilen güçlü rakiplerine karşı Memlükler ile ittifak arayışlarına itmiştir. Böylece, Şî'î Safevîler, Sünnî Memlükler ile müttefik olmuşlardır. Bu çerçevede, 920/1514 yılındaki Çaldıran seferi, kendisini kuşatan dinî propaganda argümanlarına rağmen, kesinlikle "kâfirlere" karşı yapılmış bir savaş değil; fakat, Osmanlı Sultanı I. Selîm'in Anadolu'daki Safevî faaliyetlerini sona erdirmeye yönelik almış olduğu bir önlemdi. Selîm'in bu amaçla yaptığı iş, saldırıları düşmanının topraklarına taşıyarak, Safevîleri savunmacı bir po-

---

Khunsârî, "Kitâb Ravdatu'l-Cennet fî Ahvâli'l-'Ulemâ ve's-Sâdât", (Tahran, Mektebet İsmâ'îliyân, 1972), s. 35-45; Hasan-i Rumlu, "Ahsenu't-Tevârîkh" I. cilt, s. 253-256.

zisyona zorlamaktı. Bu nedenle söz konusu savaşın Selîm'in elde edebildiği doğrudan sonucu, iki yıl sonra - 922/1516- Memlük sultanı Kansu Ğavri'nin yenilmesi ve bu olay ardından Suriye ve Mısır'ın fethedilerek Osmanlı hâkimiyetinin Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlara kadar yayılması olmuştur.

Tüm bu faktörler, Osmanlı-Safevî ilişkilerinde siyasal boyutun, dinî olan boyutun üzerinde olduğunu açıkça göstermektedir. Bu çıkarım, Şî'î Safevîler sadece toprak kaybına uğrarken, Sünnî bir gücün, yani Memlüklerin, başka bir Sünnî güç tarafından yani Osmanlılar tarafından, tamamen ortadan kaldırılması olayıyla da kolaylıkla açıklanabilecektir.

Selîm dikkatini bütünüyle Müslüman komşularına yoğunlaştırdığı için, Osmanlı-Safevî çekişmesi, Avrupa'ya yönelik Osmanlı'nın saldırganlığına da ara vermiştir. Memlük İmparatorluğu'nun çöküşü ve ona ait dominyonların Osmanlı toprakları ile birleşmesi, Avrupa'da meydana gelen yeni gelişmeler ile birleştiğinde, Safevî sorunu İstanbul'daki yöneticiler için ikincil sıraya düşmüştür. Bu sonuncu unsur, sadece Orta Avrupa'da değil aynı zamanda hem Akdeniz hem de Hint Okyanusu'nda saldırgan bir tutum takınan Avrupalı düşmanlarının yükselişi ile uğraşmak zorunda kalan Sultan II. Süleyman döneminde daha da belirginlik kazanmıştır. Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'ın (1519-1556) yayılmacı siyaseti ve Macaristan ile Bohemya'daki (Çekoslovakya) Habsburg Hanedanlığı ile girmiş olduğu ittifaklar ve Portekizlilerin Hint Okyanusu'nda her geçen gün artan varlıkları, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliği için doğrudan birer tehdit oluşturuyordu. Tüm bunlar, II. Süleyman'ın kararlı cevap vermesini gerektiren kritik gelişmelerdi. İran'da ise bu dönem, 'Ubeyd Han öncülüğündeki Şey-

bânî Özbeklerinin Safevîlere yönelik tehditlerinin istikrarlı bir artış gösterdiği Şah Tahmâsb'ın iktidar yıllarına denk gelmektedir. Tüm bu koşulların gölgesi altında Şah Tahmâsb, çözüm olarak, Özbek tehdidi ile uğraşmayı ve Osmanlılar ile sıcak bir çatışmaya girmemeyi görüyordu. Söz konusu strateji, Osmanlıların savaş makinelerini doğrudan doğruya özellikle kendilerine karşı yöneltemeyecek durumda olmalarından dolayı, Safevîler için oldukça kârlı olmuştur. Bundan dolayı, Süleyman da, İran'a sistematik bir şekilde fetih girişimlerinde bulunmak yerine, bu ülkeyi kuşatma politikası benimsemiştir. Süleyman'ın Safevîler'e yönelik 941-42/1534-35 yılındaki ilk seferi, Osmanlı topraklarının Arab Irakı ve Kürdistan içinde genişlemesi ile sonuçlanmıştı. Ki bu sınırlar, 955-56/1548-49 ve 960-61/1553-54 yıllarında yapılan diğer iki ayrı sefere rağmen, 8 Receb 962/29 Mayıs 1555 yılındaki Amasya barış anlaşmasına kadar değişmeden kalmıştır.

Selîm'in 922/1516 yılında Memlüklere karşı seferinin ardından imparatorluğun aniden genişlemesinin sonucunda, Süleyman dönemine, Osmanlı askerî çabalarının karada yayılma yönünü Avrupa'dan Asya ve kuzey Afrika'ya; denizde ise Akdeniz'den Hint Okyanusu'na çevirmesi damgasını vurmuştur. Osmanlı gücünün zayıflaması Süleyman'ın iktidar döneminde daha belirgin olarak hissedilmeye başlanmıştır. Karada, 1529 yılında Viyana duvarları önünde başarısız olurken, denizde Portekizlilere yönelik Hint Okyanusu'ndaki seferlerin tümü felâketle sonuçlanmıştı. Süleyman, Güney Akdeniz kıyılarının kontrolü konusunda İspanya Habsburgları ile büyük bir rekabet içine girmişti. Ancak, İspanya, Atlantik Okyanusu'nu geçerek Amerika'da büyük bir imparatorluk kurarken, Osmanlılar Akdeniz'de sadece batının meydan okumaları ile uğraştı. Osmanlı tarafındaki bu uzağı göre-

meme zaafiyeti, doğu-batı güç dengesini değiştirdiği gibi, hem imparatorluğun hem de Müslüman Orta Doğu'nun gerileyişinin habercisi olmuştur.

Ek - A

ŞAH İSMÂ'ÎL ve ŞİİRLERİ

Şah İsmâ'îl, devlet adamı olduğu kadar, kendi dinî inançlarını ve gerçek görüşlerini yansıtan çalışmaları ile aynı zamanda bir şâirdir. İsmâ'îl, şiirlerini "Khatâî" takma adıyla ve çoğunlukla Türkçe yazmıştır.[1]

Çalışmalarının birçok gözden geçirilmiş baskıları yapılmıştır. Bunlardan en yeni olanı Cahit Öztelli'ye ait olan eser, hem el yazmalarını hem de basılmış eserleri ihtivâ etmektedir. Bu tasnif, Şah İsmâ'îl'in şiirlerini aşağıdaki şekilde dört ana gruba ayırmaktadır:

A. Türkçe yazılmış eserler:

-*"Dîvân"* adlı eseri şiirlerinin bulunduğu başlıca yapıtıdır.

---

[1] Alessio Bombaci, "Histoire de la Litterature Turque", I. Melikoff tarafından çevrildi. (Paris, Librairie C. Klincksieck, 1968), s. 200.

-*"Dihnâme"*, mesnevî türünde yazmış olduğu diğer bir şiir koleksiyonudur ve İsmâ'îl'in "olgunluk çağında" yazılmıştır.

-*"Nasihatnâme"*, yine mesnevî türünde uzun bir şiiridir.

B. Farsça yazılmış bir "Dîvân"[2]

Şah İsmâ'îl'in Türkçe Dîvân'ı konusunda kapsamlı bir çalışma yapan Vladimir F. Minorsky, şöyle yazmaktadır:

"*Dîvân*'ın dili, Azerbaycan Türkçesi diye isimlendirilen ve İran'ın kuzeybatısı ile Kuzeydoğu Kafkasya'da konuşulan dillerin karışımından oluşan bir Güney Türkçesi'dir (Türkmence). Şah İsmâ'îl, hâlâ, bugünkü konuşmalarda bilinmeyen çeşitli kelime ve kalıpları kullanmaktadır. Diğer taraftan, onun Türkçesi, İran atmosferinin etkisi sebebiyle bozulma emareleri göstermektedir."[3]

Şah İsmâ'îl'in *"Dîvân"*ı heretik (genel inanışlara aykırı) düşüncelerle dolu olduğu gibi, gulât-ı Şî'a'ya (aşırı Şî'îliğe) ait inançlar ile mistik tasvirlerin karışımını andıran çeşitli temalar içermektedir. Minorsky'e göre, "Dîvân, tek başına erken dönem Safevîlerin gizli heretik inançları konusunda ipuçları vermektedir. Dışarıdan bakıldığında mistik ve dinî olan bu dinamik düşünceler, eylemlerde doğrudan doğruya kendi ifadelerini bulabilmişlerdir."[4] (Şah İsmâ'îl'e bağlı) Şî'îlerin görüşüne göre Peygamber'in tek yasal halîfesi olan 'Ali,[5] neredeyse Pey-

---

[2] Cahit Öztelli, "Les Oeuvres de Hatayi" Turcica, 6, 1975, s. 7-10; Başka bir gruplama için bkz: Azizağa Memedov, "Le plus Ancient Manuscrit du Divan de Shah Ismail Khatayi" Turcica, 6, 1975, s. 11-23; Vladimir F. Minorsky, "The Poetry of Shah Ismail I." BSOAS 10, 1940-1942, 1006a-1053a.

[3] V. Minorsky, "The Poetry of Shah Ismail I." s. 1010a.

[4] A. g. e., s. 1025a.

[5] Şî'îlik konusunda bkz: Allâme Seyyîd Muhammed Huseyn Tabatabâî, "Shi'ite Islam"

gamber'in kendisinden daha öncelikli kabul edilmektedir.[6] Bu anlayış, o dönemde kimi aşırı Şî'î grupların düşünceleri ile büyük bir benzerlik göstermektedir.[7] Şah İsmâ'îl, daha da ileri giderek, Ali'yi tanrılaştırmakta ve onu "Göğün ve Yerin Yaratıcısı" olarak sunmaktadır.[8]

Dîvân, aynı zamanda Şah İsmâ'îl'in isteklerini olduğu kadar içsel düşüncelerini de yansıtmaktadır. İsmâ'îl, bir şiirinde, kendisini başka bir dünyanın fatihi olarak hayal eder:

"Rum ülkesini (Anadolu) fethedip boyun eğdirdikten sonra, Frenklere yöneleceğim."[9]

İsmâ'îl aynı şekilde kendisini, tüm müridlerinin boyun eğmeleri gereken Tanrı'nın bir emaresi olarak tanımlar:

"Gelin! Benimle buluşmak için, secdeye kapanın. Ben Şah'ın inancıyım."[10]

Başka bir şiirinde ise, İsmâ'îl, kendisinin mistik iddialarını daha açık biçimde ortaya koyar:

"Ben Tanrı'nın gözüyüm; ey yolunu şaşırmış kör adam! Şimdi Doğru'ya (Tanrı'ya) bak! Ben, onların konuştuğu şeylerin mutlak fâiliyim. Güneş ve Ay benim avucumun içindedir. Kesin olarak bil! Benim varlığım Tanrı'nın evidir. Ağaçlar, sabah ve akşam, benim önümde secdeye kapanmaya mecburdur."[11]

Bu çerçevede, XVI. Yüzyıl gezginlerinin; Şah İsmâ'îl'in kendi takipçileri tarafından tanrı olarak kabul

---

[6] Minorsky, "The Poetry of Shah Ismail I." s. 1025a-1026a.

[7] Bu hareketlerin listesi ve genel bir arkaplanı için bkz: Mazzaoui, "Origins" s. 63-71 ve 83-84.

[8] Minorsky, "The Poetry of Shah Ismail I." s. 1026a.

[9] Bombaci, "Histoire de la Litterature Turque" s. 201.

[10] Minorsky, "The Poetry of Shah Ismail I." s. 1043a.

[11] A. g. e., s. 1047a.

edildiği yönündeki aktarımları yabana atılmamalı. 1518 yılında Tebriz'e seyahat eden Venedikli bir tâcir, "Bu sûfî çok sevilmekte ve kendi insanlarınca neredeyse tanrı gibi değer verilmekte. Özellikle askerleri, ki bunların birçoğu savaşa zırh kullanmadan girmektedir, bu efendi İsmâ'îl'in kendilerini savaşta kollayacağını ummaktalar."[12]

Benzer ifadeleri kullanan Minorsky, geleceğin uzmanlarını şu şekilde uyarmaktadır: "Safevî döneminin gezginleri, Şah İsmâ'îl'e tanrı gibi ibadet edildiğini belirttiklerinde, bu ifadeler mecazî olarak yorumlanmıştır. Oysa, bunlar harfiyyen dikkate alınmalı."[13] Bu durum, "Şah İsmâ'îl'in "neredeyse tanrılık iddiasında bulunmakta ve askerleri kendi önünde secde ederek, körü körüne kendisine itaat etmektedir." diyen XVI. Yüzyıl Arap tarihçilerinden Qutbe'd-Dîn en-Nehrevâlî'nin (ölümü 990 /1582) yazılarıyla daha da pekişmektedir.[14]

Şah İsmâ'îl'in şiirleri, Michel M. Mazzaoui'nin "Anadolu Halkının İslâmı" olarak isimlendirdiği, farklı ekstremist Şî'î grupların inanışlarının İsmâ'îl üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır.[15]

Şah İsmâ'îl, 920/1514 yılında Çaldıran'da aldığı yenilgiden derin bir şekilde etkilenmişti. Hatta Modern dönem İranlı tarihçilere göre, Safevî lideri ömrünün kalan kısmını bu olayın "matemi" içinde geçirmiştir: "Şah İsmâ'îl, siyah elbiseler ve sarık giyerek, çevresindeki aristokratların da siyah giyinmelerini emretti."[16]

---

[12] Charles Grey, (editör), "A Narrative of Italian Travels in Persia" s. 206.

[13] Minorsky, "Persia: Religion and History" s. 252.

[14] Qutbe'd-Dîn en-Nehrevâlî, "Kitâbü'l-I'lâm bi-A'lâm Beytullahi'l-Harâm", 3. cilt, s. 275. Kitaptaki ifadenin orijinali, "Neredeyse rabliğini iddia edecek. Askerleri ona secde ederken, emirlerine koşulsuz boyan eğmektedir."

[15] Mazzaoui, "Origins" s. 67-71 ve 83-84.

[16] Nasrullah Felsefî, "Ceng-i Çaldırân" s. 121.

Çaldıran yenilgisi, Şah İsmâ'îl'in şiirleri üzerinde de büyük bir etki yapmıştır. Daha önceki aşırı dinî şiirlerin tersine, İsmâ'îl'in sonraki şiirleri daha "dünyevî" ve *"Dihnâme"* isimli eserini meydana getiren lirik şiirler de görüldüğü gibi daha içseldi.[17]

[17] Öztelli, "Les Oeuvres de Hatayi" s. 9-10.

Ek - B

SAFEVÎLERİN SOY KÜTÜĞÜ

Safevîlerin şeceresi ile ilgili en önemli çalışma, Şeyh Sadre'd-Dîn'in öğrencilerinden biri olan İbn Bazzâz'ın 959/1358 yılında yazdığı ve *"el-Mevâhibü's-Senîyye fî Menaqıbu's-Safeviyye"*[1] adıyla bilinen *"Safvetü's-Safâ"* isimli eserdir. Bu çalışma, Şah I. Tahmâsb döneminde, Mîr 'Abdu'l-feth el-Huseynî tarafından yeniden gözden geçirilmiştir.[2] Kitabın bu sonuncu versiyonu Safevîlerin soy kütüğü konusunda "resmî" kaynak haline gelmiştir. 1911 yılında Hindistan'ın Bombay kentinde, Mirza Ahmed Tebrizî tarafından yapılan taş baskı edisyonu, üçüncü bir "resmî olmayan" el yazmasına dayanmaktadır.[3]

---

[1] Bu ikinci başlık, Z. V. Toğan tarafından "Sur l'Origine des Safavides" isimli eserinde s. 345'de kullanılmaktadır.

[2] A. Kesrevî, "Şeyh Safî ve Tebâreş" s. 63-64.

[3] A. g. e., s. 62.

'Abdu'l-feth, Safevîlerin, kendi soylarını dördüncü halîfe (ve aynı zamanda Peygamber'in damadı olan) 'Alî'ye[4] kadar dayandırma ve böylece kendilerini seyyîd konumuna sokarak prestijlerini artırma konusundaki iddialarını onaylamaktadır. Safevîlere ait resmi soy kütüğü ise, I. Şah İsmâ'îl'in yükselişi ile aynı dönemde ve sonrasında yazılmış olan kaynaklarda bulunmuştur.[5]

Bu iddia modern dönemlere kadar büyük bir yaygınlık kazanmış ve uzmanların yanı sıra bu işle ilgisi olmayanlar tarafından da kabul görmüştür. İranlı uzman Ahmed Kesrevî Tebrizî (1890-1946), bu konunun geçerliliğini sistematik bir şekilde sorgulamış olan ilk kişidir. Kendisi, 1926-27 yıllarında, *"Nezhâd ve Tabâr-i Safeviyye"* başlığı altında *"Âyende"*de bir dizi makale yayınlamıştır. Daha sonra tüm bu makalelerin edisyonu yapılarak 1944 yılında *"Şeyh Safî ve Tabâraş"* adıyla monografi olarak yayınlanmıştır. Nihayet 1974 yılına gelindiğinde, adı geçen çalışma aynı yazarın toplu makaleleri ile birlikte yeniden basılmıştır.

Aslında Kesrevî'nin kitaptaki metodolojisi, büyük ölçüde *"Safvetü's-Safâ"*nın yayınlanmış versiyonunun eleştirel çalışmasından oluşmaktaysa da,[6] bunun yanı sıra kitabında çoğu zaman, erken dönemde yazılmış olan Türkçe versiyonlardaki çelişkilerinin analizine başvurmuştur. Onun ulaşmış olduğu sonuç aşağıdaki gibi özetlenebilir: Öncelikle, Safevîlerin ataları, 'Alî ile herhangi bir kan bağına sahip bulunmamaktadır.[7] İkincisi, kendi

---

[4] 'Alî, Sünnî Müslümanlarca dördüncü halîfe olarak kabul edilir. Onun iktidarı 35/656 yılından 40/661 yılına kadar sürmüştür. Şî'îler ise onu Peygamber'e halîfelik konusunda tek yasal varis olarak kabul ettikleri gibi onun ölümünden sonra da onun torunlarının halîfe olduğuna inanırlar. Bkz: Tabâtabâî, "Shi'ite Islam" s. 29-85.

[5] Şah İsmâ'îl ile aynı dönemde yaşamış kişilere en iyi örnek Khandemîr'dir. Bkz: "Habîbü's-Siyer" 4. cilt, s. 409-410.

[6] Bombay baskısı.

[7] Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 78-79.

soylarını 'Alî'den kaynaklandırma "hikâyesi" Safevî tarikatının içinde Şî'î eğilimler başladıktan sonra oluşturulmuştur.[8]

Kesrevî, tüm bu sonuçları, aşağıdaki hususları ispatladıktan sonra ortaya koymaktadır:

A- *Safvetü's-Safâ*'ya göre, Şeyh Sadre'd-dîn'e babası Safî tarafından kendi soylarının 'Alî'den geldiği söylenmiştir ama hiçbir zaman hangi yolla geldiği yani anne tarafından mı yoksa baba tarafından mı[9] olduğunu, diğer bir değişle seyyîd mi yoksa şerîf mi oldukları söylenmemiştir.[10]

B- Şeyh Sadre'd-dîn, Mekke'deki bir asilzadeden, kendi soyunun 'Alî'nin iki çocuğu, Hasan ve Huseyn'den geldiğini öğrenmiştir.[11]

C- Şeyh Sadre'd-dîn, annesi tarafından kendi soylarının 'Alî'nin oğlu Huseyn'e dayandığı konusunda bilgilendirilmiştir.[12]

Safvetü's-Safâ'da yer alan tüm bu "hikâyeler" aslında, Safevîlerin, seyyidlik (yani soyunun erkekler aracılığı ile peygamberden ve 'Alî'den geldiği) iddiaları konusunda büyük bir şüphe oluşturmaktadır. Gerçekten de, soyu Peygamber'e dayanan bir âilenin, kendi soy kütüğü konusunda sağlam kayıtlara sahip olmaması orta çağlarda pek inandırıcı olmayacaktır. Bu iyi bilinen gerçek Kesrevî'yi aşağıdaki itirazları gündeme getirmeye itmektedir:

D- Yazmış olduğu *"Umdetü't-Tâlib fî Ensâbi'l-Ebî Tâlib"* isimli eserinde 'Alevî[13] âilelerin ve kabilelerin soy

---

8 A. g. e., s. 70-71 ve 84.

9 A. g. e., s. 67.

10 İbn Bazzâz, "Safvetü's-Safâ" (Bombay) s. 11.

11 Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 67-68; İbn Bazzâz, "Safvetü's-Safâ" s. 11.

12 Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 69; İbn Bazzâz, "Safvetü's-Safâ" s. 11.

13 'Alî'ye atfen bu isim oluşmuştur.

kütüğünü sıralayan ve tüm ömrü Irak ile İran'da geçen İbn 'İnâbe (ölümü. 828/1424-1425), Safevîlerin yakın ataları konusunda hiçbir ifade kullanmamıştır.[14]

E- Şehzâde -ve aynı zamanda geleceğin sultanı- Ahmed Celâyir tarafından 22 Zilkade 773/26 Mayıs 1372 tarihinde yayınlanan bir fermanda, Şeyh Sadre'd-dîn'in cömert bir şekilde sayısız sıfatı sıralandığı halde, soyuna özel bir atıf yapılmamıştır.[15]

F- Şeyh Safî ile aynı dönemde yaşamış olan tarihçi Hamdullah Mustevfî Qazvînî (ölümü. 750/1349), Safî'nin şöhreti konuşunda sûfî lider olduğu yönündeki ifadeleri kullanmakla birlikte soyu ile ilgili hiçbir yorum yapmamıştır.[16]

G- Özbek lider 'Ubeydullah Khan (940-946/1534-1539) tarafından Şah Tahmâsb'a gönderilen bir mektup, kendi soyları konusundaki unutkanlıkları sebebiyle Safevîlerle alay etmekteydi.[17]

Kesrevî, *"Safvetü's-Safâ"*da verilen diğer bilgileri de tartıştıktan sonra, Safevîlerin önceki ataları Sancar bölgesinden göç etmiş olan İranlılaşmış Kürdler oldukları sonucuna varmaktadır.[18]

---

[14] Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 77-78. İbn 'İnâbe, çalışmasını Arapça yazmıştır. Kendisi, Şeyh Sadre'd-dîn ve onun oğlu Hoca 'Alî ile aynı dönemde yaşamış olmasına rağmen, kendisinin yazmış olduğu soy kütüğü sıralamalarında Safevî âilesi konusunda hiçbir ifade kullanmamıştır. Bkz: İbn 'İnâbe, *"Umdetü't-Tâlib fî Ensâb Âl Ebî Tâlib"*, Nizar Rida'nın editörlüğünde basıldı. (Beyrut, Dâr Mektebetü'l-Hayât, 1963).

[15] Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 74. Bu fermanın tam metni H. Massé'nin "Ordonnance Rendue Par le Prince Ilkhanien Ahmad Jalair en Faveur du Cheikh Sadr-od-Din (1305-1392)" isimli eserinin 465-468. sayfalarında bulunabilir. Aynı şekilde, Cehangîr Qâîm Meqâmî'nin "Yeksad ve Pencâh Sened-i Târîhi ez Celâyirân tâ Pehlevî" isimli eserine bakınız. (Tahran, Çepkhâne-i Arteş-i Şehinşâhi-yi Îrân, 1969, s. 13-16.

[16] Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 81-82. Metnin orijinali için bkz: Qazvînî, "The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb" (Farsça baskısı) s. 81 (İngilizce baskısında) s. 83-84.

[17] Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 79-80. Bu mektubun orijinal metni için bkz: Huseyn Nevâî, "Şah Tahmasb Safevî" s. 18-34.

[18] Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 79.

Tüm bu çıkarımlar, tam 30 yıl sonra, 1957 yılında *Mélanges Louis Massignon*'da yayınlanan "Sur l'Origine des Safavides" isimli bir makalesi ile[19] Safevîlerin kökenini inceleyen Türk araştırmacısı Zeki Velidi Toğan (doğumu. 1890) tarafından da teyid edilmiştir. Ulaşmış olduğu sonuçlar her ne kadar î'ninkiler ile benzerlik göstermiş olsa da, Toğan başlarda İranlı uzmanın çalışmasından tamamen habersiz idi. Makalesine yazdığı bir notta Toğan şöyle demektedir: "Bu makaleyi baskıya gönderdikten sonra Safevîlerin soyağacı hakkında Ahmed Kesrevî'nin *'Şeyh Safî ve Tebâreş'* ismli bir Farsça risalesine rastladım. Bu risale Tahran'da 1323/1944'de yayınlanmıştı."[20]

Toğan'ın çalışmasında kullandığı metodoloji, *"Safvetü's-Safâ"*nın İstanbul Ayasofya'da bulunan iki taş baskısı nüshasının karşılaştırmalı çalışmasına dayanmaktadır. Birincisi (A) 18 Cemâziyelevvel 896/29 Haziran 1491 tarihini taşımakta ve 3099 katalog numarasını taşımaktadır. İkinci nüsha ise (B) 914/1508 yılını taşımakta ve 2123 katalog numarasını taşımaktadır. Bu nedenle Toğan, hem Safevîler iktidara gelmeden önceki nüshayı ve hem de I. Şah İsmâ'îl'in iktidar yıllarındaki kopyasını karşılaştırmaktadır. Sonraki dönemde Karl Jahn da, B nüshasının, Leiden'deki 2639 arşiv numarası ile saklanan ve 914/1508 tarihini taşıyan nüsha ile çelişkilerini ortaya koymuştur. Leiden'deki bu üçüncü nüsha da (C) olarak refere edilmiştir. Bu karşılaştırmalı çalışma açıkça ortaya koymaktadır ki, B nüshası (yani 914/1508 tarihini taşıyan nüsha) orijinal metinden farklıdır ve Safevîlerin kendi soylarının 'Alî'den geldiği yolundaki iddiaları ile uyumlu ilâveler yapılmıştır.[21]

---

[19] Z. V. Toğan, "Sur L'Origine des Safavides" s. 347-357.

[20] A. g. e., s. 356.

[21] A. g. e., s. 347.

Leiden'deki nüsha (C)[22], Ayasofya'da muhafaza edilen nüsha (A) ile neredeyse tamamıyla aynı sayılır. Aşağıda Şeyh Safî'nin soy kütüğü ile ilgili olarak her üç taş baskısı metnin de kopyaları karşılaştırmalı olarak verilmiştir:

فصل أول : در ذکر نسب قدّس سرّه شیخ صفی الدین ابو الفتح اسحق ابن الشیخ امین الدین جبرئیل ابن الصالح قطب الدین ابو بکر ابن صلاح الدین رشید ابن محمد الحافظ لکلام الله ابن عواض ابن بیروز الکردی السنجانی رحمة الله علیهم.

حکایت سلطان المشایخ فی العالمین شیخ صدر الدین أدام الله برکاته فرمود که شیخ قدّس سرّه فرمود که در نسب ما سیادت هست لیکن سوال نکردم که علوی یا شریف و مشتبه ماند.

فصل أول : در ذکر نسب قدّس سرّه شیخ صفی الدین ابو الفتح اسحق ابن شیخ امین الدین جبرئیل ابن صالح قطب الدین ابو بکر ابن صلاح الدین رشید ابن محمد الحافظ لکلام الله ابن عواض ابن بیروز الکردی السنجانی.

حکایت سلطان المشایخ فی العالمین شیخ صدر الدین ادام الله برکته علی العالمین فرمود که شیخ قدّس سرّه (فرمود) که در نسب ما سیادت هست لیکن سوال نکردم که علوی یا شریف و همچنان مشتبه بماند تا آن وقت شخص اسامی نسب کردند یافت شد در بحر الانساب و غیر او از مسرد ان من که مطلع بودند برین که اینها سید اند و از اولاد امام حسین صدر الدین ادام الله برکته در زمان سلطان برقوق در سنهٔ سبعین

22 Bu belgenin sonuna yazılmış olan katalog numarası 465'dir. Ancak, bunun, Toğan'ın 2639 numaralı belge olarak zikrettiği kopya ile aynı olduğuna kuşku yok. Ancak sayfa üstlerindeki bilgiler, o metnin 890/1485 yılında çoğaltıldığını göstermektedir.

و سبب همایه بزیارة حجّ اتّفاق افتاد جون حاضر شدند بروضهٔ شریفهٔ مدینه نبویه حال جنان افتاد که جمله اشراف مدینه و غیره مجتمع بودند ادام الله برکته از سلطان سید الشریف (15a) الحسب و النسب سید شهاب الدین ابن احمد بن حسین که سلطان مدینه بودند أبسا عن جدّ الی یومنا ادام الله برکته عرض نسب خود که تا بیروز زین کلاه .

فصل أول در ذکر نسب شیخ قدّس الله روحه العزیز شیخ صفی الدین ابو الفتح اسحق بن الشیخ امین الدین جبرئیل ابن الصالح قطب الدین ابو بکر بن صلاح الدین رشید بن محمد الحافظ لکلام الله ابن عوافریدن فهروز (بیروز) الکردی السنجانی نعمة الله علیهم اجمعین .

حکایت سلطان المشایخ فی العالمین شیخ صدر الدین ادام الله برکته فرمود که شیخ قدّس الله سرّه فرمود که در نسب ما سیادت هست لیکن سوال نکردم که علوی یا شریف، و همجنین مشتبه بماند .

سید شهاب الدین گفت که این نسب در غایت خوب است از بیروز تا حضرت نبی صلوة الله علیه السلام عدد کرد و مجموع سادات باتفاق سلّم داشتند و مدقق کردند و جماعت حجّاج که بودند برین حال شاهد شدند ذکر باقی (بیروس) ابن مهدی ابن علی ابن حسین ابن احمد ابن ابو القاسم ابن الثابت ابن حسین ابن احمد بن داود ابن علی بن موسی الثانی ابن ابراهیم ابن موسی الکاظم ابن جعفر صادق ابن محمد باقر ابن امام زین العابدین (ابن) حسین ابن علی بن ابی طالب علیه الصلاة و السلام .

Gerek Kesrevî'nin ve gerekse Toğan'ın çalışmalarının götürdüğü ortak sonuç, Safevîlerin seyyîd olmadıkları ve kendi soylarının 'Alî'ye dayandığı yolundaki iddialarını desteklemek amacıyla yaptıkları soy kütüğü değişikliğinin ise sonraki dönemlerde meydana geldiğidir. Bununla birlikte, söz konusu iki yazar bu değişikliğin doğru zamanlaması konusunda ihtilaflıdır: Toğan, I. Şah İsmâ'îl'in tahta geçişiyle ilgi kurmanın doğru olacağını düşünürken,[23] Kesrevî ise, bu değişikliğin Hoca 'Alî döneminde (794/930/1391-1427) ya da onun oğlu İbrâhîm'in zamanında (830-851/1427-1447) olduğunu belirtmektedir.[24] Her halükârda, diğer kaynaklardaki bilgiler de bu iki tarihi tartışmaktadır. İbn Hacer el-'Asqalânî'nin Hoca 'Alî konusundaki biyografik gözlemlerinde, 'Alî'nin soyuna ilişkin hiçbir ifade kullanılmamaktadır. İbn Hacer'in, Hoca 'Alî ile aynı dönemde yaşadığı ve 'Alî'nin o dönemde Kudüs'e yolculuk yaparak orada öldüğü gerçeği göz önünde bulundurulursa, Safevîlerin, o dönemlerde Alevî soya ilişkin ciddi hiçbir iddialarının bulunmadığına inanmamız gerekecektir. İbn Hacer bunu şu şekilde ifade etmektedir:[25] "Irak'ta bir sûfî şeyhi olan 'Alî Bin Muhammed Sûfî 'Alâeddîn Bin Sadreddîn Bin Safiyüddîn el-Erdebîlî, yanında yandaşları olduğu halde Şam'a gelmişti. Buradan hacca gitti ve Medine'de yerleşti. Daha sonra oğlunu beraberinde kalabalık bir toplulukla Şam'a gönderdi. Oğlu bu bölgede kendisine ve babasına bağlı yüz binden fazla müridlerinin bulunduğunu zikretmiştir. Adı geçen 'Alâeddîn, hacdan dönmesinden ve Kudüs'e yerleşmesinden kısa bir süre sonra 832 yılı Rebîüssânî ayında öldü."

---

23 Toğan, "Sur L'Origine des Safavides" s. 347.

24 Kesrevî, "Şeyh Safî" s. 70-71.

25 İbn Hacer el-'Asqalânî, "İnbâ" s. 427-428.

Büyük bir ihtimalle, soy kütüğünün değiştirilmesi resmî olarak Şeyh Cüneyd'in (851-64/1447-60) desteklediği bir girişimdi. Cüneyd, Cihan Şah Karakoyunlu (841-72/1438-67) tarafından Erdebîl'den kovulması ardından çıktığı Anadolu'daki uzun yolculuğu sırasında, Âşıkpaşazâde'den, torunlarının "Peygamber'in arkadaşlarından (sahabeden) daha değerli olduğu" naklini dinlemiştir.[26] Böylesi bir açıklama, sadece Şî'î inanışın çerçevesi içinde anlamlıdır. Bu nakil, Cüneyd'in sadece 'Alî'nin soyundan geldiklerine ikna olmasını sağlamamış aynı zamanda Şî'îliği benimsemesini de sağlamıştır. Doğrusu, İslâm toplumunun yönetimi konusunda 'Alî'nin torunları, sadece Şî'îlik içinde Peygamber'in arkadaşlarından –ilk halîfeler de dahil- öncelikli kabul edilmektedir. Cüneyd'in bu yöndeki sözleri, muhatabı Şeyh Abdu'l-Latîf'i acil olarak Karaman yöneticisi İbrahim Bey'e (827-68/1424-63) bir mesaj göndererek, onu Safevî liderinin emellerine karşı uyarmaya itmiştir. Şeyh Abdu'l-Latîf yazısında aynen şöyle demekteydi: "Şeyh Cüneyd'in hedefi dindarlık değil, İslâm şeriatının ihlâl edilmesi ve kendisinin iktidar amaçlarıdır."[27] Değiştirilmiş soy kütüğü, gerçekte Cüneyd'in Anadolu'daki çeşitli Şî'î unsurların desteğini garantileyerek iktidara ulaşma konusundaki ihtirasları ile uyumlu idi.

---

[26] Âşıkpaşazâde, "Tevârîh" s. 265. Osmanlıca orijinal metinde şöyle geçmektedir:
"Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdu'l-Latîf'e sual etti: Ashabı mı evlâdır yoksa evlâdı mı evlâdır dedi."

[27] Aşıkpaşazâde, "Tevârîkh" s. 265-266. Osmanlıca orijinal metinde şöyle geçmektedir:
"Şeyh Abdu'l-Latîf; Karamanoğlu Beg'e, mektup yazdı. Bu Şeyh Cüneyd'in muradı sofuluk değildir. Şeriatı bozup, kendü emaretin talep eder, dedi."

Ek - C

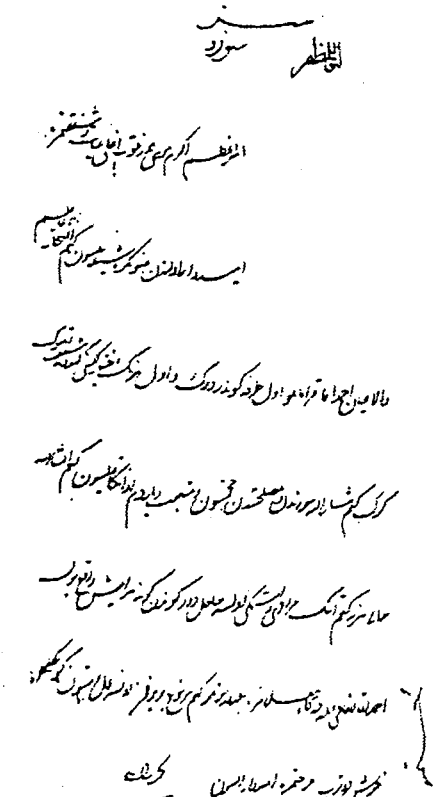
ŞAH İSMÂ'ÎL'DEN MÛSÂ TURGUDOĞLU'NA 7 REBÎÜLEVVEL 918 23 MAYIS 1512 TARİHLİ MEKTUP[1]

(TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ, NO. 5460)

Türkçe yazılan ve Sultan Selîm'in taç giymesinden tam bir ay sonra gönderilen bu mektup, Osmanlı İmparatorluğu içinde ve özellikle Anadolu topraklarında, Safevî ajan ağının ne kadar mükemmel olduğunu ispatlamaktır. Şah İsmâîl, bu mektupta, Turgud kabilesinden Anadolu'daki Safevî elçisi olan Ahmed Ağa Karamanlı ile irtibata geçerek, emirlerini dikkate almasını istemekteydi. Şah İsmâ'îl, aynı şekilde, bölgedeki faaliyetlerin tüm ayrıntılarından kendisinin bilgilendirilmesini emrediyordu.

---

[1] Kaynak: M. C. Şehabeddîn Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi"

امیر اعظم اکرم مسوسی دورغسوت اغسلی عنسایت و شفقتسمسز
امید وار اولدن صونکره شیسله بلسون کیم افتخار الاعاظم و الاعیسان
احمد آقا قرامانلسو اول طرفه گسوندردوك و اول مرتبه اختیارلکنی کندونسه
شفقت اتسون کرك کیم مشار الیه سوزندن و مصلحتدن چخمسون و متسابعت
و یاردم اونکسا قیلسون کیم انشاء الله تعالی هرنسه کیم اتمسك مرادی و استکی
اولسه حاصل دور. گوندن گونه هر ایشواقع بولسه احمد آقا اتفاق ایله درگساه
معلامسزه بیلدرسونلر کیم هر نوع بویر غسمسز اولسه عمل اتسون کوللیسعسزه
خوشدوتوب مرحمتزه امیدار السسسون.

تحسریسرا ۷ ربیع الاول سسنسه ۹۱۸

Ek - D

KEMALPAŞAZÂDE'NİN KIZILBAŞLARLA İLGİLİ FETVASI

Kemal Paşazâde (ölümü. 940/1533), Şah İsmâ'îl ve Kızılbaşlara karşı iki fetva yayınlaması ile bilinmektedir: Bunlardan biri Türkçe diğeri Arapça'dır.[1] Bu iki mektuptan sadece Arapça yazılmış olan bilinmektedir. Aynı şekilde bunun, Türkçe orijinalinin Arapça çevirisi mi olduğu yoksa ayrı dillerde iki ayrı fetva mı olduğu açık değildir. Yayınlayacağımız fetva, M. C. Şehabettin Tekindağ'ın, Selîm'in 920/1514 yılındaki İran seferi konusunda yazmış olduğu makalenin eki olarak verdiği metne dayanmaktadır.[2]

Bu fetvada, Kemal Paşazâde, "İslâm düşmanları" ve

---

[1] Eberhard, "Osmanische Polimik gegen die Safawiden im 16 Jahrhundert; nach Arabischen Handschriften"; Beldiceanu-Steinherr, "A Propos d'un Ouvrage sur la Polémique Ottomane contre les Safavides"

[2] M. C. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi"

"mürtedler" olarak nitelendirdiği Kızılbaşlara ağır suçlamalar yöneltmekte ve onlarla savaşmanın Osmanlı sultanının omuzlarına yüklenmiş bir görev olduğunu ifade etmekteydi.

Kemal Paşazâde'nin fetvası

Esirgeyen, bağışlayan, ve kendisinin zikri; tüm kıtaları ve denizleri kuşatarak kıyamete kadar tüm zamanlara yayıldığından dolayı açıklanma ihtiyacı dahi olmayan Allah'ın adıyla. Yüce, Büyük, Güçlü ve Kerîm olan Allah'a hamd, dosdoğru dine tabi olanlara o doğru yolu gösteren Muhammed'e salatü selam olsun.

Şah İsmâ'îl'in, rezil ordusunun, Alevî ve Şi'î taraftarlarının kâfirliği her tarafa yayılmıştır.

Müslüman beldelerde ve mü'minlerin diyarında, bir Şî'a taifesinin Sünnî beldelerin çoğunu yenerek, bâtıl mezheplerini izhar ettikleri ve Ebû Bekr, Ömer ve Osman'a (Allah hepsinden razı olsun) açıkça sövdükleri yolundaki haberler ve bu yönde işaretler gelmektedir. Bu grup, doğru yolu gösteren Hulefâ-i Râşidîn imamların halifeliğini inkar ettiği gibi Şeriat'ı ve ona inananları küçük görmekte ve müctehid mezhep imamlarının yolunun, kendi reislerinin ve Şah İsmâ'îl olarak isimlendirdikleri kişinin yoluna göre zorluklarla dolu olduğunu vehmetmektedirler. Yine o grup, Şah İsmâ'îl'in yolunun kolaylaştırma yolu olduğunu vehmetmekte ve çıkarcı bir hileyle Şah İsmâ'îl'in helal saydığını helal kabul etmekte ve onun haram saydığına haram demektedirler. Şah şarabı helal saymışsa o helaldir. Kısacası onların işledikleri küfür işlerden bizlere tevatürle nakledilenler saymakla bitmez. Onların kâfirlikleri, irtidatları konusunda hiçbir şüphemiz yoktur. Onların ülkesi darü'l-harb'dir. Gerek er-

kekleri ve gerekse kadınları ile evlenmek ittifakla bâtıldır. Onlardan doğan çocuklardan her biri veled-i zîna'dır. Onlardan birinin kestiği şey yenmez. Onlara özgü olan kızıl takkeleri herhangi bir zaruret olmadan giyenin küfründen korkulur. Bunlar çoğunlukla küfür ve inkârın açık alametlerindendir. Onlar hakkındaki hüküm, mürtedlere uygulanan hükümlerdir. Harp diyarı olan ülkelerinde yenilgiye uğratılmaları halinde malları, kadınları ve çocukları Müslümanlara helaldir. Erkeklerinin katli vaciptir. Ancak eğer Müslüman olurlarsa, tüm diğer Müslümanlar gibi özgür olurlar. Aksi halde zındıklığını açıkça ortaya koyan kişinin derhal öldürülmesi vaciptir. Şayet bir kişi İslâm diyarını terk ederek onların bâtıl dinini seçer ve onların yanına yerleşirse, kadı onun ölümüne hükmeder ve malını varisleri arasında paylaştırarak, karısını başka bir erkekle evlendirir. Aynı şekilde onlara karşı cihad, onlarla savaşmaya gücü yeten tüm ehli İslâm üzerine farz-ı ayn'dır.

Daha zikretmiş olduğumuz hükümleri geçerli kılacak şer'î gerekçeleri nakledelim. Bezzâziye'de sahih olarak Ebû Bekr'in (r.a.) hilâfetini inkar eden kişinin kâfir olduğunu zikreder. Ömer'in (R.A.) hilâfetini inkar eden kişinin kâfir oldugu belirtilir. Aynı şekilde, Osman'ı (r.a.) tekfir etmeleri sebebiyle Hâricîler'in tekfiri vacip olmaktadır. Tatarhâniye'de "Kim Ebû Bekr'in (r.a.) hilâfetini inkâr ederse muhakkak ki o kişi kâfir olur" denilmektedir. Aynı biçimde Ömer'in (r.a.) hilâfetini inkar etmekte aynı hükümdedir.

Şeyheyn'i (Buharî ve Müslim-çev) inkar eden, hatta "Ben Ebû Hanîfe'nin (R.A.) mezhebinden değilim" ya da "Ben Şâfiî'nin (R.A.) mezhebinden değilim" dese kâfir olur. Şarap içmek gibi İslâm dininde haramlığı malum olan bir işi kim helal görürse o kâfirdir. Kınye'de ilim ve

âlim ile alay eden kişinin kâfir olduğu zikredilir. Yine Bezzâziye'de, o kişilerin hükmünün "mürted" hükmünde olduğu ifade edilir. Muhtâr kitabının şerhi olan el-İhtiyâr'da "Eğer mürtedler yenilgiye uğratılırlarsa, yurtları dâru'l-harb, malları ganimet olur." denilmektedir. Kâfî'de de, "mürtedlerle nikah ittifakla batıldır" denir. Onlara üstün gelmemiz halinde iki seçenekten birini seçmek zorundadırlar: Ya Müslüman olmak ya da Arap müşriklerle yapıldığı gibi kılıç. O zaman, malları, kadınları Müslümanlar arasında bölündüğü gibi, onların da malları, kadınları ve zürriyetleri pay edilir. Bazı şer'î kitaplarda, Allah korusun biri irtidat etse ve dârü'l-harb'e iltihak etse, kölesinin özgür, çocuğunun annesinin de boşanmış olduğuna hükmedilir. Sadru'ş-Şerî'a'da, "kâfirler bir yönden saldırıya geçtiğinde, onlara yakın olan kişilerin cihad etmesi farz-ı ayn'dır. Onların ardında bulunanlara ise, eğer haber ulaştıysa ve ihtiyaç varsa cihad farz-ı ayn olur. Daha sonra silsile halinde, doğu ve batıdaki tüm ehli İslâm'a farz-ı ayn haline gelir. Tüm bu sözler sahihtir ve Müslümanların sultanı üzerine, Yüce Allah'ın "Ey Peygamber! Kâfirler ve münâfıklara karşı cihad et. Onlara karşı sert ol. Onların varacağı yer Cehennemdir. Orası ne kötü bir sondur. Tüm işler Allah'a döndürülecektir." buyruğunda olduğu gibi, bu kâfirlerle cihad etmesi vaciptir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed İbrâhîmî Huseynî. *Die Frühen Safawiden nach Qâzî Ahmad Qumî*. Farsça metin ile bir Almanca çevirisi ve Erika Glassen'in açıklaması. Freiburg: Schwarz, 1970.

'Âlem Ârâ-yi Şafevî. Yedullâh Şukrî ed. Tehran: Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, 1971.

Âlem Ârâ-yi Şâh İsmâ'îl. Asgar Muntazar Sâhib ed. Tehran: Bungâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb, 1967.

Albuquerque, Affonso d'. *The Commentaries of the Great Affonso d'Alboquerque, Second Viceroy of India*. 4 cilt. 1774 Portekizce baskısından çeviren, notlandıran ve giriş yazan Walter de Gray Birch. Londra: The Haklayt Society, 1875-84.

Alessandri, Vincentio d'. Bkz: Grey, Charles. *Narrative of Italian Travels in Persia*.

Algar, Hamid. "Some Observations on Religion in Safavid Persia". *Iranian Studies* 7 (1974): 287-293.

'Alî, Mustafâ, *Kunhu'l-Akhbâr*. 5 cilt. İstanbul: n.p., 1861.

Allen, W. D. *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*. Londra: Central Asian Research Centre, 1963.

Amoli, Sayyed Haydar. *La Philosophie Shî'ite Somme des Doctrines Esotériques*. H. Corbin ve O. Yahia tarafından edit edildi. Paris: Adrien-Maisonneuve, 1969.

Angiolello, Giovan Maria, Bkz.: Grey, Charles. *Narrative of Italian Travels in Persia*.

Arendonk, C. van. "Sharîf", *EI*[1], 4: 324-329.

Âşıkpaşazâde. *Tevârîh-i Âl-i Osmân*. Edisyon ve giriş Alî Bey. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1914.

Atiye, Aziz S., *The Crusade in the Later Middle Ages*. Londra: Methuen and Co., 1938.

Aubin, Jean. "Les Princes d'Ormuz du XIIIe Siècle." *JA* 241 (1953): 77-138.

_____. "Etudes: Safavides I. Shâh Ismâ'îl et les Notables de l'Iraq Persan." *JESHO* 2 (1959): 37-81.

_____. "La Politique Religieuse des Safavides." *Le Shî'isme Imamite*'de. s. 235-244. Paris: Presses Universitaires de France, 1970.

_____. "Cojeatar et Albuquerque." *Mare Luse-Indicum*'da. cilt 1. s. 99-134. Paris: Droz, 1971.

_____. "Le Royaume d'Ormuz au Début du XVIe Siècle." *Mare Luso-Indicum*'da. c. 2., s. 77-179. Paris: Droz, 1973.

Ayalon, David. *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to Medieval Society*. İkinci baskı. Londra: Frank Cass. 1978.

_____. *Studies on the Mamluks of Egypt (1250-1517)*. Londra: Variorum Reprints, 1977.

'Azzâvî, 'Abbâs el-. *Târikhu'l-'Irâq beyne İhtilâleyn*. 4 cilt. Bağdâd: The Author, 1935-49.

Babinger, Franz. *Mahomet II Le Conquérant et son Temps, 1432-1481*. Çev. H. A. Del Medico. Paris: Payot, 1954.

_____. *Mehmed the Conqueror and His Time*. Almanca çevirisi Ralph Manheim; edisyon ve önsöz William C. Hickman. Princeton: Princeton University

Press. 1978.

Bâbur, Zahîru'd-Dîn Muhammed. *The Bâbur-Nâma in English.* Çev. Annette Susannah Beveridge. Londra: Luzac and Co. Ltd., 1969.

Bacqué-Crammont, Jean-Louis. "Une Liste Ottomane de Princes et d'Apanages Abu'l Khayrides." *CMRS* 11 (1970): 423-453.

_____. "Les Evénéments d'Asie Centrale en 1510 d'après un Document Ottoman." *CMRS* 12 (1971): 189-207.

_____. "Une Lettre du Prince Ottoman Bâyazid B. Mehmed sur les Affaires d'Iran en 1480." *Studia Iranica* 2 (1973): 213-234.

_____. "Etudes Osmano-Safavides, I. Notes sur le Blocus du Commerce Iranien par Sélim 1er." *Turcica* 6 (1975): 68-88.

_____. "Note sur une *Saisie* de Soies d'Iran n 1518." *Turcica* 8: 2 (1976): 237-253.

_____. "Une Liste d'Emirs Ostâğelû Révoltes en 1526." *Studia Iranica* 5 (1976): 91-114.

_____. "Un Document Ottoman sur la Révolte des Ostâğelû." *Studia Iranica.* 6 (1977): 169-184.

_____. "Notes et Documents sur les Ottomans, les Safavides et la Géorgie. 1516-1521." *CMRS* 20 (1979): 239-272.

_____ and L. Dupont. "Une Lettre de Ferdinand d'Autriche à Soliman le Magnifique." *WZKM* 70 (1978): 65-77.

Barbaro, Josafa, and Ambrogio Contarini. *Travels in Tana and Persia.* İtalyanca'dan çeviri W. Thomas ve S. A. Roy; edisyon ve giriş Lord Stanley of Alderley.

Londra: The Hakluyt Society, 1873.

Barbosa, Duarte. *The Book of Duarte Barbosa. An account of the Countries Bordering on the Indian Ocean and their Inhabitants; written by Duarte Barbosa and Completed about the Year 1518.* 2 cilt. Çeviri ve edisyon Mansel Longworth Dames. Londra: The Hakluyt Society, 1918-21.

Basîlî, eş-Şâtir 'Abdu'l-Celîl. "es-Sırâ' beyne'd-Devle el-'Usmâniyye ve hukûmetu'l-Burtuğâl fi'l-Muhît el-Hindî ve Şarq Ifrîqiyâ ve'l-Bahru'l-Ahmar." *el-Mecelle et-Târîkhiyye el-Mısriyye* 12 (1964-65): 129-140.

Bâstânî Pârîzî, Muhammad İbrâhîm. *Siyâset ve İqtisâd-i 'Asr-ı Safevî.* Tehran: Safî 'Alî Şâh, 1969.

Bausani, Alessandro. *The Persians. From the Earliest Days to the Twentieth Century.* Çeviri J. B. Donne. Londra: Elek Books Ltd., 1971.

Bayani, Khanbaba. *Les Relations de l'Iran avec l'Europe Occidentale à l'Epoque Safavide.* Paris: Im primeries les Presses Modernes, 1937.

Bekrî, Muhammed İbn Ebî es-Surûr, el-. *el-Mine er-Rahmâniyye fi'd-Devle el-'Usmâniyye.* 102 fols. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. 1105 F 829. Institute of Arabic Manuscripts; 840 History. University of Utah; Aziz S. Atiya Middle East Library; Microfilm Reel no.190.

_____. *Nusret Ehlu'l-Îmân bi-Devle Âl-i 'Usmân.* 55 fols. Rabat 527 D UNESCO. Institute of Arabic Manuscripts; 2132 History. University of Utah; Aziz S. Atiya Middle East Library; Microfilm Reel no. 359.

Beldiceanu, Nicoarã. *Les Actes des Premiers Sultanb Ottomans Conservés dans les Manuscripts Turks*

de la Bibliothèque Nationale à Paris. 2 cilt. Paris: Mouton and Co., 1960-64.

_____. *Le Monde Ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, Société, Economie.* Londra: Variorum Reprints, 1976.

_____ and Irène Beldiceanu-Steinherr. *Recherches sur la Province de Qaramân au XVIe Siècle.* Leiden: Brill, 1968.

_____. "La Moldavie Ottomane à la Fin du XVe Siècle et au Début du XVIe Siècle: *REI* 37 (1969): 239-266.

_____ and Irène Beldiceanu-Steinherr. "Déportation et Pêche â Kilia entre 1484 et 1508." *BSOAS* 28 (1975): 40-54.

Beldiceanu-Steinherr, Irène. "A Propos d'un Ouvrage sur la Polémique Ottomane centre les Safavides." *REI* 39 (1971): 395-400.

_____. "Le Règne de Sélim 1er: Tournant dans la Vie Politique et Religieuse de l'Empire Ottoman." *Turcica* 6 (1975): 34-48.

Bennigsen, Alexandre and Chantal Lermercier-Quelquejay. "Le Khanat de Crimée au Début du XVIe Siècle. De la Tradition Mongole à la Suzeraineté Ottomane, d'après un Document Inédit des Archives Ottomanes." *CMRS* 13 (1972): 321-337.

Berchet, Gugliemo. *La Repubblica di Venezia e la Persia.* Torino: G. B. Paravia, 1865.

Berindei, Mihnea and Gilles Veinstein. "La Tana-Azaq de la Présence Italienne à l'Empire Ottoman (Fin XIIIe-Milieu XVIe Siècle." *Turcica* 8: 2 (1976): 110-201.

Beveridge, H. "The Memoirs of Shah Tahmâsp, King of

Persia from 1524 to 1576." *Asian Review* (London) New Series, 4 (1914): 460-472.

Bidlîsî, Şerefe'd-Dîn. *Chérèf-Nameh ou Fastes de la Nation Kourde.* 2 cilt. Metin V. Velyaminov-Zernov tarafından edit edildi (St. Petersburg: 1860-62) ve Fransızca'ya F. B. Charmoy tarafından tercüme edildi. St. Petersburg: Académie Impériale des Sciences. 1868-75.

_____. *Şerefnâme.* C. 1. Farsça'dan Arapça'ya Muhammed 'Alî 'Avnî çevirdi ve Yahyâ el-Khaşşâb edit etti. Kahire: Dâr İhyâ' el-Kutub el-'Arabiyye, n.d.

Birge, John K. *The Bektashi Order of Dervishes.* Londra: Luzac and Co., 1937.

Blochet, Edgar. "Etudes sur l'Histoire Religieuse de l'Iran." *Revue de l'Histoire des Religions* 38 (1898): 26-63.

Bombacı, Alessio. *Histoire de la Littérature Turque.* I. Melikoff tarafından çevrildi ve Louis Bazin tarafından önsöz yazıldı. Paris: Librairie C. Klincksieck, 1968.

Borrel, E. "Les Poètes Kizil Bach et leur Musique." *REI* 15 (1947): 157-190.

Bosworth, C. E. *The Islamic Dynasties.* Edinburgh: Edinburgh University Press 1967.

_____. ed. *Iran and Islam: In Memory of the Late Vladimir Minorsky.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 1971.

_____. "The Heritage of Rulership in Early Islamic Iran and the Search for Dynastic Connections with the Past." *Iran* 11 (1973): 51-62.

Bratianu, G. I. *Recherches sur le Commerce Gênois dans la Mer Noire au XIIIe Siècle.* Paris: Paul Ge-

uthner, 1929.

_____. *La Mer Noire des Origines à la Conouête Ottomane.* Monachii: Societa Academica Romana, 1969.

Brockelmann, C. Geschichte der Arabischen Litteratur. 2 cilt ve 3 ek. Leiden: Brill, 1937-42.

Brockman, Eric. *The Two Sieges of Rhodes, 1480-1522.* Londra: John Murray, 1969.

Browne, Edward G. *A Literary History of Persia.* 4 cilt. Cambridge: The University Press, 1969.

_____. "Some Notes on the Literature and Doctrines of the Hurûfî Sect." *JRAS* (1898): 61-91.

_____. "Note on an Apparently Unique Manuscript of History of the Safawî Dynasty of Persia." *JRAS* (1921): 395-418.

Bryer, Anthony, "Ludovico da Bologna and the Georgien and Anatolian Embassy of 1460-1461." *Bédi Kartlisa. Revue de Kartvélologie* 19-20 (1965): 178-198.

Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri.* 3 cilt. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1914-24.

Busbecq, Ogier Chiselin de. *The Turkish Letters of Chiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople: 1554-1562.* Elvezir'in 1663 tarihli Latince baskısından çeviren Edward Seymour Forstre. Oxford: The Clarendon 1968.

Cahen, Claude. *Pre-Ottoman Turkey.* Çev. J. Jones-Williams. Londra: Sidwick and Jackson, 1968.

_____. "Le Problème du Shî'isme dans l'Asie-Mineure Turque Préottomane." *Le Shî'isme Imamite'de.* S. 115-129. Paris: Presses Universitaires de

France, 1970.

Cambridge History of Iran, The. 1. 4. 5. ciltler Cambridge: The University Press, 1968 (In progress).

Cattenoz, H. G. *Tables de Concordance des Eres Chrétienne et Hégirienne.* Rabat: Editions Techniques Nord-Africaines, 3. edisyon, 1961.

Cazacu, M. ve K. Kevonian. "La Chute de Caffa en 1475 à la Lumière de Nouveaux Documents." *CMRS* 17 (1976): 495-538.

Chardin, Sir John. *Voyages... en Perse et Autres lieux de l'Orient.* 10 cilt. Nouvelle édition... augmentée d'une notice de la Perse depuis les temps les plus reculés jusqu'à ce jour, par L. Langlès. Paris: Le Normant. Imprimeur-Libraire, 1811.

_____. *Travels in Persia.* Sir Percy Sykes'in giriş yazısı ile. Londra: Argonaut Press, 1927; New York: AMS Press, 1972.

_____. *Seyâhatnâme-i Şârdan.* 10 cilt. Farsça'ya çeviren Muhammed 'Abbâsî. Tehran: Emîr Kebîr, 1956-66.

Charrière. E., ed. *Négociations de la France dans le Levant.* 4 cilt. Paris: Imprimerie Impériale, 1848-60.

Clavijo, Ruy Gonzalez de. *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand. A.D. 1403-6.* Çev. Clements R. Markham. Londra: The Hakluyt Society, 1859.

Contarini, Ambrogio. Bkz: Barbaro, Josafa., ve Ambrogio Contarini.

Conti, Nicol. Bkz: Major, R. H., çev. ve ed. *India in the Fifteenth Century.*

Cook, M. A. *Population Pressure in Rural Anatolia.* Londra: Oxford University Press, 1972.

_____. , ed. *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day.* Londra: Oxford University Press, 1970.

Creasy, Edward S. *History of the Ottoman Turks.* 2 cilt. Londra: Richard Bentley, 1854.

Dames, Longworth M. "The Portuguese and the Turks in the Indian Ocean in the 16 th Century." *JRAS* (1921): 1-28.

Daru, P. *Histoire de la République de Venise.* 8 cilt. Paris: Firmin Didot, 1821.

D'Hosson, M de M. *Tableau Général de l'Empire Ottoman.* 7 cilt. Paris: Firmin Didot, 1788-1824.

Dickson, Martin B. "Shâh Tahmâsb and the Uzbeks (The Duel for Khurâsân with Ubayd Khân: 930-946/1524-1540)." Ph. D. Dissertation, Princeton University, 1958.

Dihkhudâ, 'Alî Ekber ve Muhammed Mu'în. *Lugatnâme.* 32 cilt. Tehran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân. 1946-74.

Donaldson, Dwight M. *The Shî'ite Religion: A History of Islamic Persia and Iraq.* Londra: Luzac and Co., 1933.

Doukas. *Decline and Fall of Byzantium to the Turks.* Çeviren ve notlandıran Harry J. Magoulias. Detroit: Wayne State University Press, 1975.

Eberhard, Elke. *Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16 Jahrhundert: nach Arabischen Handschriften.* Freiburg: Schwarz, 1970.

Ebû Bekr Tehrânî. *Kitâb-ı Diyârbekriyye.* 2 cilt. Faruk

Sümer tarafından edit edildi. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1962-64.

Efendiev, Oktaj. "Le Rôle des Tribus de Langue Turque dans la Création de l'Etat Safavide." *Turcica* 6 (1975): 21-33.

Encyclopaedia of Islam, The. 4 cilt ve ilaveler. Londra: Luzac and Co., 1913-38.

Encyclopaedia of Islam, The. Yeni Baskı. Leiden: Brill. 1960 -(In Progress).

Erzi, Adnan Sadık. "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar." Belleten 18 (Nisan 1954): 179-221.

Eversley, Lord ve Sir Valentine Chiriol. *The Turkish Empire from 1288 to 1914.* New York: Howard Fertig, 1969.

Fazlullâh ibn Rûzbihân. *Persia in A.D. 1478-1490: an Abridged Translation of Fadlullah b. Ruzbihan Khuncîs Târîkh-i 'Âlem Ârâ-yi Emînî.* V. Minorsky. Londra: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1957.

_____. Mihmân-Nâme-i Bukhârâ: Târîkh-i Pâdişâh-i Muhammed Şeybânî. Ed. Manûçehr Sutûde. Tehran: Bungâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb, 1962.

Felsefî, Nasrullâh. *Târikh-i Rayâbit-i Îrân ve Urûpâ der Devre-i Safeviyye.* Tehran: Câpkâne-i Îrân, 1937.

_____. "Ceng-i Çâldırân." *Tehran, Dânişgâh, Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât* 1 (1953): 50-127.

Feridun Bey. *Munşe'ât-i Salâtîn.* 2 cilt. İstanbul: n.p., 1858.

Fisher, Sidney Nettleton. *The Foreign Relations of Tur-*

key: 1481-1512. Urbana: University of Illinois Press, 1948.

Gibb, Elias J. W. *A History of Ottoman Poetry.* 6 cilt. Londra: Luzac and Co., 1900-9.

Glassen, Erika. "Schah Ismâ'îl, Ein Mahdî der Anatolischen Türkmenen?" *ZDMG* 121 (1971): 61-69.

_____. "Schah Ismâ'îl I und die Theologen seiner Zeit." *Der Islam* 48 (1972): 254-268.

Grenard, F. "Une Secte Religieuse d'Asie-Mineure: les Kyzyl-Bâchs." *JA* 10 (1904): 511-522.

Grey, Charles., ed. ve çev. *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries.* Londra: The Hakluyt Society, 1873.

Grousset, René. *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia.* Çev. Naomi Walford. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1970.

Haarman, Ulrich. "Staat und Religion in Transoxanien im Frûhen 16 Jahrhundert." *ZDMG* 124 (1974): 332-369.

Ğaffârî Qazvînî, Ahmed İbn Muhammed. *Târîkh-i Cehân Ârâ.* Ed. M. Mînuvî. Tehran: Kitabfurûşî-yi Hâfız, 1953.

Hambly, Cavin, et al. *Central Asia.* Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1969.

Hammer-Purgstall, Joseph von. *Histoire de l'Empire Ottoman.* 18 cilt. Paris: Bellizard, Barthes, Dufoer and Lowèls, 1835-48.

_____. "Tableau Généalogique des 73 Sectes de l'Islam." *JA* 36 (Haziran 1825): 321-335; 37 (Temmuz 1825): 32-46.

Haydar, Mirza Muhammed. *A History of the Moghuls of Central Asia: Being the Târîkh-i Rashîdî of Mirza Muhammad Haidar.* Çev. E. Denison Ross ve ed. N. Elias. New York: Barnes and Noble, 1972.

Heers, J. Gênes au XVe Siècle. Paris: S.E.V.P.E.N., 1961.

Hess, Andrew C. "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries. 1453-1525." *American Historical Review* 75 (1970): 1892-1919.

_____. "The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth Century World War." *IJMES* 4 (1973): 55-76.

Heyd, Uriel. "Some Aspects of the Ottoman Fetva." *BSOAS* 32 (1969): 35-56.

Heyd, W. Histoire du Commerce du Levant au Moven Age. 2 cilt. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1959.

Hinz, Walther, Irans Aufstieg zum Nationalstaat im Fünfzehnten Jahrhundert. Berlin ve Leipzig: W. de Gruyter, 1936.

_____. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948.

Hoffman, H. F., *Turkish Literature. A Bio-Bibliographical Survey, Section III.* 6 cilt. in 1. Utrecht: The Library of the University of Utrecht, 1969.

Howorth, Henry H. *History of the Mongols from the 9 th to the 19 th Century.* 3 cilt. Londra: Longmans. Green and Co., 1888.

İbn Acâ, Muhammed İbn Mahmûd. Târîkhu'l-Emîr Yaşbak ez-Zâhirî. Ed. 'Abdu'l-Qâdir Ahmed Tuleymât.

Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 1974.

İbn Bazzâz, Tevekkul İbn İsmâ'îl. *Safvetu's-Safâ.* 269 fols. Leiden MS; 465 Oriental.

_____. *Safvetu's-Safâ.* Ahmed İbn Kerîm Tebrîzî. Bombay: Lithographed edition, 1911.

İbn Hacer el-'Asqalânî, Ahmed İbn 'Alî. *İnbâ' el-Ğumr bi-Enbâ' el-'Umr.* 3 cilt. Ed. Hasan Habeşî. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1969-72.

İbn 'Inabe, Cemâle'd-Dîn Ahmed İbn 'Alî. *'Umdetu't-Tâlib fî Ensâb Âl Ebî Tâlib.* Ed. Nizâr Ridâ. Beyrut: Dâr Mektebetu'l-Hayât, 1963.

İbn İyâs, Muhammad İbn Ahmed. *Kitâb Târîkh Mısr el Meşhûr bi-Bedâ'i' ez-Zuhûr.* 3 cilt. Bûlâq: el-Matba'a el-Emîrîye, 1894.

_____. *Bedâ'i' ez-Zuhûr fî Vaqâ'i' ed-Duhûr.* 3-4-5. ciltler. Ed. Muhammed Mustafâ.: Dâr İhyâ el-Kutub el-'Arabiyye, 1960-63.

_____. *An Account of the Ottoman Conquest of Egypt in the Year A. H. 922 (A.D. 1516).* İngilizce'ye çeviren William H. Salomon. Londra: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1921.

İbn Kemâl, Ahmed İbn Süleymân b. *Tevârîh-i Âl-i Osmân. Defter VII.* Şerafettin Turan'ın önsözüyle. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 194.

İbn Khaldûn. *Kitâbu'l-'Iber.* 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Lubnânî, 1959.

İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin. *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûk Mısr ve'l-Qâhire.* 16 cilt. Kahire: el-Mu'essese el-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme ve't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 1963-72.

İbn Tûlûn, Şemse'd-Dîn Muhammed ibn 'Alî. *Mufâkahâtu'l-Khillân fî Havâdisi'z-Zamân*. 2 cilt. Ed. Muhammed Mustafâ. Kahire: el-Mu'essese el-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme ve't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 1962-64.

İbn Zunbul, Ahmed er-Rammâl. *Târîkhu's-Sultân Selîm Khân İbn es-Sultân Bâyezîd Khân ma'a Qânsûh al-Ğavrî Sultân Mısr.* Kahire: n.p., 1870.

Imber, C.H., "The Persecution of the Ottoman Shî'îtes According to the Mühimme Defterleri, 1565-1585." *Der Islam* 56 (1979): 245-273.

İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age: 1300-1600.* Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1973.

_____. "Bursa and the Commerce of the Levant." *JESHO* 3 (1960): 131-147.

_____. "Bursa XVI. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar." *Belleten* 24 (Ocak 1960): 45-102.

_____. "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy." *Studies in the Economic History of the Middle East*'de, s. 207-218. Ed. M. A. Cook. Londra: Oxford University Press, 1970.

İqbâl, 'Abbâs. *Târîkh-i Mufassal-i Îrân ez İstilâ-yi Muğûl tâ İ'lân-ı Meşrûtiyet.* Tehran: Emîr Kebîr. 1962.

İqbâl, 'Abbâs. *Târîkh-i Mufassal-i Îrân ez Sadr-ı İslâm tâ İnqirâz-i Qâcârîyyye.* Ed. Muhammed Debîr Siyâqî. Tehran: Kitâbkhâne-i Khayyâm, 1967.

İskender Beg Munşî. *Târîkh-i 'Âlem Ârâ-yi 'Abbâsî.* 2 cilt. Ed. Îrac Afşâr. Tehran: Emîr Kebîr, 1971.

_____. *History of Shah 'Abbâs the Great. (Târîk-e 'Âlemârâ-ye 'Abbâsî).* 2 cilt. Çev. Roger M. Savory. Boulder, Colorado: Westview Press, 1978.

Jackson, Abraham Valentine W., ed. *History of India.* 9 cilt. Londra: The Grolier Society, 1906-7. Cilt 5: *The History of India as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period,* müteveffa Sir H. M. Elliot'ın ölümünden sonra yayınlanmış yazıları John Dawson tarafından edit edildi.

Jennings, Ronald C. "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum." *IJMES* 7 (1976): 21-57.

Jones, Theodore F. "The Turco-Venetian Treaty of 1540." *American Historical Association. Annual Report* (1914): 159-167.

Kammerer, Albert. La Mer Rouge, l'Abyssinie et l'Arabie depuis l'Antiquité. 2 cilt. Kahire: Société Royale de Géographie d'Egypte, 1929-35.

Kara Çelebizâde, 'Abdu'l-'Azîz. *Ravdatu'l-Ebrâr.* Kahire: Bulâq, 1832.

Kazimi, Masoom Raza. "Humâyûn in Iran." *IC* 43 (1969): 5-11.

Kemalpaşazâde. Bkz: İbn Kemâl, Ahmed İbn Süleymân.

Kermî, Mer'î ibn Yûsuf İbn Ebî Bekr, el-. *Nuzhetu'-Nâzirîn fî men Veliye Mısr mine'l-Khulefâ ve's-Salâtîn.* 60 fols. İskenderiye, Mısır: Municipal Library; no. 1416. Institute of Arabic Manuscripts; 853 History. University of Utah; Aziz St. Atiya Middle East Library; Microfilm Reel no. 304.

Kesrevî, Ahmed. *et-Teşeyyu' ve'ş-Şî'a.* Tehran: Bîmân, 1944.

_____. "Nezhâd ve Tebâr-i Safeviyye" *Âvende* 2 (1926-27): 357-365, 489-497, 801-812.

_____. "Şeykh Safî ve Tebâreş." *Kârvend-i Kesrevî*'de. s. 55-86. Ed. Yahyâ Zekâ. Tehran: Şirket-i Şihâmî-yi Kitâbhâ-yi Cîbî. 1974.

Khan, M. S. "The Early History of Zaydî Shî'ism in Daylamân and Gîlân." *ZDMG* 125 (1975): 301-314.

Khandemîr, Ğıyâse'd-Dîn İbn Humâme'd-Dîn. *Târîkh-i Habîb es-Siyer fî Akhbâri'l-Beşer.* 4 cilt. Ed. Celâle'd-Dîn Humâ'î. Tehran: Khayyâm, 2. ed. 1975.

Khunsârî, Muhammed Bâqır İbn Zeyne'l- 'Âbidîn, el-. *Kitâb Rawdatu'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulemâ' ve's-Sâdât.* 5 cilt. Tehran: Mektebet İsmâ'îliyye, 1970-72.

Kissling, Hans-Joachim. "The Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire." *Studies in Islamic Cultural History*'de, s. 23-35. Ed. G. von Grunebaum. Chicago: The American Anthropological Society, 1954.

_____. "Bedre'd-Dîn b. Qadî Semâvna." *EI*^{2}, 1: 869.

_____. "Shâh Ismâ'îl 1er, la Nouvelle Route des Indes et les Ottomans." *Turcica* 6 (1975): 89-102.

Kohlberg, Etan. "Some Imâmî Shî'î Views on Taqiyye." *JAOS* 95 (1975): 395-402.

_____. "The Development of the Imâmî Shî'î Doctrine of Jihâd." *ZDMG* 126 (1976): 64-86.

_____. "From Imâmiyya to Ithnâ-'Ashriyya." *BSOAS* (1976): 521-534.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Les Origines de l'Empire Ottoman.* Paris: Editions de Roccard, 1935.

Kortepeter, Carl Max. *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus.* New York:

New York University Press, 1972.

Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror.* Yunanca'dan çeviren Charles T. Riggs. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1970.

Lebib, Subhi Y. *Handelgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter: 1171-1517,* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1965.

_____. "Medieval Islamic Maritime Policy in the Indian Ocean Area." *Recueils de la Société Jean Bodin* 32 (1974): 225-241.

_____. "The Era of Suleyman the Magnificent: A Crisis of Orientation." *Saeculum* 29 (1978): 269-282- diğer baskıları *IJMES*'de 10 (1979): 435-451.

La Brocquière, Bertrandon de. *The Travels of Bertrandon de la Brocquière, Counsellor and First Esquire-Carver to Philippe le Bon, Duke of Burgundy, to Palestine, and his Return from Jerusalem Overland to France During the Years 1432 and 1433.* Çev. Thomas Johnes, n.p.: The Hafod Press, 1807.

_____. "The Travels of Bertrandon de la Brocquière, 1432-1433." *Early Travels in Palestine*'de, s. 283-382. Çev. ve ed. Thomas Wright. Londra: Henry G. Bohn, 1848.

Lamansky, Vladimir I. *Secrets d'Etat de Venise: Documents, Extraits, Notices, et Etudes Servant à Eclaircir les Rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves, et la Porte Ottomane à la Fin du XVe et au XVIe Siècle.* 2 cilt. New York: Burt Franklin, 1968.

Lamb, Harold. *Suleiman the Magnificent.* Garden City, N. J.: Doubleday and Co., 1957.

Lambton, Ann K. S. *Landlord and Peasant in Persia.* Londra: Oxford University Press, 1953.

_____. "Two Safavid Soyûrghâls." *BSOAS* 14 (1952): 44-54.

_____. "Quis Custodiet Custodes? Some Reflections on the Persian Theory of Government." *SI* 5 (1956): 125-148, 6 (1957): 125-146.

_____. "The Office of Kalântar under the Safawids and Afshars." *Mélanges Henri Massé*'de, s. 206-218. Tehran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, 1963.

Lanz, Karl, ed. *Correspondenz des Kaisers Karl V.* 3 cilt. Leipzig, n.p., 1844-46; Frankfurt/Main: Minerva GmbH, 1966.

Laoust, Henri. *Les Schî'ismes dans l'Islam.* Paris: Payot, 1965.

_____. "La Critique du Sunnisme dans la Doctrine d'al-Hıllî." *REI* 34 (1966): 36-50.

Lewis, Bernard. "Ottoman Observers of Ottoman Decline." *Islamic Studies* 1 (1962) r: 71-87.

Lokhart, Laurence. *Persian Cities.* Londra: Luzac and Co., 1960.

_____. "The Persian Army in the Safavî Period." *Der Islam* 34 (1959): 89-98.

Lybyer, Albert Howe. *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Sulejman the Magnificent.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1913.

Major, R. E., ed. ve çev. *India in the Fifteenth Century: Being a Collection of Narratives of Voyages to India, in the Century Preceding the Portuguese Discovery of the Cape of Good Hope: from Latin, Per-*

sian, Russian and Italian Sources. London: The Hakluyt Society, 1857.

Malcolm, Sir John. *The History of Persia from the Most Early Period to the Present Time.* 2 cilt. Londra: J. Murray, 1829.

Malowist, Marian. "Le Commerce du Levant avec l'Europe de l'Est au XVe Siècle." *Mélanges en l'Honneur de Fernand Braudel*'de. c. 1. s. 349-357. Toulouse: Privat, 1973.

Mamedov, Azizaga. "Le plus Ancient Manuscript du Divan de Shah Ismail Khatayi." *Turcica* 6 (1975): 11-23.

Maqrîzî, Ahmed İbn 'Alî, el-. *Kitâbu's-Sulûk li-Ma'rifet Duveli'l-Mulûk.* 2 cilt. Ed. M. M. Ziyâdan. Kahire: Matba'atü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956.

_____. *Kitâbu's-Sulûk li-Ma'rifet Duveli'l-Mulûk.* Cilt 3-4. Ed. Sa'îd 'Abdu'l-Fettâh Âşûr. Kahire: Matba'atü Dâru'l-Kutub, 1970-73.

Mare Luso-Indicum. *Etudes et Documents sur l'Histoire de l'Océan Indien et des Pays Riverains à l'Epoque de la Domination Portugaise.* 2 cilt. Geneva-Paris: Droz-Minard. 1971-73.

Massè, Henri. "Ordonnance Rendue par le Prince Ilkhanien Ahmad Jalâir en Faveur du Cheikh Sadr-od-Dîn (1305-1392). *JA* 230 (1938): 465-468.

Massignon, Louis. *Essai sur les Origines du Lexique Technique de la Mystique Musulmane.* Paris: J. Vrin, 1954.

_____. "Tarîka". *EI*^{1}, 4: 667-672.

_____. "Tasavvuf" EI^{1}, 4: 681-685.

Matos, Luis de. "Les Relations entre le Portugal et la

Perse." *Acta Iranica* 3 (1974): 411-417.

Mazzoaui, Michel M. *The Origins of the Safawids, _hi'ism, Sûfism and the Gulât.* Wiesbaden: Frans Steiner verlag GMBH, 1972.

_____. "The Ghâzî Backgrounds of the Safavid State." *Iqbal Review* 12 (1971): 79-90.

_____. "Global Policies of Sultan Selim, 1512-1520." *Essays on Islamic Civilization.* s. 224-243. Ed. Donald P. Little. Leiden: Brill, 1976.

_____. "From Tabrîz to Qazvîn to Isfahân: Three Phases of Safavid History." *ZDMG.* Ek 3, Bölüm 1 (1977): 514-522.

McChesney, R. D. "A Note on Iskandar Beg's Chronology." *JNES* 39 (Ocak 1980): 53-64.

Mélanges Louis Massignon. 3 cilt. Damascus: Institut Français de Damas. 1957.

Mélikoff, Irène. "Nombres Symboliques dans la Littérature Epico-Religieuse des Turcs d'Anatolie." *JA* 250 (1962): 435-445.

_____. "Le Problème Kızılbaş." *Turcica* 6 (1975): 49-67.

_____. "Ghâzî" *EI*^{2}, 2: 1043-1045.

Ménage, V. L. *Neshri's History of the Ottomans: The Sources and Development of the Text.* Londra: Oxford University Press, 1964.

_____. "The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486." *JRAS* (1965): 112-132.

Merriman, R. *Suleiman the Magnificent,* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1944.

Minorsky, Vladimir F. *La Perse au XV*^{e} *Siècle entre la*

Turquie et Venise. Paris: E. Leroux, 1933.

_____. *Iranica: Twenty Articles.* Tehran: Publications of the University of Tehran, 1964.

_____. "Notes sue la Secte des Ahlé-Haqq." *Revue du Monde Musulman* 40-41 (1920): 19-97.

_____. "The Poetry of Shâh Ismâ'îl." *BSOAS* 10 (1940-42): 1006a-1053a.

_____. "A Manual of Safavid Administration. Note." *JRCAS* 31 (1944): 93-97.

_____. "Jihân-Shâh Qara Qoyunlu and his Poetry." *BSOAS* 16 (1954): 271-297.

_____. "A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zâhid." *BSOAS* 16 (1954): 515-527.

_____. "Thomas of Metsop' on the Timurid-Turkman Wars." *Professor Muhammad Shafi' Presentation Volume*'de. s. 145-170. Ed. S. M. Abdullah. Lahore, Pakistan: The Majlis-e Armughân-e 'Ilmî, 1955.

_____. "Shaykh Balî-Effendi on the Safavids." *BSOAS* 20 (1957): 437-450.

_____. "Persia: Religion and History." *Iranica: Twenty Articles*'da, s. 241-259. Tehran: 1964.

Mîr Ca'ferî, Huseyn. "Zındıgânî-yi Elqâs Mirzâ Safevî." Berresîhâ-yi Târikhî 11 (Aralık 1976-Ocak 1977): 145-182.

Mîrkhând, Muhammed. *Târîkh-i Ravzatu's-Safâ.* 10 cilt. 8-10. ciltler Rızâ Qulî Khân Hidâyet tarafından, *Ravzatu's-Safâ Nâşirî* başlığı altında, *Ravzatu's-Safâ*'ya bir ek gibi yazıldı. Tehran: Kitâbfuruşhâ-yi Merkezî, Khayyâm ve Pîrûz, 1959-60.

Mokri, M. "Le 'Secret Indicible' et la 'Pierre Noire' en Perse dans la Tradition des Kurdes et des Lurs Fidèles de Verité (Ahl-e Haqq)." *JA* 250 (1962): 369-433.

Molé, M. "Les Kubreviyye entre le Sunnisme et Shiism e aux Huitième et Neuvième Siècles de l'Hègire." *REI* 29 (1961): 61-142.

Le Monde Iranien et l'Islam. cilt. 1. Ed. Jean Aubin. Geneva-Paris: Droz-Minard. 1971.

Morton, A. H. "An Introductory Note on a Safavid Munshî's Manual in the Library of the School of Oriental and African Studies." *BSOAS* 33 (1970): 352-358.

_____. "The Ardabil Shrine in the Reign of Shah Tahmâsp I." *Iran* 12 (1974): 31-64.

Moukbil Bey, *M. La Campagne de Perse (1514).* Paris: Editions Berger-Levrault, 1928.

Mu'eyyed Sâbitî., comp. *Esnâd ve Nâmehâ-yi Târîkhî ez Evâ'il-i Devrahâ-yi İslâmî tâ Evâkhir-i 'Ahd-i Şâh İsmâ'îl Safevî.* Tehran: Kitâbkhâne-i Tahûrî, 1967.

Mucîr, Şeybânî, Nizâme'd-Dîn. *Teşkîl-i Şâhinşâhî-yi Safeviyye, İhyâ'i Vahdet-i Millî.* Tehran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, 1967.

Müneccim Başı, Ahmed İbn Lutfullâh. *Sahâ'ifu'l-Akhbâr,* 3 cilt. Ed. Ahmed Nedîm. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1868.

Mûsevî Erdebîlî Necefî, Fakhru'd-Dîn. *Târîkh-i Erdebîl ve Dânişmendân.* el-Necef: Matbaatu'l-Âdâb, 1968.

Mûsevî, Mustafâ Murtadâ, el-, "Persian Trade under the Safavids (1514-1722)." *Sumer* 25 (1969): 99-102.

Nehrevâlî, Qutbu'd-Dîn, en-. *Kitâbu'l-İ'lâm bi-A'lâm Beytullâhi'l-Harâm. Akhbâr Mekke el-Muşerrefe*'nin 3 cildi. Ed. H. F. Wustenfeld. Beyrut: Khayat, 1964.

Nasr, Sayyed Hossein. "Le Shî'isme et le Soufisme. Lours Relation

Principielles et Historiques." *Le Shî'isme Imamite*'de. s. 215-233. Paris: Presses Universitaires de France, 1970.

_____. "Religion in Safavid Persia." *Iranian Studies* (1974): 271-286.

Nevâ'î, 'Abdu'l-Huseyn., comp. *Esnâd ve Mukâtebât-i Târîkhî-yi Îrân ez Tîmûr tâ Şâh İsmâ'îl.* Tehran: Bungâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb, 1963.

_____. Şâh Tahmâsb Safevî. *Mecmû'a-yi Esnâd ve Mukâtabât-i Târîkhî hemrâh-i Yâddâştihâ-yi Tafsîlî.* Tehran: İntişârât-i Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, 1971.

Neşri, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-Numâ: Neşrî Tarihi*. C. 2. Ed. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.

Nicol, Donald M. *The Last Centuries of Byzantium.* New York: St. Martin's Press, 1972.

Nikitin, Athanasius. Bkz: Major, R. H., ed. ve çev. *India in the Fifteenth Century.*

Nikitine, B. "Essai d'Analyse du Safvetu's-Safâ." *JA* 245 (1957): 385-394.

_____. "A Propos d'un Mémoire de M. Jean Aubin sur l'Iran au XVe Siècle." *Der Islam* 34 (1959): 152-162.

Noradounghian, Gabriel Effendi. *Recueils d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman.* 4 cilt. Paris: Lib-

rairie Cotillon. 1897-1903.

Nystazopoulou Pélékidis, Marie. "Venise et la Mer Noire du XIe au XVe Siècle." *Venezia e il Levante fino al Secolo XV*'de, c. 1. bölüm 2, s. 541-581. Ed. Agostino Pertusi. Firenze: Leo S. Olschki, 1973.

Olson, Robert W. "The Sixteenth Century 'Price Revolution' and its Effects on the Ottoman-Safavid Relations." *Acta Orientalia* (Copenhagen) 37 (1976): 45-55.

Oman, Giovanni. "Remarques sur la Première Monnaie Ottomane en Cuivre Frappée au Caire en l'An 916/1520." *JESHO* 9 (1966): 297-302.

Özbaran, Salih. "The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf, 1543-1581." *Journal of Asian History* 6 (1972): 45-87.

Öztelli, Cahit. "Les Ouevres de Hatayî." *Turcica* 6 (1975): 7-10.

Pach, Paul Sigismund. "La Route du Poivre vers la Hongrie Mediévale." *Mélanges en l'Honneur de Fernand Braudel*'de. c. 1. s. 449-458. Toulouse: Privat, 1973.

Papacostea, _erban. "Venise et les Pays Roumains au Moyen-Age." *Venezia e il Levante Fino al Secolo XV*. c. 1, bölüm 2, s. 599-624. Ed. Agostino Pertusi. Firenze: L. S. Olschki, 1973.

Parmaksızoğlu, İsmet. "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları." *Belleten* 146 (April 1973): 191-230.

Peçevî, İbrâhîm. *Peçevî Tarihi*. 2 c ilt. Ed. Murat Uraz. İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1968.

Petrushevskii, Ilia Pavlovich. *İslâm der Îrân ez Hicret tâ*

Payân-ı Qarn-ı Nuhum-i Hicrî. Çev. Kerîm Kişâverz. Tehran: Peyyâm, 1972.

Pitcher, Donald Edgar. *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*. Leiden: Brill, 1972.

Poole, Reginald S. *The Coins of the Shahs of Persia. Safavis, Afghans, Efsharis, Zands and Kajars*. Londra: The British Museum, 1887; Tehran: Imperial Organization for Social Services, 1976.

Pourjavady, N. ve P. L. Wilson. "Ismâ'îlîs and Ni'matullâhis." *SI* 41 (1975): 113-135.

Qâ'im Maqâmî, Cehângîr., comp. *Yekşad ve Pencâh Sened-i Târîkhî ez Celâyirân tâ Pehlevî*. Tehran: Çâpkhâne-i Arteş–i Şâhinşâhî-yi Îrân, 1969.

Qaramânî, Amad İbn Yûsuf. *Akhbâru'd-Duvel ve Âthâr el-Uvel*. 390 fols. Madrid National Library, no. 5153. Institute of Arabic Manuscripts; 28 Spain. University of Utah; Aziz S. Atiya Middle East Library; Microfilm Reel no. 472.

Qazvînî, Hamdullâh Mustevfî. *The Thârikh-i Guzîde*. 2 cilt. Orijinal Farsça metin ile bir özetini çeviren Edward G. Browne, Hintçe tıpkı metin R. A. Nicholson, Londra: Luzac and Co., 1910-13.

_____. The Geographical Part of the Nuzhetu'l-Qulûb. 2 bölüm. Farsça'dan çeviren Guy Le Strange. Londra: Luzac and Co. , 1919.

Qazvînî, Yahyâ ibn 'Abdu'l-Latîf. *Lubbu't-Tevârîkh*. Ed. Celâle'd-Dîn Tehrânî. Tehran: Khâver, 1935.

Qumî, Qazî Ahmed. Bkz. Ahmed İbrâhîmî Huseynî.

Rabino, H. L. *Mâzandarân and Astarâbâd*. Gibb Memorial Series. New Ser. 7. Londra: Luzac and Co.,

1928.

_____. "Silver. From Ismail I Sefavi to the Reform of the Currency by Nadir: 1499-1737." *Numismatic Chronicle* (Londra), Fourth Series, 8 (1908): 357-373.

Rahîmzâde Safevî, 'Alî Asğar. *Zındıgânî-yi Şâh İsmâ'îl Safevî*. Tehran: Khayyâm, 1963.

Ray, Sukumar. *Humâyûn in Persia*. Calcutta: Royal Asiatic Society of Bengal, 1948.

Riazul Islam. *Indo-Persian Relations. A study of the Political and Diplomatic Relations between the Mughal Empire and Iran*. Tehran: Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, 1970.

Roemer, Hans Robert. "Die Safawiden. Ein Orientalischer Bundesgenosse des Abendlandes im Türkenkampf." *Saeculum* 4 (1953): 27-44.

_____. "Problèmes de l'Histoire Safavide avant la Stabilisation de la Dynastie sous Sah 'Abbâs." *Ve Congrès International d'Arabisants et d'Islamisants. Actes*. s. 399-409. Brussels: 1970.

_____. "Comments on the Safavid State and Polity." *Iranian Studies* 7 (1974): 213-216.

Ross, Sir E. Denison ve F. H. Skrine. *The Heart of Asia: A history of Russian Turkistan and the Central Asia Khanates from the Earliest Times*. Londra: Methuen and Co., 1899.

_____. "The Early Years of Shâh Ismâ'îl, Founder of the Safavî Dynasty." *JRAS* (April 1896): 249-340.

_____. "The Portuguese in India and Arabia between 1507 and 1517." *JRAS* (1921): 545-562.

_____. "The Portuguese in India and Arabia. 1517-38." *JRAS* (1922): 1-18.

Rossi, Ettore. "The Hospitallers at Rhodes, 1421-1523." *A History of the Crusades*'de, cilt 3, s. 314-339. Ed. Harry W. Hazard. Madison: The University of Wisconsin Press, 1975.

Rûmlû, Hasan. *A Chronicle of the Early Safawîs: Being the Ahsenu't-Tevârîkh of Hasan-ı Rûmlû.* 2 cilt. Farsça metin (cilt 1) ile C. N. Seddon'un İngilizce çevirisi (cilt 2) Baroda: Oriental Institute. 1931-34.

Sâbityân. Z. *Esnâd ve Nâmehâ-yi Târîkhî ve Litimâ'î. Devre-i Safeviyye.* Tehran: Kitâbkhâne-i İbn Sinâ, 1965.

Sadre, M. K. *Relations de l'Iran avec l'Europe de l'Antiquité, du Moven Age et la France des Origines à la Revolution de 1789.* Paris: Les Editions Internationales, 1938.

Safâ, Zebîhullâh, *Târîkh-i Edebiyât der Îrân.* 3 cilt. Tehran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, 1964-74.

Sanudo, Marino. *Diarii.* 58 vols. Venice F. Vincentini. 1879-1903.

_____. *_âh Ismâ'îl I nei "Diarii" di Marin Sanudo.* C. 1. Ed. Biancamaria Scarcia Amoretti. Rome: Instituto per l'Oriente, 1979.

Sarwar, Ghulâm. *History of Shâh Ismâ'îl Safawî.* Aligarh: By the Author, 1939.

Savory, Roger M. *Iran under the Safavids.* Cambridge: The University Press, 1980.

_____. "The Principal Offices of the Safavid State during the Reign of Ismâ'îl I (907-30/1501-24)." *BSOAS* 23 (1960): 91-105.

_____. "The Principal Offices of the Safawi State during the Reign of Tahmâsp 1st. (930-84/1524-76)." *BSOAS* 24 (1961): 65-85.

_____. "A Secreterial Career under Shah Tahmâsp I (1524-1574)." *Islamic Studies* 2 (1963): 343-352.

_____. 'Some notes on the Provincial Administration of the Early Safavid Empire." *BSOAS* 27 (1964): 114-128.

_____. "The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Timûr." *Der Islâm* 40-41 (1964): 35-65.

_____. "The Consolidation of Safawid power in Persia." *Der Islâm* 41 (1965): 71-94.

_____. "The Office of Khalîfet al-Khulafâ under the Safawids." *JAOS* 85 (1965): 497-502.

_____. "Notes on the Safavid State." *Iranian Studies* 1 (1968): 96-103.

_____. "A 15 th Century Safavid Propagandist at Harât." *American Oriental Society, Middle West Branch. Semi-Centennial Volume*'da, s. 189-197. Ed. Dennis Sinor. Bloomington: Indiana University Press, 1969.

_____. "A Curious Episode of Safavid History." *Iran and Islam. In Memory of V. Minorsky*'de, s. 461-473. Ed. Ch. Bosworth. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1971.

_____. "The Emergence of the Modern Persian State under the Safavids." *Îrân-Şinâsî*. 2 (1971): 1-44.

_____. "The Safavid State and Polity." *Iranian Studies* 7 (1974): 179-212.

_____. "The Qizîlbâsh, Education and the Arts." *Turcica* 6 (1975): 168-176.

Scarcia, Gian Roberto. "Venezia e la Persia tra Uzun Hasan e Tahmâsp (1454-1572)." Acta Iranica 3 (1974): 419-438.

Schefer, Charles. *Chrestomathie Persane.* 2 cilt. Paris: E. Leroux, 1883-85.

Schmidt-Dumont, Marianne. *Turkmenische Herrscher des 15. Jahrhunderts in Persien und Mesopotamien nach dem Târîh al-Giyâtî.* Freiburg: Schwarz, 1970.

Setton. K. M. "Pope Leo X and the Turkish Peril." *The American Philosophical Society, Proceedings.* s. 367-427.

Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schriftums.* Leiden: Brill, 1967.

Shah Tahmâsp I. "Die Denkwûrdigkeiten des Shah Tahmâsp I von Persien." Ed. Paul Horn. *ZDMG* 44 (1890): 563-649. Şah Tahmâsb'ın *Tezkire*'sinin bir versiyonu.

_____. *Rûznâme-i Şâh Tahmâsb Evvel Safevî.* Muhammed Hasan Khân'ın *Matla' eş-Şems*'inin içinde. C. 2, s. 165-213. Tehran: Imperial Organization for Social Services, 1976. Şah Tahmâsb'ın *Tezkire*'sinin kısmî bir baskısı.

Şîbî, Kâmil Mustafâ, eş-. *es-Silâh beyne't-Tasavvûf ve't-Teşeyyu'.* Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1969.

Şihâbî Khurâsânî, 'Alî Ekber. Ravâbit–i Dûstî-yi Îrân ve Hind va Te'sîr-i Ravâbit-i Îrân ve Hind der Edebîyât-i Safeviyye. Tehran: Kitâbfurûşî-yi Merkezî, 1938.

Siroux, M. "Les Caravanserais routiers Safavides." *Irani-*

an Studies 7 (1974): 348-379.

Siyâsî (Siassi), 'Alî Ekber. *La Perse au Contact de l'Occident. Étude Historique et Sociale.* Paris: E. Leroux, 1931.

Smith, Ronald Bishop. *The First Age of the Portuguese Embassies, Navigations and Perogrinations in Persia (1507-1524).* Bethesda, Maryland: Decatur Press, 1970.

Sohrweide, Hanna. "Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rûckwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert." *Der Islam* 41 (Ekim 1965): 95-223.

Solakzâde, Mehmed Hemdemi. Solakzâde Tarihi. İstanbul: Ma'ârif-i Nizârat, 1879.

Stevens, R. "European Visitors to the Safavid Court." *Iranian Studies* 7 (1974): 421-457.

Storey, C. A. *Persian Literature. A Bio-bibliographical Survey.* 2 cilt. Londra: Luzac and Co., 1927-71.

Stripling, C. W. F. *The Ottoman Turks and the Arabs. 1511-1574.* Urbana: The University of Illinois Press, 1942.

Sümer, Faruk. *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar.* C. 1 Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967.

_____. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü.* Ankara: Güven Matbaası, 1976.

Süreyya, Mehmed. Sicill-i Osmânî. 4 cilt. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1890-97.

Sykes, Sir Percy. *A History of Persia.* 2 cilt. New York:

Barnes and Noble. 1969.

Tabatabâî, Allâmah Sayyid Husayn. Shîite Islam. Çev. Ve ed. Seyyid Huseyn Nasr, Londra: George Allen and Co., 1943.

Tansel, Selâhattin. *Sultan II Bayezit'in Siyasi Hayatı.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966.

_____. *Yavuz Sultan Selim.* Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1969.

Tapper, R. "Black Sheep, White Sheep and Red Heads." *Iran* 4 (1966): 61-84.

_____. "Shâhsevân in Safavid Persia." *BSOAS* 37 (1974): 321-354.

Tardy, Louis. "Relations entre la Hongrie et la Géorgie aux XIIIe-XVIIIe Siècles." *Bédi Kartlisa. Revue de Kartvélologie* 15 (1968): 111-128.

Taşköprîzâde, Ahmed İbn Mustafâ. *eş-Şaqâ'iqu'l-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ ed-Devle el-'Usmâniyye.* Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, 1975.

Tekindağ, M. C. Şehabettin. "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.* 17 (Mart 1967): 49-78.

Thénaud, Jean. *Le Voyage d'Outremer (Egypte, Mont Sinay, Palestine) de Jean Thénaud, Gardien du Couvent des Cordeliers d'Angoulème, Suivi de la Relation de l'Ambassade de Domenico Trévisan auprès du Soudan d'Egypte, 1512.* Ed. Ch. Schefer. Paris: Ernest Leroux, 1864.

Thiriet, Freddy. *Régestes des Déliberations du Sénat de Venise Concernant la Romanie.* 3 cilt. Paris: Mouton and Co., 1961.

Toğan, Zeki Velidi. "Sur l'Origine des Safavides." *Mélanges Louis Massignon.* C. 3, s. 347-357. Şam: Institut Français de Damas, 1957.

Trévisan, Domenico. Bkz: Thénaud, Jean. *Le Voyage*

d'Outremer.

Trimingham, J. S. *The Sûfî Orders in Islam.* Oxford: The Clarendon Press, 1971.

Uluçay, Çağatay. "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 6: 9 (1954): 53-90; 7: 10 (1954): 117-142; 8: 11 (1955): 185-200.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi.* 8 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947-62.

_____. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969.

Vaughan, Dorothy M. *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances, 1350-1700.* Liverpool: Liverpool University Press, 1954.

Vryonis, Speros, Jr. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the XIth through the XVth Century.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1971.

Walsh, John R. "The Historiography of Ottoman-Safavid Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries." *Historians of the Middle East.* s. 196-209. Ed. B. Lewis ve P. M. Holt. Londra: Oxford University Press, 1962.

_____. "The Revolt of Alqâs Mirza." *WZKM* 68 (1976): 61-78.

Wiet, Gaston. "Refugiés Politiques Ottomans en Egypte." *Arabica* 1 (1954): 257-271.

Woods, John E. *The Aqqoyunlu, Clan, Confederation, Empire. A Study in 15th / 9th Century Turko-Iranian Polities.* Chicago: Bibliotheca Islamica, 1976.

_____. "Turco-Iranica I: An Ottoman Intelligence

Report on Late Fifteenth / Ninth Century Iranian Foreign Relations." *JNES* 38 (1979): 1-9.

Wright, Th., ed. ve çev. *Early Travels in Palestine.* Londra: Henry C. Bohn. 1848.

Yapp , M. E., ve V. J. Parry., ed. *War, Technology and Society in the Middle East.* Londra: Oxford University Press, 1975.

Yâqût el-Hamavî. *Mu'cemu'l-Buldân.* 5 cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1977.

Yurdaydın, Hüseyin G. "An Ottoman Historian of the XVth Century: Nasûh al-Marâki, his *Beyân-i-Manâzil-i Sefer-i 'Irâkayn* and its Importance for some 'Irâqî Cities." *Turcica* 7 (1975): 179-187.

Zâhidî, Huseyn İbn 'Abdâl. *Silsiletu'n-Neseb Safeviyye.* Berlin: İntişârât-i Îrânşehr, 1924.

Zahîre'd-Dîn Mar'aşî. *Târîkh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân.* Ed. Muhammed Huseyn Tesbihî. Tehran: Mu'essese-i Matbû'ât-i Şarq, 1966.

_____. *Târikh-i Gîlân ve Deylemistân.* Ed. Manuçehr Sutûde. Tehran: Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, 1968.

Zambaur, E. de. *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam.* Hanovre: Librairie Heinz Lefaire, 1927.

Zeno, Caterino. Bkz: Grey, Charles ed. *A Narrative of Italian Travels in Persia.*

Ziada, M. M. "The Fall of the Mamluks, 1516-1517." *Cairo University Bulletin of the Faculty of Arts* 6 (Mayıs 1942): 1-40.

A

'Alâü'd-Devle Dulkadir 27, 94, 99, 113, 120, 128
'Alevî 47, 125, 175, 180, 188
'Alî Beg Dulkadir 135
'Alî ibn Ebî Tâlib 98, 176
'Alî Pâdişâh (İsmâ'îl'in kardeşi) 58, 64, 65, 67, 118
'Asqalânî, İbn Hacer, el-, 29, 46, 50, 180
'Ayn Câlût 16
Â'lem Ârâ-yi Emînî 51
Â'lem Ârâ-yi Şâh İsmâ'îl 64, 65, 66, 67, 68, 106, 120, 121, 122
Abdal Beg Dede 68
Adana 54, 100
Âhar 66
Ahlât 31, 175
Ahmed (II. Bayezîd'in oğlu) 103, 104, 107, 108, 103, 104, 116, 118, 119, 122, 126, 140
Ahmed Ağa Qaramânlû 183
Ahmed Celâyir 44, 176
Akkerman 35, 36
Akkoyunlu 9, 10, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 30, 31, 27, 39, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 82, 88, 93, 94, 95, 99, 122, 127, 128, 133
Aksaray 31
Albuquerque, Alfonso d' 30, 40, 134, 141
Alqâs Mirzâ Akkoyunlu 153, 154
Amasya 12, 106, 107, 116, 132, 133, 135, 156, 157, 164
Ankara/Angora 12, 19, 21, 52, 59, 103
Antakya 20
Arab Irakı 164
Argos 33
Aslân Dulkadir 25
Astâr 69
Astrakhân 32
Âşıkpaşazâde 44, 49, 51, 52, 53, 54, 58, 63, 83, 84, 181
Atina 33
Avrupa 12, 16, 17, 18, 24, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 75, 76, 77, 65, 104, 113, 114, 142, 143, 144, 148, 163
Avusturya 37, 147, 148
Aybah Sultan (Akkoyunlu kumandanı) 66, 68
Azerbaycan 42, 66, 69, 70, 82, 149, 159, 168

B

Baba Rasûlullâh 49
Bâb-ı Zuveyle 139
Bâbur 152
Bağdâd 71, 93, 94, 141, 148, 150, 151, 157
Balkanlar 17, 18, 40
Balqâs 155
Basra 151
Bayburt 31, 64, 100, 120, 127, 136
Bayezîd (Kale) 133
Bayezîd I (Yıldırım) 10
Bayezîd II 27, 28, 34, 36, 63, 78, 75
Bayram Beg Karamânlû 69
Baysungur Akkoyunlu 65, 66
Bedre'd-Dîn İbn Qâzî Semâvna 49
Bektâşî Tarikatı 49
Belgrad 18, 37, 143, 146,
Berchet, Gugliemo 22, 23, 90, 91, 97, 101
Berqûq (Memlük Sultanı) 29
Bidlîs 150
Bidlîsî, İdrîs 71, 85, 87, 89, 94, 99, 95, 96, 97, 128, 149, 150, 154

Bidlîsî, Şerefe'd-Dîn 85
Bîra, el-, 23, 32
Bizans 16, 17, 18, 19, 20, 32, 33
Bohemya 148, 163
Brasso (Transilvanya'da) 36
Buda (Macaristan) 147
Bûdâq Dulkadir 135
Bukhârâ 115
Bursa 30, 31, 104, 108, 123, 125, 143

C

Ca'fer (Cüneyd'in amcası) 132
Caffa 17, 32, 36, 103, 153
Cambrai Birliği 78
Cân Birdî el-Gazzâlî 142, 143
Cebel Mûsâ 54, 161
Cehân Şâh Karakoyunlu 62, 63, 66, 67, 70, 71, 117, 156
Celâlî ayaklanması 140
Cem (Osmanlı şehzâdesi) 27
Cengiz Khan 35, 41, 76, 96
Cenova, Ceneviz 17, 18, 32, 33, 35, 36, 37
Charles V. (Kutsal Roma İmparatoru) 141, 163
Chios 33, 35
Cidde 27, 28, 98
Constantine Paleologus (En son Bizans imparatoru) 18, 32
Contarini, Bartolomeo (Venedik Konsolosu) 97
Coron 33, 34
Cûcî (Cengiz Khan'ın oğlu) 76
Cüneyd (Şah İsmâ'îl'in dedesi) 40, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 67, 72

Ç

Çağataylılar 77, 103, 106
Çakmak (Memlük Sultanı) 54
Çaldıran 12, 81, 93, 100, 112, 114, 115, 116, 119, 121, 122, 131, 132, 134, 135, 139, 152, 162, 170, 171
Çorum 106, 107
Çukur Sa'd 81, 89

D

Dağıstan 56, 61
Dalmaçya 34
Danube 36
Dell'Asta 90, 91
Derbend 62
Dervişler (İsyancı) 49
Despina Khâtûn. (Bkz. Kommena Catherina) 19, 22
Diarii (Sanudo'nun) 90, 139
Dickson, Martin 41, 75, 115, 146
Dîv Sultân Rûmlû 145
Diyarbakır 10, 19, 48, 55, 70, 93, 64, 101, 112, 119, 120, 121, 122, 133, 134
Dulkadir 16, 25, 26, 27, 28, 50, 70, 87, 94, 95, 99, 108

E

Ebû 'Umar 'Usmân 28
Ebû Sa'îd (Timûrî) 48
Edirne/Adrianople 36, 37, 104, 124
Ercuvân 81, 82, 89
Erdebîl 9, 10, 40, 42, 43, 47, 51, 52, 53, 55, 58, 64, 65, 67, 69
Ereğli 155
Ermenistan 16, 115, 150, 153
Erzincan 21, 64, 69, 70, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 100, 105, 107
Erzurum 31, 81, 82, 130, 134, 155

F

Fars 64, 70, 94, 107
Felsefî, Nasrullah 75, 88, 171
Ferdinand, (Macar Kralı) 147, 148
Ferhâd Paşa (Osmanlı kumandanı) 142, 143
Feridûn Bey 63, 85, 86, 87, 88, 95
Ferrukh Yesâr Şirvanşâh 62, 65, 70
Ferrukhşâd Akkoyunlu 126, 128
Fisher, Sidney N. 27, 34, 35, 75, 85, 90, 91, 92, 96
Floransa 34
Fransa 37, 78, 141
Frenkler 169

G

Galata 32
Gattilusi (Cenevizli âile) 32
Gâzî 54, 57, 59
Gazve 55, 61
Giblet, Moses 20
Gîlân 68, 80, 98, 151
Gucduvân 117
Gülistân (Şirvân) 62
Gürcistan 32, 52, 81, 83, 150, 151, 153, 154
Ğaffârî 62, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 85, 87, 89, 99, 117, 156

H

Habsburg 147, 148, 163, 164
Haccâc ibn Yûsuf 96
Hacı Girây 35
Hacı Rustem (Kürd Emîri) 65, 66, 68, 95, 154, 155
Haleb 84, 91, 92, 94, 100, 101, 106, 112, 127, 136, 137, 138
Halîme Begüm (İsmâ'îl'in annesi) 55, 57, 59, 64, 67
Hamza Saru Görez 122, 123
Hanefî Ekolü 47
Harput 31
Hasan Khalîfe 104
Haydar (İsmâ'îl'in babası) 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 72
Haydar Paşa 101
Hemedân 45, 94, 122, 154
Herât 44, 146, 149
Hicâz 28, 113, 142
Hilye Karân 42
Hindistan 11, 13, 27, 28, 30, 31, 32, 39, 77, 152, 173
Hindistan Moğolları 13
Hristiyan Batı 13, 17, 20, 40, 77, 141, 144
Hunyadi, John 18
Hurûfîler, Hurûfîlik 46, 50, 54, 140
Huseyn Beg Şâmlû 65, 69, 73, 75
Huseyn ibn 'Alî ibn Ebî Tâlib 104
Hürmüz 32, 40, 134, 141
Hüsrev Paşa 147

İ

İbn 'İnabe 182
İbn Bazzâz 42, 43, 58, 64, 173, 175
İbn el-Sâ'iğ 46, 161
İbn Khaldûn 29, 45
İbn Rûzbihân. Bkz. Khuncî 51
İbrâhîm (Khâce 'Alî'nin oğlu) 51, 52
İbrâhîm Beg Karamanoğlu 21, 181
İbrâhîm Musullu 148
İlhanlılar 31

İlyâs Beg Igûr Oğlu 69
İsfehân 32, 45, 66, 88, 96, 121, 122, 154
İsfendiyâr Âilesi 18
İshâq Karamanoğlu 21, 42
İstanbul 15, 16, 17, 18, 21, 32, 37, 40, 49, 63, 75, 97, 98, 104, 105, 119, 123, 128, 142, 154, 157, 149, 163, 177
İtalyan cumhuriyetleri 15, 17

J

Jahn, Karl 177,

K

Kâ'be 60, 103
Kafkasya, Kafkaslar 32, 56, 61, 168
Kahire 23, 25, 26, 28, 29, 46, 49, 92, 100, 113, 126, 128, 135, 138, 139, 140
Kahkaha (Kalesi) 154
Kansu el-Gavrî (Memlük Sultanı) 98, 99, 100, 101, 113, 125, 126, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 163
Kara İskender 106
Kara Pîrî Qajar 59, 63, 66, 69
Karabağ 132
Karaca 70, 89, 90
Karaca Dağ 70
Karakoyunlu 10, 18, 19, 21, 31, 48, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 181
Karaman 18, 21, 23, 24, 27, 31, 37, 54, 59, 68, 69, 83, 84, 86, 90, 91, 92, 101
Karaman Oğlu, Mustafâ (ayaklanması) 83
Kârkiyâ hânedânı 68, 69
Kars 81, 153
Kâsım Beg Akkoyunlu 93
Kastamonu 19, 21
Kâşân 32, 154
Kayseri 31, 99, 130, 143
Kaytbay (Memlük Sultanı) 27, 28, 37, 98
Kaz Çayırı (Anadolu'da) 107
Kemah 129, 134
Kemal Paşazâde 122, 123, 124, 187, 188
Kesrevî Tebrîzî, Ahmed 44, 173, 174, 175, 176, 177, 180
Khâce 'Alî (Şeykh Sadre'd-Dîn'in oğlu) 45, 46, 51, 52
Khadîce Begüm (Cüneyd'in karısı) 55, 57
Khâdim Beg Khalîfetu'l-Khulefâ 67, 69
Khalîfe / Khulefâ 57, 135
Khalîlullâh Şirvanşâh 56
Khalkhal 80
Khan Muhammed Ustaclû 101, 119, 120
Khandemîr 56, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 80, 81, 82, 83, 86, 88, 89, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 102, 106, 107, 117, 119, 120, 132, 144, 145, 174
Kharezm 102
Khuncî 161, 162
Khurasân 11, 41, 76, 77, 102, 115, 117, 121, 145, 146, 149
Khurrem Sultan (II. Süleyman'ın karısı) 154, 155
Kıbrıs 90, 91, 143
Kırım 32, 35, 36, 153
Kızıl Uzun 45
Kızılbaş 11, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 76, 79, 86, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 109, 114, 115, 119, 123, 124, 125, 129, 131, 132, 140, 145, 146, 152, 187
Kilia 35, 36

Kilikya 16, 54
Kilis 54
Komnena, Catherina 19, 97
Komneni (Trabzon'un yöneticileri) 19, 55
Komnenus, Calo Johannes 19, 97
Konya 18, 21, 30, 31, 54, 100, 106
Korkud (II. Bayezîd'in oğlu) 107, 108
Koyulhisar 20, 107
Kumrâh-i İsfehân 45
Kupak (Köpek) Sultan Ustaclû 145
Kürdler, Kürdistan 115, 133, 134, 150, 151, 153, 154, 155, 156

L

La Brocquière, Bertrandon de 30
Ladislas II (Macaristan Kralı) 141
Lâhicân 68, 69
Lala 69, 101
Laschari, Contantino 90, 91
Leo X (Papa) 141, 142
Lepanto 33, 34
Limni 33
Louis II (Macaristan Kralı) 147
Ludovice da Bologna 20, 22
Lwow (Polonya'da) 36

M

Macaristan 34, 36, 37, 141, 143, 147, 148
Mahmûd Beg Ramazan Oğlu 138
Mansûr Beg Purnâk 64
Marâğah 144
Mardin 31
Matthias Corvinus, (Macar Kralı) 24
Mazzaoui, Michel 7, 47, 55, 69, 71, 85, 160, 170
Medîne 30, 46, 163, 180
Mehdî 140
Mehmed II, Fâtih Sultan 11, 17, 18, 20, 21, 24, 26, 31, 32, 35,
Mekke 30, 46, 60, 88, 103, 139, 163, 175
Mercidabık 113, 126, 138
Merv 102
Mesîh Paşa 83,
Mısır 29, 40, 76, 113, 126, 138, 139, 142, 143, 161, 163,
Milan 34
Minorsky, Vladimir 19, 22, 42, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 62, 83, 168, 169, 170
Mîr Ebû'l-Feth el-Huseynî 173
Modon 33, 34
Moğollar 9, 13, 16, 43, 152
Mohaç 146, 147
Moldavya 35, 36
Mora 17, 18, 33, 34, 35, 78, 83, 85, 95, 111, 125,
Moskova 32
Mucîru'd-Dîn el-'Uleymî 46, 47
Muhammed (Hz.) 44, 188
Muhammed Çavuş Balaban 38
Muhammed Şâh (Behmenî) 27,
Muhammed Şeybânî Khan Özbek 77, 102
Mukbil Bey 128, 131, 132, 133, 136
Munşe'ât-i Salâtîn 63, 85, 135
Murâd Akkoyunlu 99, 133
Mûsâ Turgud Oğlu 108, 118
Mustafâ Beg (Osmanlı kumandanı) 118, 133
Muşkîn 66

N

Nahcivân 70, 71

Nâsıre'd-Dîn (Dulkadir) 50
Navarion 33
Naxos 33
Necm-i Sânî 117
Negroponte 33
Nehrevâlî, Qutbe'd-Dîn, en-, 139, 170
Nesîmî (Nesîme'd-Dîn Tebrîzî) 50
Nûr 'Alî Khalîfe 105, 106, 107, 118, 122
Nuzhetu'l-Qulûb 43, 135

O

Oğurlu, Mehmed 20
Orta Doğu 7, 9, 13, 15, 17

Ö

Özbekler 13, 40, 41, 75, 77, 102, 117, 151, 162
Öztelli, Cahit 167, 168, 171

P

Papalık 22, 90
Petrushevskii 51, 54, 55, 56, 58, 59, 61
Pierre d'Aubusson 27
Pîr Ahmed Karamanoğlu 21, 22, 23
Pius II (Papa) 20
Polonya 36
Portekiz 40, 77, 78, 134, 141, 163, 164

Q

Qâcâr (aşireti) 63, 70,
Qâzî Asker 49
Qazvînî, Hamdullâh Mustevfî 176,
Quirini., Lazzaro 22
Qum 154

R

Ramazan Oğulları 15, 31, 54, 100, 138
Reşîde'd-Dîn Tabîb 43
Ridâniye 138
Rodos Adası 27, 35, 137, 141, 143, 144, 146
Roma 20
Ruhâ, el- (Urfa, Edessa) 23, 32
Rum (Anadolu) Selçukluları 49
Rumeli 104, 105, 108,
Rûmlû (aşireti) 70
Rûmlû (Hasan) 64, 68, 69, 70, 71, 81, 89,
Rustem Akkoyunlu 65, 66, 68
Rustem Beg Karamanlû 68
Rustem Paşa (Süleyman II'nin Büyük Vezîri) 154, 155

S

Sadr 45, 69,
Safvetu's-Safâ 58
Sancâr (yer) 176
Scarcia Amoretti 22, 90
Selîm I 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 146, 154
Selîm II 140
Semerqand 19, 117
Server, Ğulam 59, 61, 62, 63, 66, 67, 71, 75, 86, 89, 93, 94, 97, 118, 119, 120, 121, 128, 129, 130,
Seyyid / seyyidlik 44, 175
Sırbistan 18
Silifke 21
Sinan Paşa 107
Sinop 18
Sipâhîler 84, 104
Sivas 21, 31, 105, 107, 130, 140

Sofya 37, 177
Solakzâde 21, 27, 28, 84, 85, 87, 89, 92, 100, 118, 125, 128, 133, 140, 143, 148
St. John şövalyeleri (Hospitallers) 27, 35, 141, 143
Stephen, Büyük 35
Sudak 36
Sultan 'Alî Çakırlu 69
Süleyman Beg (Akkoyunlu kumandanı) 62
Süleyman II (Kânûnî) 12, 33, 103, 114, 115, 117, 118, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157
Süleyman Safevî 62
Sünnîler 96,
Sünnîlik 13, 52, 72

Ş

Şâfi'îlik 43, 189
Şâh 'Abbâs 60, 61, 64, 67, 75, 94, 112, 131, 132, 145, 146, 149, 151, 154, 157,
Şah İsmâ'îl 9, 11, 12, 39, 40, 41, 56, 57, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108
Şah Rukh 48, 51
Şah Sever Dulkadir 25, 26, 59, 128, 135
Şah Tahmâsb 81, 114, 115, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157
Şâhinşâh (Bayezîd II'nin oğlu) 101, 176
Şah Kulu (Tahmâsb'ın elçisi) 129, 156
Şâh Kulu Aqâ-yi Bûyi Nûker 129
Şâh Kulu Baba Tekkelu 104, 106, 145, 149, 150
Şam 30, 97, 98, 100, 101, 180
Şamâkhî (Şirvân) 56, 59, 61, 62, 65, 66, 70,
Şâmlû (aşireti) 70, 145
Şarûr/Şurûr 71, 82, 93
Şemse'd-Dîn Lâhicî 68, 69
Şerîf 44
Şeybânîler: Bkz. Özbekler 76, 115, 163,
Şeykh 'Abdu'l-Latîf 181
Şeykh 'Arab 28
Şeykh Sadre'd-Dîn 173, 175, 176
Şeykh Safîe'd-Dîn 9, 42, 80, 88
Şeykh Tâce'd-Dîn 42
Şî'îler 98, 125, 168, 174
Şî'îlik 168, 181
Şirvân 56, 59, 61, 62, 65, 66, 70

T

Tabarsarân 59, 62, 65, 67, 70
Tâc-i Haydarî 60
Tâhirîler, (Aden yöneticileri) 78
Talvâr 45
Tana 17, 23, 32, 36
Tansel, Selahattin 75, 84, 96, 98, 101, 103, 104, 105, 108
Tarîkat 42, 44, 67, 80
Tarsus 100
Târum 80
Tavâliş 81
Tebrîz 9, 19, 26, 31, 52, 71
Tebrîzî, Fazlullâh 42, 44, 50, 173, 174
Tebrîzî, Mirza Ahmed 173,
Tekindağ, Şehabettin 7, 105, 108, 122, 123, 124, 128, 131, 183, 187
Tekke 104,
Tekkelu (aşireti) 106, 145, 149,

150,
Tercan 24, 89, 130
Tevârîh-i Âl-i Osmân 21, 22, 24, 49, 50, 51, 53, 54, 58, 84
Tımar 84
Timûr 19, 29, 41, 45, 48, 49, 51, 52, 96, 102,
Toğan, Ahmed Zeki 44, 173, 177, 178, 180
Tokat 23, 106, 107, 125, 140
Toros 15, 16, 24, 25, 28, 29, 37, 50, 76, 113, 142, 148
Trabzon 19, 20, 21, 22, 31, 37, 54, 55
Transoxania (Mâveraünnehr) 10, 13, 40, 51, 117
Tûmân Bey 138, 139
Tunus 28
Turgud (aşireti) 108, 118, 183
Turhal 140
Türkmenler 10, 11, 12, 15, 18, 29, 40, 47, 48, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 63, 70, 72, 105, 111, 112, 159, 160, 168

U-Ü

'Ubeydullah Khan Özbek 149
Ulama Tekkelu 104, 106, 145, 149, 150
'Umdetu't-Tâlib fî Ensâb Âl Ebî Tâlib 175, 176
Ustaclû 59, 70, 101, 118, 119, 120, 145
Uzun Hasan 10, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26
Üsküdar 140, 150, 153, 155

V-W

Van 153, 154, 155
Varı Gölü 10, 115, 151
Varsak 54, 70, 83, 84, 100
Vekîl 117
Venedik 17, 18, 22, 23, 24, 26, 32, 33, 34, 37, 78, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 97, 101
Volga 32
Wallachie 36

Y

Ya'kûb Akkoyunlu 61, 62, 63, 64, 65, 93
Yaşbak ez-Zâhirî 26
Yeniçeriler 103, 132, 154, 156,
Yenişehir 108, 119, 128
Yukarı Fırat 19, 25, 50

Z

Zeno, Caterino 22, 23
Zeydî Şî'îliği 68, 69
Zülfikâr Musullu 148

OSMANLI - SAFEVÎ İLİŞKİLERİ

Kökenleri ve Gelişimi

ADEL ALLOUCHE

